SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: univ. doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, univ. prof. dr. E. Jóna, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, univ. doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Stanislav

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Jóna E., Slovenčina v rokoch 1945—1960 — — — — — — — — — — 129
Horecký J., Kozmické lety a rozvoj našej slovnej zásoby — — — — — — 132
Mihál J., Z Kukučínovho slovníka (Dokončenie) — — — — — — — — 137
Peciar Š., Z otázok spracovania významových odtienkov v slovníku — — — 157
Dvonč L., Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní slov na *-ák/-iak* — — — — 163

Diskusie

Vragaš Š., Okruch, okruh, kruch a ich zdrobneniny — — — — — — — — 171
Ružička J., Na-vštíviť, či nav-štíviť? — — — — — — — — — — 174

Zprávy a posudky

Ctiboh Zoch, Slovo za slovenčinu. G. Horák — — — — — — — — — — 177
Voprosy kuľtury reči II. J. Horecký — — — — — — — — — — — 181
Alois Gregor, Slovník nářečí slavkovsko-bučovického. A. Habovštiak — — 183

Rozličnosti

Východná Antarktída. L. Dvonč — — — — — — — — — — — — 186
Škreččie, či škrečacie sérum? J. Ružička — — — — — — — — — — 187

Odpovede na listy

Najprv a najsamprv. G. Horák — — — — — — — — — — — — 189
Písanie *i, y* v priezviskách. L. Dvonč — — — — — — — — — — — 190
Pyštek. J. Horecký — — — — — — — — — — — — — — 191
„Perenka" = rúž. J. Horecký — — — — — — — — — — — — 191
Básnik — poetka. M. Urbančok — — — — — — — — — — — — 191
Oprava. — — — — — — — — — — — — — — — — — — 192

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 25 1960 ČÍSLO 3

SLOVENČINA V ROKOCH 1945—1960

Eugen Jóna

Oslobodenie Československej republiky Sovietskou armádou pred pätnástimi rokmi znamená začiatok nového obdobia v živote našich národov: český a slovenský ľud vzal vládu svojich vecí do vlastných rúk a rozhodol sa pod vedením Komunistickej strany Československa a s pomocou Sovietskeho sväzu vybudovať v našom štáte socialistickú spoločnosť. Za uplynulých pätnásť rokov zmenil sa revolučne celý náš život, naša práca, naše zmýšľanie a svojím spôsobom i naša reč. Pravda, jazyk sa vyvíja na jednej strane spolu s vývinom spoločnosti, ktorej slúži na dorozumievanie, s vývinom národa, ktorého je jedným z konštituujúcich znakov, a na druhej strane podľa svojich vnútorných zákonov. Pritom jednotlivé zložky jazyka vyvíjajú sa nerovnomerne: gramatická stavba a základný slovný fond pretrvávajú veky, menia sa pomaly, kým ostatná slovná zásoba a zvuková stránka jazyka menia sa rýchlejšie. Najviac zmien možno konštatovať v slovnej zásobe. To platí o vývoji slovenčiny v poslednom období: s novými predmetmi a javmi pribudli ich pomenovania a naopak, s javmi, ktoré zanikli, vypadli z používania aj príslušné slová. Tieto zmeny zasahujú predovšetkým najdôležitejšiu podobu národného jazyka — spisovný jazyk, ale prenikajú i do nárečí.

Podrobný a vyčerpávajúci opis a rozbor slovenského jazyka v tomto období vyžadoval by osobitné materiálové štúdie. Tu nám pôjde o vystihnutie najdôležitejších vývinových tendencií a o naznačenie perspektívnych úloh v oblasti jazykovej kultúry.

V našej spoločnosti, budujúcej socializmus, mení sa predovšetkým pomer spisovného jazyka a nárečí. S rozšírením školského vzdelania v jednotnej škole, so zavedením rozličných foriem školenia politického i odborného, s masovým rozšírením tlače, rozhlasu, divadiel atď. upevňuje sa nielen pasívna, ale i aktívna znalosť spisovného jazyka v ústnych i písomných prejavoch. Spisovný jazyk stáva sa celonárodným v pravom zmysle. Je pravda, že sa člení štylisticky, že v bežnom dorozumievaní, najmä v intímnom prostredí má zafarbenie podľa veľkých troch nárečových oblastí (západoslovenskej, stredoslovenskej a východoslovenskej), že hovorový štýl spisovného jazyka nie je všade jednotný. Ale pri verejných prejavoch

alebo pri dorozumievaní v odborných veciach je zreteľná tendencia k jednotnému spoločnému jazyku. Jednotlivé miestne nárečia — pozostatky starej feudálnej rozdrobenosti — strácajú svoje charakteristické znaky, vzájomne sa zbližujú najprv k interdialektu východoslovenskému, západoslovenskému alebo stredoslovenskému a potom k spoločnému spisovnému jazyku.

Popri zanikaní miestnych nárečí sa tvoria nové typy nárečia v sídliskách pri veľkých závodoch, kde sa schádzajú príslušníci rozličných miestnych nárečí. Zanikanie starých miestnych nárečí pri spoločenských zmenách v družstevnej dedine je prirodzený zákonitý proces, podobne ako na druhej strane zákonite vznikajú nové typy nárečí s charakteristickými profesionalizmami. Tento vývoj stavia jazykovedu pred nové problémy a úlohy.

Spoločenské zmeny sa najvýraznejšie odrážajú v slovnej zásobe jazyka. So zánikom kapitalistického spoločenského poriadku zanikajú i názvy predmetov, inštitúcií, funkcií s ním súvisiacich, napr. *veľkostatkár, továrnik* alebo *fabrikant, bankár, obchodný zástupca* alebo *agent, žandár, četník, richtár* alebo *starosta, okolný notár, okresný náčelník* a i. Pokiaľ sa hovorí o minulosti, používajú sa tieto slová ako historické termíny alebo ako súčiastky frazeologických spojení. Na ich miesto nastúpili nové názvy úradov *(národný výbor, povereníctvo, poverenik)*, mení sa frekvencia, často i význam slov *(predseda, tajomník, rada, zástupca)*. Od starých známych slov tvoria sa nové odvodeniny *(mládež — mládežník, mládežnícky; družstvo — družstevník, družstevníčka, družstevné, združstevniť; plán — plánovať, plánovač; lepší, zlepšovať — zlepšovateľ* atď.). Nové slová sa neraz tvoria podľa pomenovaní v ruštine obyčajne len ich prispôsobením z hľadiska hláskoslovného alebo slovotvorného, napr. *päťročný plán — päťročnica; preveriť, preverovať — previerka; úderník, údernícky, úderka; brigáda, brigádnici* ap. I cudzie slová sa preberajú prostredníctvom ruštiny, napr. *kombajn, dispečer, sortiment, inštruktáž* ap. Podľa sovietskeho vzoru sa tvoria rozličné značky, značkové a skratkové slová, napr.: *KSČ, KSS, ČSM, ÚRO, ROH, JRD, MNV, KNV, ÚNV, robkor, Obuva, Chemodroga, Mäsna* a i. Tieto zmeny prebiehajú zhodne s češtinou.

Celkove možno konštatovať, že slovná zásoba sa všeobecne t e r m i n o l o g i z u j e. S prehĺbením odborných vedomostí ľudia u nás prestávajú používať všeobecné výrazy alebo staré ľudové slová, ale skôr používajú príslušné odborné názvy, prevzaté z odbornej vedeckej alebo technickej literatúry. Týka sa to obleku, obuvi, liekov, chorôb, jedál, poľnohospodárstva, rozličných výrobkov, strojov, nástrojov atď.

V rozličných odboroch vedy a techniky sa tvorí a ustaľuje odborná terminológia, ktorá sa rýchle rozširuje i mimo odborných kruhov. Nové

termíny sa používajú v odbornej literatúre, v prednáškach, v zprávach a reláciách rozhlasu ap.

V súvislosti s prudkým rozvojom odbornej terminológie vznikla pre jazykovedcov nová úloha: sledovať vývoj terminologických sústav rozličných odvetví výroby, techniky a vedy a aktívne pomáhať pri tvorení a ustaľovaní národnej terminológie. Túto normalizačnú funkciu vykonávajú terminologické komisie, organizované zväčša pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied. Výsledkom práce týchto komisií sú terminologické slovníky. Rovnako dôležité je aj štúdium teoretických problémov odbornej terminológie, ako sú otázky tvorenia slov, problém preberania slov z iných jazykov, príbuzných i nepríbuzných, vzťah blízko príbuzných jazykov, ako sú slovenčina a čeština alebo slovenčina a ruština a pod. Tieto problémy sa tiež riešia najmä v Ústave slovenského jazyka.

Pre ustálenie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny významnú úlohu bude mať *Slovník slovenského jazyka,* ktorého prvý diel vyšiel na konci r. 1959.

Dôležitou normatívnou pomôckou pre správne používanie spisovnej slovenčiny sú aj *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953 (zrevidované vydanie z r. 1957). Pravidlá svojím masovým rozšírením významne prispievajú k ustaľovaniu spisovnej slovenčiny a k prehlbovaniu jazykovej kultúry širokých vrstiev používateľov spisovného jazyka. Pravda, Pravidlá poskytujú úplné poučenie len o pravopisnej podobe slov a tvarov, čiastočne aj o ich výslovnosti a o používaní niektorých gramatických tvarov. Poskytujú aj oporu v pochybnostiach o správnosti niektorých slov. Výklad významov slov však nepodávajú. To je úlohou nie pravopisného, ale výkladového slovníka.

Z hľadiska jazykovej kultúry javí sa čoraz naliehavejšie vypracovať aj osobitnú príručku slovenskej spisovnej výslovnosti. Po dovŕšení kultúrnej revolúcie sa bude v našej spoločnosti vyžadovať od každého inteligenta, verejného činiteľa a funkcionára, aby vedel správne používať nielen písanú, ale aj hovorenú podobu spisovného jazyka. Dosiaľ sa u nás správna výslovnosť obyčajne nedoceňuje, kým pravopis sa často preceňuje. Ortoepické poučky v Pravidlách slovenského pravopisu sú veľmi stručné a kusé. Doterajšie práce o slovenskej spisovnej výslovnosti (napr. kniha prof. J. Stanislava *Slovenská výslovnosť*) nemajú povahu normatívnych príručiek.

V oblasti gramatiky v užšom zmysle, t. j. tvaroslovia a skladby Pravidlá podávajú iba základné poučenia. Ani doterajšie gramatické príručky neposkytujú úplné, vyčerpávajúce poučenie o rozličných problémoch gramatickej stavby spisovnej slovenčiny. Preto je potrebné vydať podrobnú akademickú gramatiku slovenského jazyka.

Najviac nedostatkov majú ústne i písomné jazykové prejavy v oblasti

štylistiky. Mnohí používatelia spisovnej slovenčiny sú často bezradní tam, kde treba jazykový výraz diferencovať podľa funkcie prejavu, keď treba vyberať slovo, vetnú konštrukciu, použiť náležitý poriadok slov a viet, keď treba prejav primerane členiť a pod.

Pri zvyšovaní kultúry reči i v budúcnosti bude mať osobitné poslanie časopis Slovenská reč: v ňom sa uverejňujú štúdie a články, ktorých cieľom je priamo i nepriamo zdokonaľovať, kultivovať spisovný jazyk vedeckou prácou. V týchto článkoch jazykovedná teória slúži priamo praxi. Výsledky jazykovednej práce vhodne uvádzajú do života i praktické jazykové rubriky iných časopisov (Pravda, Kultúrny život, Slovenský jazyk a literatúra v škole) a jazyková poradňa v rozhlase. Takto sa vychádza v ústrety požiadavkám našich pracujúcich, aby sa popri zvyšovaní ich hmotnej úrovne zvyšovala aj ich kultúrna úroveň. Jej neoddeliteľnou súčiastkou je kultúra reči.

Všetkým nám musí záležať na tom, aby náš spisovný jazyk bol dokonale vypestovaný, vybrúsený a mocný nástroj socialistickej kultúry.*

KOZMICKÉ LETY A ROZVOJ NAŠEJ SLOVNEJ ZÁSOBY

Ján Horecký

O slovnej zásobe platí všeobecne známa poučka, že sa v nej najrýchlejšie odrážajú zmeny v spoločenskom živote i v technickom pokroku. S rozvojom vedy vzniká potreba pomenovať nové predstavy a pojmy, preto vznikajú nové pomenovania. Jestvujúce slová dostávajú pritom nové významy alebo aspoň sa mení ich významová štruktúra, vzťah medzi jednotlivými významami a ich využitie.

Názorne možno takýto vývoj v slovnej zásobe ukázať na okruhu slov, ktoré súvisia s dnešnými úspešnými snahami o dobytie vesmíru.

Základnými slovami v tomto okruhu sú podstatné mená *vesmír* a *kozmos* a od nich odvodené prídavné mená *vesmírny* a *kozmický*.

Medzi slovami *vesmír* a *kozmos* je zreteľný synonymický vzťah: domácim slovom *vesmír* i prevzatým slovom *kozmos* sa označuje ten istý nekonečný priestor, v ktorom je naša Zem iba nepatrnou súčiastkou. No využitie týchto slov už nie je rovnaké. Pri porovnaní záznamov v slovní-

* Podrobný prehľad a hodnotenie práce v jednotlivých odboroch jazykovedy za r. 1945—1960 podá sa v osobitných článkoch.

kovej kartotéke Ústavu slovenského jazyka SAV i pri konfrontovaní výskytu týchto dvoch slov v popularizačnej literatúre (napr. A. Šternfeľd, *Smer Mesiac*, Bratislava 1959) a v dennej tlači možno zistiť, že slovo *vesmír* sa používa oveľa častejšie. Pomer v kartotéke slovníka a rovnako aj v materiáli z novín je asi 5 : 1 v prospech slova *vesmír*.

Okolnosť, že slovom *vesmír* sa označuje veľký, nesmierny svetový priestor, vyjadruje sa napr. využívaním takýchto zhodných prívlastkov: *rozsiahly vesmír, nekonečný vesmír, bezhraničný vesmír, všeobsažný vesmír* i *hlboký vesmír*. Pojem rozsiahlosti sa vyjadruje aj podstatnými menami ako *nekonečnosť (vesmíru), nekonečné diaľavy (vesmíru)*, obrazne aj *oceány (vesmíru)*. Predstava nekonečnosti vesmíru sa využíva aj v obrazných spojeniach na vyjadrenie veľkosti, veľkého množstva: *vesmír ticha, vesmír odtieňov*.

Bližšie, presnejšie poznávanie vesmíru sa prejavuje aj v istom vývine pri používaní typických spojení. V starších časoch, keď bol vesmír menej prebádaný, keď mali ľudia menej presné predstavy o vesmíre, možno nájsť napr. také spojenia, v ktorých sa vyjadruje súvislosť medzi vesmírom a jeho neprebádanosťou: *základy vesmíru, dobrotivosť vesmíru, súlad vesmíru, rytmika vesmíru*. Tu sú možné aj básnické spojenia *srdce vesmíru, portál vesmíru*. Len v tomto „predvedeckom štádiu" poznávania bolo možné pripisovať vesmíru také vlastnosti, ktoré sa vyjadrujú v spojeniach: *vesmír sa trasie, vesmír povstal, vesmír dotlieva, vesmír hrozí*.

V dnešnom vedeckom vyjadrovaní — platí to predovšetkým o marxistickej vede — sú už iba také spojenia, v ktorých sa vyjadruje reálnejší vzťah k veciam alebo činnosti súvisiacej s výskumom: *vznik vesmíru, energia vesmíru, lety do vesmíru, rádioelektronika vo vesmíre, vystreliť raketu do vesmíru, prichádzať z vesmíru*. Dnes sa vesmíru nepripisujú nijaké činnosti typu *vesmír sa trasie*. Všetko to ukazuje, že významový obsah slova *vesmír* sa stáva reálnejším.

Podobný vývin možno badať aj pri prídavnom mene *vesmírny*. Od takých nejasných, nevymedziteľných spojení ako *vesmírna solidarita, vesmírna existencia, vesmírny problém, vesmírna všeláska, vesmírne kolotanie* cez konkrétnejšie významy v spojeniach ako *vesmírny pohyb, vesmírne dianie, vesmírny ostrov, vesmírna cesta* prešlo sa dnes k spojeniam, v ktorých sa prídavným menom *vesmírny* vyjadruje skutočnosť, realita: *vesmírna loď, vesmírna stanica, vesmírna príťažlivosť, vesmírny cestovateľ* a pod.

Podstatné meno *kozmos*, ako sme už naznačili, má taký istý význam ako podstatné meno *vesmír*. Zaujímavé však je, že sa k slovu *kozmos* pomerne zriedka pridávajú prívlastky vyjadrujúce veľkosť, neohraničenosť pomenovaného priestoru. Súvisí to azda s tým, že slovo *kozmos* prešlo do slovenčiny už s presnejšou predstavou o vesmíre. V našom materiáli sme

napr. našli iba spojenie *celý kozmos* (paralelné spojeniu *celý vesmír*). Inak sa dnes vyskytuje slovo *kozmos* napr. v spojeniach *hranice kozmu, putovať kozmom, výlety do kozmu, spojenie s kozmom, let človeka do kozmu.* Málo je obrazných spojení: *básnik kozmu, večný režim kozmu.*

Zato však oveľa viac sa využíva prídavné meno *kozmický.* Jeho výskyt v pomere k adjektívu *vesmírny* je vcelku asi 1 : 2, ale pri porovnávaní materiálu z kartotéky s materiálom z dennej tlače a popularizačnej literatúry vidieť zrejmý posun na stranu adjektíva *kozmický.* Kým v kartotéke je 31 dokladov na adj. *kozmický* proti 17 dokladom adjektíva *vesmírny,* v súčasnom materiáli je už 23 dokladov na adjektívum *kozmický* proti 9 dokladom na adjektívum *vesmírny.*

Pritom aj vývin významu prídavného mena *kozmický* je vcelku podobný vývinu pri adjektíve *vesmírny.* Kým v starších obdobiach máme doložené také obrazné spojenia ako *kozmický smútok, kozmická religiozita, kozmické úzkosti, kozmická potrebnosť, kozmická nezmyselnosť,* v novšej literatúre ich niet. Zato čím ďalej, tým viac prenikajú konkrétnejšie spojenia, ako *kozmický prach, kozmické žiarenie, kozmické teleso, kozmické vplyvy, kozmický proces* (vesmírne dianie), *kozmický faktor.* No dnes k nim pristupujú predovšetkým celkom konkrétne spojenia, ktoré sa stávajú termínmi: *kozmická hmota, kozmický lúč, kozmická raketa, kozmická loď, kozmická pozorovacia stanica.* Ďalej sú bežné spojenia ako *kozmické lety, kozmická doprava, kozmická éra, kozmický mráz, kozmická rýchlosť, kozmické podmienky,* ba aj obraznejšie *kozmické otázky, kozmický kalendár* (súpis dát s vypustením rakiet).

Na úplnú synonymitu prídavných mien *vesmírny* a *kozmický* ukazujú aj dvojice *vesmírna loď — kozmická loď, vesmírny koráb — kozmický koráb, vesmírna stanica — kozmická stanica.*

Vcelku možno povedať, že kým podstatné meno *vesmír* sa používa oveľa častejšie ako podstatné meno *kozmos* (hovorí sa napr. len *let do vesmíru, cesta do vesmíru, poriadok vo vesmíre*), pri prídavných menách je to naopak: častejšie sa používa podoba *kozmický* než podoba *vesmírny,* a to najmä v odborných názvoch.

Súvisí to azda s tým, že prídavné meno *kozmický* sa zaraďuje do celého radu slov odvodených od podstatného mena *kozmos* a že sa teda pokladá za vhodnejšie pre odborný jazyk.

K starším slovám typu *kozmografia, kozmogónia, kozmológia,* v ktorých sa však tvar *kozmo-* vzťahuje skôr na svet alebo Zem, pribúdajú slová ako *kozmobiológia, kozmochémia, kozmonautika, kozmoplán,* ba aj *kozmostráda* (analogicky k *autostráda*), v ktorých sa už tvarom *kozmo-* vyjadruje vzťah k vesmíru.

Zdá sa, že v mnohých prípadoch už slová *kozmos* a *vesmír* samy ne-

stačia na označenie ďalekých priestorov. Preto vznikajú nové, výraznejšie pomenovania. Patria sem napr. pomenovania *kozmický priestor, vesmírny priestor,* ba aj *svetový priestor* a *hviezdny priestor.* V poslednom prípade vidieť snahu o konkrétnejšie pomenovanie a vymedzenie priestoru, o ktorý ide (priestor, v ktorom sú hviezdy). Ešte konkrétnejšie sú názvy *medziplanetárny priestor* a *medzihviezdny priestor.* Prídavnými menami s prvou časťou *medzi-* sa tu presne vymedzujú hranice tohto priestoru: v prvom prípade ide o priestor, v ktorom sa pohybujú planéty slnečnej sústavy, v druhom o priestor, v ktorom sa pohybujú hviezdy. Z povahy veci vyplýva, že názov *medziplanetárny priestor* je konkrétnejší ako názov *medzihviezdny priestor,* pretože jestvuje niekoľko hviezdnych sústav.

Celkom presné sú aj názvy *sústava Zem – Mesiac* (pomerne zriedkavý), *slnečná sústava* a *mliečna sústava.*

Osobitnú skupinu v kozmickej literatúre tvoria názvy umelých predmetov, ktoré sa pohybujú v medziplanetárnom priestore. Je zaujímavé, že hneď v prvých zprávach o vypustení prvej obežnice Zeme 4. októbra 1957 sa začalo používať slovo *umelá družica,* často ešte s prívlastkom *Zeme,* ako ekvivalent za ruský oficiálny názov *iskusstvennyj sputnik Zemli.* Teda neprebral sa automaticky ruský názov *sputnik,* ale použil sa domáci astronomický názov *družica.* Slovo *sputnik* sa, pravda, sporadicky objavuje aj v našej tlači, ale zdá sa, že oveľa menej ako v iných jazykoch. Pritom sa prejavuje aj isté kolísanie v kvantite: *sputnik* i *sputník,* no prevažuje pôvodné ruské znenie *sputnik.* Pri názve rakety vypustenej smerom k Mesiacu sa ruský názov *lunnik* už častejšie poslovenčuje a dostáva podobu *luník.* Vplýva tu akiste aj okolnosť, že slovo *luník* možno chápať ako odvodené domácou príponou *-ík* od slovotvorného základu *luna.* Veľmi zriedkavo sa vyskytuje názov *satelit,* známy najmä v západných jazykoch.

Ojedinelý názov je *zeme-mesačný sputnik* (Smena, 7. 11. 1959); ide tu pravdepodobne o neumelý preklad z ruštiny namiesto *umelá družica Zeme a Mesiaca.*

Veľmi frekventovaným slovom v kozmickej doprave je názov *raketa.* Najčastejšie sa vyskytuje spojenie *kozmická raketa* (nikdy nie „vesmírna"!), ale doložené sú aj *obežná raketa, medziplanetárna raketa, mesačná raketa* i *raketa pre let zo Zeme na Mesiac, atómová raketa, automatická raketa.* Spravidla sa prívlastkom vyjadruje, v akom priestore sa raketa pohybuje *(kozmická, medziplanetárna, mesačná),* ale niekedy aj spôsob pohonu *(atómová raketa)* alebo iná vlastnosť.

Zo súvislosti je jasné, že ide o menší dopravný prostriedok, ktorým predbežne nemožno dopravovať ľudí. Ale už vznikol názov aj pre raketu, ktorá bude mať kabínu pre ľudskú posádku. Je to *raketoplán* (Roľnícke

noviny, 10. 10. 1959), názov utvorený azda analogicky podľa *aeroplán.* V názve *kozmoplán* je však analógia s názvom *aeroplán* priliehavejšia, lebo v prvej časti sa vyjadruje priestor, v ktorom sa tento dopravný prostriedok pohybuje (vesmír).

Za podobné menšie dopravné prostriedky treba pokladať aj *kozmický klzák* a *kozmický vetroň,* ktorými sa má umožniť návrat z kozmických letov na Zem.

Ako názov pre väčší dopravný prostriedok máme dve synonymá *koráb* a *loď,* prirodzene, s príslušnými prívlastkami *kozmický, vesmírny* a *medziplanetárny.* Sú tu teda tieto synonymné názvy: *kozmická loď, vesmírna loď, medziplanetárna loď, kozmický koráb, vesmírny koráb, medziplanetárny koráb.*

Slovo *koráb* sa v takýchto názvoch udržiava pravdepodobne vplyvom ruštiny — veď väčšinu príspevkov o vesmíre tvoria preklady z ruštiny. Svedčí o tom aj okolnosť, že inak sa v slovenčine slovo *koráb* označuje ako zastarané, spravidla používané iba na označenie veľkej drevenej lode a v obraznom význame aj v spojení *koráb púšte* ako názov pre ťavu. Pozoruhodná je aj skutočnosť, že kým v novinových materiáloch sa najčastejšie vyskytuje názov *vesmírny koráb,* v knižných publikáciách je bežnejší názov *kozmická loď.* Prívlastkom *medziplanetárny* sa presnejšie vymedzuje priestor, v ktorom sa má loď pohybovať. Nie je to celý vesmír, ale iba jeho časť medzi planétami slnečnej sústavy. Niekedy sa vyjadruje aj spôsob pohonu: *raketová loď, loď s raketovým pohonom* a *atómová loď.*

Ojedinelé je pomenovanie *loď-družica* (Šternfeľd, 112). Je to názov kozmickej lode, ktorá sa pohybuje po dráhe umelej družice Zeme, resp. Mesiaca. Ojedinelý je aj názov *kozmický letún.*

Pre družicu, ktorej cieľom je umožniť pozorovanie kozmického priestoru bez ľudskej posádky, sa používajú názvy *družica-observatórium* (rusizmus), *lietajúce observatórium, kozmická automatická stanica, automatické vesmírne laboratórium, kozmická pozorovacia stanica.* Pre družicu, ktorá má byť prestupným článkom v medziplanetárnej doprave, máme zase názvy *medziplanetárna stanica,* resp. *medziplanetárna prestupná stanica.*

Ako vidieť z citovaných názvov, pre mnohé pojmy a veci sa používa v dnešnej literatúre niekoľko názvov, viac alebo menej synonymných. Je to prirodzený jav, známy v dejinách každej oblasti ľudskej činnosti. Len ďalším používaním sa ukáže, ktoré slovo alebo spojenie slov sa stane oficiálnym názvom.

V súvislosti s rozvojom kozmických výskumov treba poukázať ešte na jednu zaujímavú okolnosť. Mnohé pojmy sa pri tomto výskume spres-

ňujú a to sa prirodzene prejavuje aj na ich jazykovom vyjadrení. Ak sme doteraz poznali striedanie svetla a tmy iba v našich, zemských podmienkach, vystačili sme s názvami *deň* a *noc*. Ale keď sa v súvislosti s letmi na Mesiac uvažuje o analogickom striedaní týchto dvoch období na Mesiaci, treba už použiť presnejšie názvy: *mesačný deň* a *mesačná noc*. Zároveň s tým vznikajú na presné rozlíšenie aj dvojslovné pomenovania *zemský deň* a *zemská noc*. Vyskytuje sa aj názov *mesačná hodina* a *zemská hodina*. Vzťah týchto časových pojmov k akémukoľvek bodu vo vesmíre (teda nie k Zemi alebo Mesiacu) sa vyjadruje názvami *miestny deň* a *miestna noc*.

Nové pomenovania vznikajú aj v súvislosti s príťažlivosťou, resp. jej neprítomnosťou. Stav, v ktorom nepôsobí gravitácia, nazýva sa jednoducho *stavom bez príťažlivosti*. Ale názov *poloha bez príťažlivosti* by už nebol presný, preto sa utvára názov *bezgravitačná poloha*. Vyskytuje sa aj názov *antigravitačný oblek* pre oblečenie, ktorým majú budúci kozmickí letci zdolávať ťažkosti v bezgravitačnej polohe.

Ani jeden z názvov, ktoré sme tu spomenuli, nie je svojou jazykovou podobou natoľko nový, že by sa musel vyjadrovať novoutvorenými alebo novoprevzatými slovami. Ukazuje sa, že slovná zásoba slovenčiny je dosť bohatá aj na vyjadrovanie celkom nových alebo značne spresnených pojmov pri výskume vesmíru. Nastávajú v nej v týchto súvislostiach iba isté významové presuny a niektoré zmeny vo frekvencii jestvujúcich slov.

Z KUKUČÍNOVHO SLOVNÍKA

Ján Mihál

(Dokončenie)

obluky

Trfotka zato po chlapsky obhadzoval sa okolo kasne, kde bola namletá múka. Vyhrnul ju dlhým užívaním náležite obdratou lopatkou von do predného priečinu a sňal zo sošky svätého Jozefa, z dreva vyrezanej a navrch koša vsadenej, obluky, aby otvory vriec náležite roztvorené boli a tak aby bolo ľahko múku do vriec lopatkou vkladať. Soška i obluky zapadnuté sú múkou, takže sotva kto poznal by v soche svätého Jozefa, patróna tesárov a mlynárov. (I, 228, 1957)

K. uvádza toto: „obluč b, oblúk t oblouk (sr. K. VII.)", T. má *oblúk* a sémantizuje ho ako dúha, obruč s príkladom z Kukučína (XXIII): *Rozo-*

streli plachtu na o b l ú k y. Pravidlá normovali tvar *oblúk.* V ľudovom jazyku je bežnejší tvar *obluk. Obluk* v uvedenom citáte značí drevenú obruč alebo polobruč, akú v našich niekdajších mlynoch dávali do otvorov vriec, aby ľahšie mohli nasýpať do nich lopatkou múku.

Slovo *obluk (oblúk)* je odvodené od substantíva *luk* zbraň. Machek neuvádza ani *oblouk* ani *oblúk.* Subst. *luk* sa vyvinulo zo stsl. *lǫkъ* ako postverbále k slovesu *lękǫ, lęšti* ohýbam, napínam, lit. *lenkiù, leñkti* to isté. Je zastúpené u všetkých Slovanov: poľ. *łek* i *łuk;* ukr., r., sch. *luk,* sln. *lok,* b. *lъk.*

odedza

Gagačka je bez o d e d z e, kožuštek zavesil na klin do komory, lebo je aj tak dobre teplo. Hrubé nohavice a na nohách krpce s vymastenými remencami doplňujú jeho úradný šat. (I, 286, 1957)

K. i T. uvádzajú slovo *odedza* a správne ho sémantizujú, T. dokonca doslova podľa Zátureckého a jeho druhý význam aj exemplifikuje vetou z Kukučína. Slovo *odedza* má v niektorom kraji len význam dlhej tkaniny, ktorou si varovkyňa dieťa i seba ovinie tak, aby dieťa pevne držalo pri nej; v inom zasa značí odev a zasa v inom oboje.

Subst. *odedza* pochádza zo stsl. slovesa *dějǫ, děti* klásť, ktoré sa dostalo do slovenčiny len ako prefigované *odieť, nadieť, zaodieť.* Druhý kmeň toho istého základu *děti* je *dějati,* ktorý sa zúžil v slovenčine v *diať/dejem* a tretí je v sloven. *ondiať/ondie* hovoriť, vravieť, z čoho je sloven. náhradné „univerzálne" sloveso ľudí so slabou slovnou zásobou *(čo ondieš?, neondej!).* Od slovesa *odieť* je i naše substantívum *odedza* z *oděd'ja;* stsl. *oděžda* prevzala i spisovná ruština namiesto náležitého r. tvaru *odeža,* ktorý žije len v nárečiach. Pozri u Machka, kde je obšírny výklad.

oprsky

Starej nádhere dať plesnieť po knižniciach a hľadať novoty na lacných jarmokoch, medzi o p r s k a m i cudziny? (XVII, 211, 1929)

K. uvádza „oprs(t)ky b, oprzenky odpadky, zbytky (jídla, pití) (Plk. L. VII., sr. výžuvok)", T. má v Dodatku *oprsky* s presnejšou sémantizáciou ako K.

Slovom *oprsky* rozumieme zbytky jedál, nápojov, čo zostali po iných, čo iní nedojedli, nedopili, lež akoby len oprskali. V r., č. sú to *objedky* alebo v sloven. nárečiach *objedziny.* Jedlo, nápoj, čo zvýši na mise, vo fľaši, to nie sú oprsky. *Oprsky* sú len zbytky, čo patričný nedojedol na tanieri, alebo nedopil v pohári ku.

Substantívum *oprsky* sa používa len ako pomnožné a pokladáme ho za postverbále od slovesa *oprskať*, ktoré je zvukomalebného pôvodu. Machek ho správne vykladá ako *sk*-ové intenzívum.

ostrva

Sú tam kuchynské zeleniny, spomedzi nich hore o s t r v o u teperí sa tekvica so svojimi veľkými listami. (I, 207, 1957)

K. má „ostrb(a) v. ostr(va) (Hv.) (osterka, vsl.) ostrve (na sušení sena a j.) (t. mor.); ostrm t", T. to má presnejšie „ostrb, -a, ostrva, -y, kmeň jedle s konármi na krátko osekanými, naň sa navešia ďatelina a i., aby lepšie schla; kôl alebo rároha na sušenie". *Pravidlá* normovali tvar *ostrva.*

Ako vidíme, slovom *ostrva* pomenúvajú jednak spravu na sušenie sena, najmä ďateliny, ľadníka, a jednak rebrík s jednou žrďou, do ktorej sú vsadené stupky, šteble (v Krupine menujú taký rebrík kľúčom a používajú ho, keď oberajú čerešne alebo iné ovocie; kľúč oprú o strom a tak lezú po ňom na strom).

Slovo *ostrva (ostrv, ostrb)* súvisí s adjektívom *ostrý* a je všeslovanské: č. *ostrev,* sch. *ostrva,* sln. *ostrv,* poľ. *ostrew* (podľa Brücknera chybne *ostrzew*), ukr. *ostrov(yn)a,* v r. stojan na sušenie menujú *ožereď,* lit. *žardas,* lot. *zards, zarde.* Podrobnejšie výklady pozri u Machka, Brücknera a Vasmera.

parkan

To už pár ľudí videlo cez p a r k a n. (II, 172, 1957) — Široký dvor ohradený p a r k a n o m siahal až po dedinskú cestu. (tamže)

Z citátov vidieť, že ide o plot z dosák.

Slovo pochádza zo strhn. *parchan* a prevzala ho i maď. v tvare *párkány.*

pätora

Otec nebude toľkú háveď chovať. Veď je to tam p ä t o r a, tej treba papy. (II, 284, 1957) — Pozajtre príďte i s deťmi — s celou p ä t o r o u. (tamže 201)

K. má *patera, patora* a odkazuje na *pätora(j),* T. má *pätora, -y. Pravidlá* neuvádzajú ani *patora* ani *pätora.* Ani Machek nič neuvádza.

Slovo *patora* nevyslovujú ani tam ako *pätora,* kde hlásku *ä* vyslovujú i tam, kde sa v knižnom jazyku nepíše, napr. *tebä, sebä, kämen* a pod. Slovo *patora* sa všeobecne vyslovuje ako *patora,* nie *pätora,* ani *petora.*

Slovo *patora* nesúvisí s číslovkou *päť,* ale sa utvorilo zo slovesa *patriť* analogicky ako sa utvorilo zo slovesa *oprieť opora, zaprieť zápora, zavrieť závora* tak i *patriť patora,* ktoré značí ľudí, čo patria dovedna, do jednej rodiny.

perací stolec

Ale keď raz poviem, že nejdem, nuž nejdem. Máš tam p e r a c í s t o l e c, podstav si ho a zložíš, ak chceš, celú policu. (II, 107, 1957)

K. má i *perací* i *prací*, tak ako má *perávať* i *právať*. T. má len *prací*, *Pravidlá* majú len *prací*. V živom úze je *perací* aj *prací*. Okrem spojenia *perací stolec* máme v ľudovom jazyku i spojenia *perací kôš*, *peracie koryto*, pravda, popri pomenovaniach *prací kôš* a *pracie koryto*.

Tvar *perací* vznikol asi analogicky podľa *merací* z prítomníkového kmeňa *per-*.

Sloveso *prať* — *periem* znelo psl. *perǫ*, *pьrati* a značilo pôvodne biť a len postupne nadobudlo druhý význam čistiť špinavé šatstvo, lebo šatstvo sa čistilo tak, že sa pralo (bilo) piestom na potoku na stolci alebo jednoducho na kameni, ako sa to robí ešte dosiaľ po našich dedinách. Sloveso *prať* je všeslovanské, len v r. je už zastarané, vytislo ho sloveso *stirať* a *drať* (biť).

piadlo

Ona mu odstrihla chvost a on vsadil mu p i a d l o do zobáka, vyhodiac ho naprostred dvora. (II, 23, 1957)

K. ho má v Dodatku bez sémantizácie s indexom (Kuk.), T. v Doplnkoch ho vysvetľuje takto: „nástroj na mučenie; nástroj, na ktorom mučeného rozpínali; náradie, na ktoré garbiari naťahujú kože“ a potom aj exemplifikuje vetou z Kukučína (VI, 16): *Eh, vsadil by jej p i a d l o do úst, keby mi húdla poza uši.*

Substantívum *piadlo* je utvorené z psl. koreňa *pьn-* príponou *-dlo*, ktorou sa tvorili mená nástrojov, teda vývin bol tento: *pьndlo* > *pędlo* > *piadlo* napínadlo, rozpínadlo. Z toho istého koreňa je i slovo *piaď*, stsl. *pędь*, a postverbále *rázpin* od slovesa *rozpínať*. Do tohto etymonu patria i slovesá *päť*, *rozpäť*, *vypäť*, *napäť*, *zopäť* a pod.

pľuští mi

K o m u p ľ u š t í, ten vypradie, čo by bolo neviem odkiaľ. Keď nemá pálenky, napije sa čistého, čo je na horenie. (XXIV, 182, 1930) — Katrena — nemáš kapustnice? Kapustnice by mu uvarila. Po včerajšku m u p ľ u š t í, azda si tej zaje. (II, 97)

K. má toto: „pľušťať b (pľuštiť) (pľúšti mi mám kocovinu, b) (K. VII, VIII.)“, T. nemá sloveso *pľušťať*.

Spojenie *pľuští mi* značí vlastne toľko ako som smädný, chutí mi piť, chcel by som piť a pod.

Sloveso je zo stsl. *pľuskъ*, z čoho *pľuskěti* > *pľuščati* > *pľušťať*; sem patrí aj subst. *pľušť* slota, dažde. Vasmer ho dáva do súvislosti aj s *bľusť*,

bľujo, r. *blevať*, *bľuju* vracať, dáviť. Macheˇk ho neuvádza; pozri aj u Brücknera.

podvíka

Na hlave ani šatky, len široký čepiec, obelasený. Na ňom p o d v í k a, riedka a vyšívaná, akej u mladuchy ľahko neuvidíš. (II, 267, 1957) — Keď dieťa poslali krstiť do Ozubín, zababušili ho dobre do p o d v í k y. (XX, 17)

K. vysvetľuje slovo *podvíka* takto: „(podvijka) dlouhý, bílý plátěnný pás, kterým Slovenky obtáčejí hlavu i krk a dolu až k zemi spouštějí (Žil.) (t. stč.); podvíjať, podviť (t. mor.); syn. pôlka". T. má len: „podvíka, -y, stužka na čelo, závoj." Ľudmila Reichlová-Kucháriková (Náuka o krojoch a vkuse, 258) takto vymedzila pojem slova: „podvijka", krásne vyšívaný pás látky. Myslíme, že na objasnenie významu slova *podvíka (podvijka)* toto stačí.

Substantívum *podvíka* súvisí so slovesom *viť*, *vinúť*. Pozri u Machka aj u Brücknera. Sloveso *vьjǫ, viti* sa vyskytuje u všetkých Slovanov, všade s mnohými odvodeninami a súvisí s lit. *veju, vijau, výti*, lot. *viju, vit*, stind. *váyati* tkať, pliesť, a lat. *vieo* pletiem. Sem patrí i naše slovo *povojník, povijak*.

polleto

... a tu zrazu ohláška o p o l l e t e, akoby z neba spadla! (II, 231, 1957)

Substantívum *polleto* je zvláštna zloženina, značí toľko ako polovica leta. Je zrozumiteľné, lebo prvá časť zloženiny *pol* dostatočne motivuje zloženinu. Ale okrem zloženiny *polleto* máme i *polpoludnie, polvečer*. Doklady: *I paholci jeho, čo svine pasú, o polpoludní už i omrvinky povyberajú z kapsy.* (II, 273,1957) — *Raz naťahajú švábky, nakladú ohňa — a až do polvečier majú hody.* (tamže) — Čo je *polpoludnie?* Je to čas medzi ránom a poludním, t. j. čas okolo desiatej. A čo je *polvečier?* Je to čas, keď sa už začína mrkať, stmievať. Slová *polleto, polpoludnie* a *polvečier* neuvádza ani K. ani T. Slovo *polvečier* je kalkované z nem. *Halberabend.*

poprieť

Ja mám tuto (ukazuje na čelo), to je väčší majetok, ako vaše p o p r e t é obligátory, a preto som sa opovážil do kaštieľa zaťať. (XXIV, 101, 1930) — A stena je ešte vlhká, papier odvlhne a p o p r i e. Potom nie div, že sú tie obrazy ako vosk. (II, 196—7, 1957)

K. má toto: „*poprieť* b 1) m. *zaprieť* podepříti (!), 2) opruditi (se), stlíti, ztýřeti (Kuk.)", T. nič neuvádza. Neprefigovaný tvar *prieť* má K. takto: „pr(i)eť 1) tlíti, hníti (o obilí) (žito pod sňahom prie; plátno od ohňa sprelo) (K. VII.), 2) opruditi (deťom prie pomedzi nôžky)."

Predpona *po-* je len vidová, sémantického rozdielu medzi *prieť* a *poprieť* niet. Sloveso *poprieť* odtajiť je už iné sloveso, jeho nedokonavý tvar je *popierať* a jeho stsl. základ je *pъrjǫ pъrěti.* Sloveso *prieť* nevykladal K. celkom správne a jeho výklad prevzal i Machek doslova. Sloveso *prieť* neznačí tlieť a tobôž nie hniť; skôr značí trúchnatieť, trúchnavieť. Papier, plátno na vlhkom uzavretom mieste, kde povetrie nemá prístup, časom začne *prieť* a *sprie,* chytí sa ho istá pleseň, zjavia sa na ňom škvrny, ktoré sa potom ťažko dajú vyprať. I také *prenie* má niekoľko štádií. Najprv sa vec len preleží, neskoršie *sprie* alebo *poprie.* To isté sa stane i so zbožím, keď dlhší čas je vo veľmi vlhkej, mokrej zemi; v takomto prípade sa povie, že zbožie *poprelo* alebo *sprelo,* pričom stratí svoju klíčivosť a tak celkom *vyprie.* Z Kálalových exemplifikácií neobstojí „plátno od ohňa sprelo". Od ohňa nič *nesprie,* len od vody, ktorou hasia oheň. I deťom alebo i dospelým môže *sprieť* medzi nohami v kroku, ak sa potievajú na tom mieste. I tam vzniknú červené škvrny, ktoré zavše neznesiteľne svrbia. Podobne môže *sprieť* i pod pazuchou.

Sloveso *prieť* a jeho deriváty sú psl. *prějǫ pręti,* teda z toho istého základu ako ruské *preť, preju* potiť sa. Je to iný základ ako psl. *pъrǫ perti* a stsl. *pъrjǫ pъrěti,* ktorý máme v slovách *oprieť, opierať sa, zápor, podpora, nápor* a pod. Koreň slovesa *prieť* bol *per-/por-: per-* je v *prieť, por-* je v *para.* V lit. ho niet, v gr. je *πίμ-πρη-μι,πρήθω* pálim, *πρήδων* zápal. Pozri u Machka a Brücknera.

posepkať

Keď už vrece bolo plné, Trfotka p o s e p k a l a potriasol ho, ale šetrne, aby vraj — neprasklo (vpravde, aby menej do vreca vošlo) a uviazal na ňom mlynársky uzol, pričom odvrátil sa od Jurka, aby ten nevidel, aký je v tom fortieľ a nepochytil ho od neho. (I, 229, 1957)

K. udáva tieto významy slovesa *sepkať:* 1. běžeti klusem, 2. otřásati (se), drkati a má i dokonavý tvar *sepnúť,* ktorý exemplifikuje spojením *seplo ho to* přepočítal se. T. nič neuvádza. Kálalov výklad je vcelku správny, čo dosvedčujú aj uvedené vety. Mohli by sme hádam dodať, že *sepkať* značí aj mykať, pomykávať, nadhodiť sa, nadhadzovať sa, aby sme niečo lepšie videli. Zo Slovenských pohľadov uvádza K. tvar *sepkavo* ako ekvivalent č. klusem a z Kukučína tvar *sepkom* s exemplifikáciou *„sepkom (sa vypnúc)* v. potrasúc sa zvoľna když chci dohlédnouti". K. uvádza i slová *sepkáč, sepkár* ako ekvivalenty subst. klusák.

Sloveso *sepkať* alternuje v ľudovom jazyku so slovesom *sopkať,* ktoré dosiaľ nik nezachytil. Sloveso *sepkať/sopkať* pokladám za onomatopoické ako sloveso *hopkať* a mnohé iné. Keď ideme na koni, behom alebo *sepkavo,*

natriasanie vydáva hlas akoby *sep-sep-sep* alebo *sop-sop-sop* a z toho sa utvorilo príponou zdrobnenín *-kať* analogicky podľa *sadkať, hopkať* i sloveso *sepkať/sopkať*. Machek ho pokladá za nejasného pôvodu.

E. M u k a[5] má *sepańe* bitie, klepanie srdca, *sepaś* biť (o srdci), triasť. Brückner uvádza sloveso *siepać* trhať, mykať, ukr. *šipaty* trhať a pokladá ho za praslovanské.

potrizniť

Gazda Trnka a jeho kmotor utiahli sa do bočnej chyžky, aby si mohli p o t r i z n i ť tak medzi štyrmi očami. (II, 25, 1957) — Buď i k deťom t r i z ň a v ý. (I, 19)

K. uvádza medziiným toto: *„trizniť* (Det., or.), *trizniť* (Hv.) v. hovoriť; *trizňavý* (Kuk.) hovorný (Phľd); *trizniť na koho* žalovati, stěžovati si; sr. *trýzniť"*, T. neuvádza nič. Sloveso *trizniť* značí podľa odcitovaných viet toľko ako hovoriť, trkotať a v spojení *trizniť na koho* žalovať na koho, ponosovať sa na koho. Prídavné meno *trizňavý* značí zhovorčivý.

Dôkladnejšiu etymológiu slova *trizniť* nepodáva ani Machek ani Brückner, ba Brückner pod heslom *tryznić* rozoberá veľmi stručne i to, čo Machek pod heslom *trizniť* i pod heslami *tryzna, tryzniti* 1, 2. Brückner odvodzuje *tryznić* márniť, mrhať čas, a stsl. *trizna* z koreňa *try-*, aký je v *trawić* otravovať s formantom *-zn-*. Machek pokladá slová *tryzna, trýzniti* za príbuzné s gr. τρῦχω ukonávam, unavujem, trápim, mučím, trýznim.

Rozhodne i slovenské *trizniť* hovoriť, trkotať, pôvodne mrhať čas, má ten istý pôvod ako *tryzna, trýzniť*, len pravopis je fonologický, kým v *tryzna, trýzniť* je etymologicko-historický, čo podporuje i tá skutočnosť, že v jazykoch s fonémou *ř, rz* na rozoznanie slabík *ri* a *ři* sa píše *ry* a *ři*.

pôrča

Ja vám idem hore rínkom, obzerám sa, čo sa to robí: i moje milé p ô r č a búši sa mi do nôh. (II, 120, 1957)

K. udáva slovu *pôrča* tieto ekvivalenty: 1. prasátko (dospělejší než je podsvinče), 2. malé buclaté dítě. T. ho neuvádza.

Slovo má pôvod v rumunskom *porc* alebo v talianskom *porco*. Základom oboch je lat. *porcus* prasa. Tak ho vykladá Machek.

prepriečiť sa

Ale ženy nedali sa p r e p r i e č i ť. Zastávali Jana, až rozhnevaná Podmostuľa odišla. (II, 289, 1957) — P r e p r i e č i l som sa s Miškom. (tamže)

Nemá ho ani K., ani T. Majú len *priečiť sa* s ekvivalentmi odporovať, protiviť sa, škriepiť sa, hádať sa.

---

[5] *Słownik dolnosrbskej rěči*, Praha 1928.

V prvej citovanej vete *prepriečiť sa* značí toľko ako preškriepiť sa, v druhej zasa poškriepiť sa.

Základom slovesa *priečiť, prepriečiť* je *priek*, stsl. *prěkъ* protivný, z čoho je i r. *perečiť*, poľ. *przeczyć* atď. podobne u všetkých Slovanov. Koreň týchto tvarov je *perk-* ako i v lat. *per-* a potom v slovenskom *pre-/prie-*.

Od základu *priek* máme dosť odvodenín: *priečny, priečnik* (kto sa rád prieči, škriepi, analogicky podľa *škriepnik*), *napriek* atď.

prielaz

Premávka medzi Rapčicami a Horicou deje sa výlučne chodníčkom, ktorý ťahá sa úzkym p r i e l a z o m. Sama Horica leží v dosť priestrannej kotline. (I, 205, 1957)

K. má tieto č. ekvivalenty: 1. přehrada mezi mlatem a parnou (medzi záčinom a holohumnicou), 2. snížený plot, kudy se přelézá, 3. prohyb, proluka. T. podáva význam slova *prielaz* takto: kde sa môže preliezť, priechod cez plot.

Slovo *prielaz* je jasne motivované a každý príslušník nášho jazyka vie, že súvisí so slovesom *liezť, preliezať*. Je rovnoznačné so slovom *priechod* a značí: 1. priechod v plote; 2. priechod v záčine; 3. priechod cez vrchy. Máme i zdrobneninu *prielazok*. Aký je rozdiel medzi *priechodom* a *prielazom* v plote? *Prielaz* v plote je miesto, kadiaľ sa môže *preliezť*, prípadne *podliezť*, prejsť obyčajne tak, že sa zohneme a tak prejdeme dierou popod žrď v čele plota, kde chýbajú latky, dosky alebo týne. Čelo plota je časť plota od kola po kôl. *Priechod* v plote môže byť tam, kde chýba celé čelo alebo cez bráničku. V záčine je *prielaz* v čelnej stene záčinu: od zeme na meter zvýše zvyčajne po celej dĺžke záčinu je stena, od nej nahor po povalu steny už niet, a to je *prielaz*. Hádžu cezeň zbožie do záčinu a zo záčinu ho zasa vyťahujú, keď ho idú mlátiť na holohumnici. Okrem záčinu bývajú prielazy aj na zárubkoch v stajniach. *Prielazom* medzi dvoma vrchmi menujú ťažší alebo celkom ťažký priechod, kde je prechod namáhavý a často i nebezpečný.

Sloveso *liezť*, z ktorého je *prielaz*, má základ v stsl. *lězǫ, lěsti* a *lažǫ, laziti*, je v rodine s prus. *lize*, lezie s lot. *lēzāt, lēzētiēs* spúšťať sa z vŕšku na sánočkách, ba hádam i s nem. *laege* ploský, so sev. *lagr* nízky, s gr. *λαχυς* nízky. Pozri u Machka i Brücknera.

Naše slovo *úplaz* strmá, zapažitená alebo i skalnatá stráň je od *plaziť* z plnostupňového koreňa *polz-*.

puška

Na druhý deň dostal od rychtárky zasa rezeň a od notáriušky p u š k u masla. (II, 235, 1957)

K. má tieto ekvivalenty slova *puška:* 1. puška, 2. torba botan., 3. pokladnička; T. tieto: flinta, škatuľka na šnupavý tabak, na peniaze. Okrem uvedených ekvivalentov má slovo *puška* podľa odcitovanej vety ešte aj význam škatuľa, zväčša z bukového dreva, alebo dnes je to plechovica. Lenže v spojení *puška masla* môže značiť slovo *puška* nie škatuľu, plechovicu, ale oslu, lebo maslo sa predávalo v oslách, veď spojenie *osla masla* je všeobecne známe. V syntaktickom spojení *vysypať bryndzu z pušky* slovo *puška* môže značiť len škatuľu, plechovicu, takisto i v spojení mali *bryndzu v puškách dobre zatvorených.*

Slovo *puška* majú všetci Slovania v rozličných významoch, napr. v r. je *puška* delo. Naše slovo *puška* je podľa Machka zo stredolat. *busca, buxis,* i keď vraj z úst po latinsky hovoriaceho Nemca. A to z gr. πυξις. Z *buxis* je i sthn. *buhsa,* terajšie *Büchse,* škatuľa i strelná zbraň poľovníkov (flinta).

držať v reze niekoho

Švagre, toto je neposlušnica; musíte ju v r e z e d r ž a ť, alebo sa skazí a potom sadne do sedla. (I, 267, 1957) — Dievku musí v z i a ť d o r e z u preň: ak si ho nedá vybiť z hlavy, nech si ho má. (XVIII, 35, 1929)

Pri hesle *rez* má K. tieto významy: 1. rez nožom, 2. piliny, 3. prísnosť: dať koho do rezu, držať koho v reze, 4. zlatorez. T. tieto: 1. rez nožom, 2. prísne cvičenie s príkladom: Otec ho dal k pánu rechtorovi Gregáňovi do rezu. — Držať niekoho v reze.

Frazeologická jednotka *držať niekoho v reze* alebo *vziať niekoho do rezu* je významom zhodná s bežnejšími frazeologickými jednotkami *držať niekoho na korde, držať niekoho nakrátko.* Jednotky *držať na korde, držať nakrátko* vznikli metaforicky, jednotky *držať v reze, vziať do rezu* majú metonymický podklad. Medzi rezom (noža) a ostrosťou (prísnosťou) je vnútorný vzťah.

Slovo *rez* je postverbálnym substantívom od slovesa *rezať,* stsl. *rěžǫ, rězati,* lit. *réžiu, réžti* rezať, krájať, gr. ῥήγνυμι lámať, trhať.

rozóliš

No na jeho šťastie prišiel r o z ó l i š, i nalial si ho plný verdúnok. Veď on, chudák, nikdy nevylial, ani nedal si odtrhnúť rukáv pre núkanie. (II, 16, 1957)

K. má tieto ekvivalenty: rosolka, likér; T. ho vysvetľuje ako druh likéru.

K nám sa dostalo toto pomenovanie prostredníctvom maďarčiny, ale svoj pôvod má v talianskom *rosoglio,* sch. *rozolija,* č. *rosolka.* U Vansovej nájdeme poslovenčený č. tvar *rozolka.* Dnes sa používa slovo *rozóliš* už len ako domácke ironické pomenovanie sladkej pálenky.

rozsadz

Čo sa minulý deň stalo — každého mrzí, a kraviara ľutujú, že pred samým r o z s a d z o m sa mu toto robí. (II, 293, 1957) — Keď bol na Michala r o z s a d z, sľúbili sme Ďurovi. (X, 14) — Najprv r o z s a d z, potom nové šaty a napokon sobáš. (I, 47, 1933)

K. vysvetľuje slovo *rozsadz* takto: doba (na podzim), kdy se husy ze společné pastvy rozsazují po majitelích. T. slovo *rozsadz* neuvádza. K slovu *rozsadz* môžeme dodať, že sa ono používa nielen v súvislosti s husami, ale i kravami, s jalovinou, junčovinou, ktorá sa celé leto spoločne pasie na holiach do jesene. V spojitosti s ovcami ten istý výkon sa menuje *výrad.* Pozri pri hesle *vyradovať.*

Slovo *rozsadz* je postverbálne substantívum od slovesa *rozsádzať,* jeho koreň je *sad-* zo *sōd-,* ako je v *sadiť,* z čoho sa utvorilo násobené sloveso *sad-ja-ti* > *sádzať* a prefigovaný tvar *rozsádzať* už ako sloveso s iným významom. Sloveso *sádzať* je tlačiarsky a pekársky termín: tlačiar (sadzač) sádže písmená, pekár sádže chlieb do pece. Sloveso *rozsádzať* sa používa v záhradníctve, rozsádza sa priesada. V tomto etymóne máme okrem koreňa *sad-* i koreň *sęd-* v *sadnúť, sadať,* koreň *sed-* v slovách *sedlo, sedliak, sídlo,* v miestnom mene *Selce* (pri B. Bystrici), a koreň *sěd-* v slovese *sedieť.* Sem patrí i slovo *sadza* psl. *saďa* zo **sad-ja.* No pýta sa pripomenúť, že i dnes už nemotivované slovo *podsebný* (kôň, ľavý kôň v záprahu) bolo kedysi motivované *podsedný* kôň, lebo zo slova *podsedný* každý videl, že ide o koňa, na ktorom bolo sedlo, na čom sa sedelo. Teda i v tomto slove je koreň *sed-.*

sklad

V brázdach nerastie nič, iba lopušina a strkáč, len s k l a d o m sa čosi zbožia brneje. (XXIV, 33, 1939) — Dobré ovocné stromy vidíme po medziach, brázdach a neraz i s k l a d o m záhonov. (IX, 58, 1923)

K. vysvetľuje slovo *sklad* takto: 1. sklad, 2. hráz mezi poli, kde se kamení skládá (podľa Timravy), 3. okrajek (na př. sukna), 4. svornost (z Detvy) (v sklade žiť). T. nemá *sklad* v tomto význame.

Podľa toho, aký význam má slovo *sklad* v citovaných vetách, Kálalovo vysvetlenie pod 2. nie je správne, lebo *sklad* nie je hrádza medzi roľami, ale stred role, čiže opak toho, čo odbrázdie, nie to, čo je hneď pri brázde, je to trochu vyvýšená časť role, tá časť role, ktorá sa oraním akoby naskladala zo zaorávanej zeme. *Preorať do skladu* značí zorať kopcovite do stredu role. Hovorí sa aj *orať do zlohu.*

Slovo *sklad* je postverbálne subst. od slovesa *skladať,* ktoré je odvodené od slovesa *klásť, kladiem;* jeho stsl. podoba bola *kladǫ, klasti,* r. *kladu,*

klasť a tak podobne aj u iných Slovanov. Odchylný je stav v lit., kde je *klóju, klóti.* Je v rodine i s nem. *laden.* Podrobnejší výklad pozri u Machka.

sprava

Na striekačku vysadol jeden gazda — ostatní nosili vodu. No, divná je to s p r a v a. Čím viac lejú do kasne, tým viac vyteká z nej. (II, 257, 1957)

K. udáva význam slova *sprava* takto: čo je spravené (udělané), zařízení, přístroj, práce, správka. T. len exemplifikuje, ale nedostatočne.

Slovo *sprava* je akýmsi univerzálnym pomenovaním; používa sa namiesto slov zariadenie, prístroj, mechanizmus, asi vo význame nem. Werk. Nielen ľud, ale i naši spisovatelia používajú slovo *sprava* v uvedenom význame, napr. Tajovský píše: ... *zbadal som na verejach s p r a v u na kladku;* Ľ. Zúbek: ... *železnú kľučku a ešte akúsi s p r a v u.* Podobne J. Horák, Jégé a iní.

Slovo *sprava* je postverbále od *spraviť,* ktoré je prefigovaným dokonavým tvarom k nedokonavému *praviť,* odvodeného od *pravý,* čo v stsl. značilo rovný, priamy, spravodlivý (lat. iustus, verus) a opak ľavého. Z adjektíva *pravý* je odvodené sloveso *praviť,* čo značilo v stsl. usmerňovať, viesť rovným, priamym, správnym smerom a z tohto slovesa vzniklo predponou *s-* sloveso *spraviť,* čiže urobiť takým ako treba, zhotoviť, dochystať, vykonať. Predpona *s-* nie je v tomto slovese len vidová, lež i lexikálna. Pozri podrobnejšie u Machka.

šamotina

Pri trieskach boli pristavené hrnce; v nich už prudko vrelo na strane od plameňa. Var vyhadzoval š a m o t i n u kdesi od spodku a potískal ju na druhý kraj. (XVII, 134, 1929)

K. udáva za *šamotinu* č. ekvivalent pěna, za *šamovať* pěnu sbírati. T. slovo *šamotina* neuvádza.

Šamotina alebo *šamutina* naozaj značí penu (šuminy, šumy), čo vzniká z variacej sa potraviny, najmä mäsa. Koreň slova *šam-* je z nem. *Schaum.* Druhá časť slova *šamotina,* teda *-otina* je slovenská tak ako v subst. *holotina* z adj. *holý.* Od základu *Schaum* je i sloveso *šamovať,* t. j. zbierať a odstraňovať šamotinu.

šaragle

A zostúpil zo š a r a g i e ľ. (III, 151, 1958)

K. má i *šaragľa* i *šarakle* s výkladom: žebříček pro seno v zádi vozu, šejtrok. T. nič neuvádza.

Subst. *šaragle* je v slovenčine plurale tantum a je pomenovaním pre

priečnu rebrinku na voze, na doštenáku, kde sa vozí seno alebo obrok pre kone. Sú i predné i zadné šaragle.

Koreň slova *šaragle* je z nem. *Schragen*, ale z toho istého nem. slova vzniklo najprv slovenské slovo *šragle*, čiže nosidlá z dosák na dvoch drúčikoch, držadlách, aké sme vídali pri stavbách na nosenie tehál, kameňov. Slovo *šragle* prešlo do maďarčiny, ktorá si ho hláskoslovne prispôsobila a použila i na pomenovanie podobnej ale inej reality, na časť voza. V tomto význame a v maď. tvare sa vrátilo slovo do slovenčiny ako *šaragle*, maď. *saraglya* (= šaragľa). V č. je z nem. *Schragen šrák, šráky, šráčky*, poľ. je *szragi* a podľa maď. i *szaragi*. Machek odvodzuje slovo *šaragľa* podľa Schnellera z nem. demin. *Schragel* a pri tvare *šaragľa, šarakľa* neudal index slc.!

šteblina

Za tri roky musel ovce do strungy naháňať, tenké štebliny kálať, vodu z ďalekej studničky v gelete nosiť, pod medený kotál prikladať, bačovi a valachom fajky zapekať, horúcu žinčicu obromnou varechou chladiť, od valachov i najtvrdší žart vďačne prijímať a len potom sa stal valachom. (I, 282, 1957)

I K. i T. majú len *štebel*, prípadne *štebeľ* s rovnakým významom: K. příčka na žebříku, T. šteble v rebríku. Obaja uvádzajú i synonymá nimi udaného významu: K. *sprušeľ*, T. *spružeľ*. Známe sú mi z rodného nárečia len *šprucle* alebo *stupky*. Ani *šprušeľ* ani *sprušeľ* ani *šprucle* nie sú priehľadné, priehľadné je len slovo *stupka*, označujúce vec, na ktorú sa stúpa či už na rebríku a či po schodoch.

Lenže slovo *šteblina* v uvedenom citáte neznačí šteble čiže stupky, ale je synonymom slova triesky, čiže na tenko naštiepané drevo pod kotol, na ktorom sa odvára žinčica. Machek dáva slovo *štebeľ* do rodiny so sch. *čablo* a rd. *čeblok*. I v poľ. je *szczebel, szczeblik* a Brückner ho porovnáva s r. *ščeblo* trieska. Vidí sa nám, že koreňom slov *štebeľ* i *štebliny* je *štep-/štiep-*, ktorý sa zmenil asimiláciou na *šteb-/štieb-*, z čoho potom *štebeľ, šteblík* i *štebliny*.

štuly/štule

Teraz hýbu sa len dľa zákona nutnosti, lebo sťahák v dolinu ťahá, i nadstavujú sa nohy meravo sťa štuly, aby ťažište nestratil koník a nepadol. (I, 89, 1957) — Hoviadko vie najlepšie, čo treba. Ono by šlo i o štuliach, ale chce, aby sme si i my odpočinuli. A treba i hrdlo vypláknuť; tento nešťastný prach! (III, 192, 1958)

K. má *štuľa* vo význame barla, *štule* vo význame č. chůdy (berly). T. toto slovo neuvádza. V prekladateľskej praxi sa preberá ruské slovo *choduli*

ako *chodúle* (pomn.). *Štuly/štule* sú palice, na ktorých je vo výške zdola pripevnená klinovitá stupka, na ktorú si chodec zastane a tak chodí.

Slovo *štula/štuľa* sme prevzali podľa Machka zo sch. *štula*. Mohli sme ho však prevziať rovno zo strhn. *studel*. Bolo a i dnes je v ľudovej reči len *šilo, vily, motovidlo, trilo* a pod., a tak mohlo vzniknúť zo *studel* nie *študle*, ale *štule*.

švorce

Voz pod chvíľou bol prázdny, drabiny a š v o r c e pooberali zo stebál a klasov, ktoré sa na ne pozachytávali, a voz sa v sade obrátil. (II, 158, 1957) — Oje bolo pripäté š v o r c a m i. (XVII, 197)

K. má slovo *švorec* ako synonymum retiazky. T. ho neuvádza.

Tú istú reáliu menujú miestami *švorec* a miestami jednoducho *šurc*, alebo *šurcík*. Je to železná reťaz alebo retiazka. Najprv vzniklo slovo *šurc* a potom dostalo „slovenskejšiu" podobu *švorc/švorce*. Slovo *šurc* je zjednodušením nem. *Schurzkette* (banícky termín pre reťaz dopravníka, dopravného pásu; v nemčine má i synonymá *Quenzelkette, Zwieselkette*). Ale nem. *der Schurz* je i banský záves.

tešlica

Mal som ho pod Skalkou zasiaty; veď var viete, tam na tej horekoncovej t e š l i c i. (I, 309, 1957) — Buchot t e š l í c a toporov ide do taktu... (II, 56, 1911)

K. vysvetľuje slová *tešel, tešla, tešlica, tešlička* ako široká tesařská sekera, tesla. T. zasa takto: tesársky topor, majúci krátke porisko, široké a dlhé ostrie (podľa Dobšinského). Inž. Huka (Mechanická technológia I, 69) vymedzuje reáliu *tešlica* takto: Na tesanie dutín, napr. v drevených žľaboch a v debnárstve slúži tešlica...

Kukučín použil v prvej citovanej vete slovo *tešlica* obrazne. Roľa sa podobala tešlici, postavenej hore koncom. V druhej vete použil Kukučín slovo *tešlica* v priamom význame. Z tejto vety vidieť i to, že *tešlica* a *topor* nie je to isté. Naši tesári používali pri kresaní brvien na hrady, slzaje a pod. tešlice a topory. Toporom okresali brvno na štvoruhlasto zhruba, potom ho tešlicou okresali na hladko.

Slovo *tešlica* je odvodené od slovesa *tesať*, stsl. *tešǫ, tesati*, r. *tešu, tesať* atď., v lot. *teru, test*, stind. *tášti, takšati*, je v rodine i s gr. *τέκτων* tesár. Pozri u Machka.

trž

Učeň Miško trpí hrozné muky, lebo nadchodí ho smiech na majstrovi. Hej, keby bol von, ale by poplašil smiechom svojím kury v celej dedine. No tu nesmie,

vediac, že je blízko t r ž e. (I, 147, 1957) — Nezabudnem, starká, nič, ani mak. Ó, ja kúpim všetko, keby som len mal dobrú t r ž na kapce. (II, 9, 1957)

K. má *trža* i *trž* s č. ekvivalentom tržba, koupě a okrem toho má i zvratné *tržiť sa* vaditi se. T. má len *tržba, tŕženie.*

Frazeologická jednotka *byť blízko trže* je idiomatická, synonymné s ňou sú *nechýbalo veľa a bol by si utŕžil, nechýbalo veľa a čoskoro dostal, nebol ďaleko od bitky, bol blízky bitky, čoskoro dostal na chrbát* a pod. Kukučín použil tu slovo *trž* obrazne. Spojenie *dobrá trž* sa rovná spojeniu *dobrá tržba.*

Slovo *trž* je postverbále od *tŕžiť* a vzniklo zo slova *trh,* psl. *tъrgъ,* stsl. *trъgъ,* r. *torg,* poľ. *targ,* ukr. *torh,* b. *tъrg,* sch. sln. *trg,* č., sloven. *trh.* Prešlo i do lit. ako *turgus* a do lot. ako *tirgus.* Pôvod má vraj asýrsko-babylonsko-sýrsky *tamgaru, taggará* kupec. Podrobnejšie pozri u Machka a u Brücknera.

utarmoniť

A čo mi povie, keď sa dozvie, že som dva rýnske u t a r m o n i l? Viem, že mi dá celý týždeň slanú vodu chlipať. (II, 21, 1957)

K. vysvetľuje sloveso *utarmoniť* 1. zmrhati, zničiti podľa Riznera, 2. odehnati podľa Sasinka. T. sloveso *utarmoniť* neuvádza.

Nedokonavý neprefigovaný tvar *tarmoniť* neuvádza ani K. ani T. Sloveso *tarmoniť* je to isté čo mrhať, márniť peniaze.

Tvar *tarmoniť* nie je slovenský domáci, ale súvisí s poľ. *tarmosić, termosić* triasť sa a ten zasa s r. *tarmať* trhať, miasť, ukr. *termosyty,* r. dial. *tarmasiť* dať do pohybu. Do tohto etymonu patrí i č. *trmáceti,* sloven. *trmácať* ako druhotvar k *drmať,* sch. sln. *drmati* mykať, potrhávať, potriasať, drgať, hegať. Vasmer dáva sloveso *tarmať* do súvislosti s gr. τρέμω, lat. *tremō* triasť, chvieť sa.

Tarmoniť značilo pôvodne triasť, roztriasať a časom sa sloveso *tarmoniť* začalo používať i v súvislosti s peniazmi; *tarmoniť peniaze* roztriasať peniaze, utrácať peniaze, márniť peniaze, mrhať peniaze.

utarsovať

Do tanistry u t a r s o v a l to tak, že každú páru zošil hrubou dratvou, aby sa spolu držala. (II, 9, 1957)

Sloveso *tarsať, utarsovať* nemá ani K. ani T., ale kartári v niektorých slovenských nárečiach veľmi dobre poznajú sloveso *tarsať* v zmysle miešať: *tarsať karty* — miešať karty. Sloveso *tarsovať,* ktoré je obmenou slovesa *tarsať,* používa sa v súvislosti s peniazmi: *utarsovať peniaze* usporiadať, poukladať peniaze, napr. Kukučín píše (V, 140): *... t a r s u j e groše do hŕbky,* t. j. ukladá groše do hŕbky.

Sloveso *tarsať, tarsovať, utarsovať* neuvádza ani Machek. Ale Brückner uvádza sloveso *tasować* v zmysle miešať karty a odvodzuje ho z fr. *tasser.* Podobne i Vasmer uvádza r. *tasovať* (karty) miešať karty z fr. *tasser.* U neho je aj iná literatúra. V slovenčine je namiesto *tasovať tarsať, tarsovať, utarsovať* s vkladným *r* na rozdiel od *tasať* biť, tĺcť. Významový rozdiel sa vyjadril diferenciou tvarovou.

vaňa

Každý pochytí v a ň u, načrie do nej spakruky vodu a beží s ňou do dvora. (I, 181, 1957)

K. nemá slovo *vaňa,* lebo ho stotožňoval s č. *vana,* lež uvádza zo Sučian a od Hviezdoslava slovo *vandľa* vo význame vaňa. T. má *vaňa* ako nádoba na kúpanie. Ale v Kukučínovej vete, ktorú sme uviedli, nejde o vaňu na kúpanie, lež o menšiu podlhovastú plechovú alebo drevenú nádobu, v ktorej i perú, i riad umývajú, ba i deti kúpavajú, ak nemajú na to osobitné korýtko.

Ani Machek neuvádza slovenský tvar *vaňa,* len *vandľa, vangľa.* Slovenské *vaňa,* č. *vana,* stč. *vanna,* r. *vanna,* poľ. *vanna* pochádzajú z nem. *Wanne,* sthn. *wanna,* ktoré sú prapríbuzné s lat. *vannus* Futterschwinge, z čoho je angl. *fan* opálka.

Ale *vaňa* môže byť podľa Kukučína i z iného rozbitného materiálu, lebo píše: ... *pobil všetky v a n e a kanvy* (II, 121), teda môže byť i z hrubého porcelánu alebo z hliny ako iné hrnce.

vatrál

Prišlo teda Michala a Jano oprel v a t r á l do kúta a huňu i s tatarcom zavesil do komory na klin. (II, 316, 1957)

K. vysvetľuje slovo *vatrál* takto: hůl k rozhrabávání vatry, ovčácky obušek. T. zasa podobne: palica, obuch pastiersky; kovaná palica rozhrabávať oheň, kutáč.

Vatrál je vybíjaný osekanec, nerozlučiteľný spoločník valachov, ktorým zavše i vatru alebo pahrebu po vatre rozhrabú.

Slovo *vatra* i s *vatrálom* prišlo k nám s ovčiarstvom a s valachmi. Či sme ho prevzali od Rumunov, od Albáncov a či od Cigánov, je otázka. Odvodzuje sa od avest. *atar* oheň, ind. *athari,* v slovanských jazykoch je s protetickým *v-*. Machkovo tvrdenie, že sme slovo *vatra* prevzali od Cigánov, nie je pevné.

vôdor

Zhodil teda z v ô d r u dvanásť ovsených snopov, chytil cepy a mlátil po sno-

poch, až slama vysnovala sa z povriesla a motala sa v hustých chumáčoch ponad holohumnicou. (I, 201, 1957)

K. udáva tieto ekvivalenty: 1. plot, ohrada, 2. patro nad mlatem a synonymum *petrov*. T. vymedzil slovo *vôdor* takto: „*vôdor, -dra* priestor medzi povalou a strechou v humne". Tvrdého výklad je správny.

Vasmer v hesle str. *odrъ* Lager, Bett uvádza rozličné tvary, čo sú príbuzné so slovom *odr: odor* Wagengestell, Gerust, Kanzel, *odrina* Heuboden, Viehstall, ukr. *odryna* Viehstall, br. *odrina* Heuboden, b. *odъr* Bett, Laden, slc. *vôdor* Tenne, všetko zo stsl. *odrъ*. Psl. bolo vraj podistým *o-drъ*, stb. *dru* Holz, z ind. *dru*, stind. *dru* Holz. Pozri aj I. I. S r e z n e v s k i j: *Materialy dľa slovaria drevnerusskago jazyka*, Sanktpeterburg 1895. Na stsl. slovo *odrъma* upozornil J. Stanislav.

vrška

Čakaj si len, čakaj, veru si počkáš! Čis' nevedel? Iba ak bláznivé huby pojedla. A jej otec? Myslíš, že ťa ten takto pripustí do svojho domu? Vyhodí ťa ako žabu z v r š k y. (II, 61, 1957)

K. má toto: *vrš(k)a* t vrše (na lovení ryb, ptáků) (Zát.). T. zasa toto: *vrša, -e* košík z vŕbového prútia na lapanie rýb. Túto reáliu menujú alebo hádam správnejšie menovali na Pohroní *vetierka*. Deminutívum od *vrša* je *vrška*.

Toto slovo je všeslovanské: vraj nepochybne z *vъrža* súdi Machek na základe jč. *ouvrž* sieť z prútia, r. *verša*, ukr. *verša*, poľ. *wiersza*, sch., sln. *vrša* etc. Brücknerov výklad z koreňa *vъrz* (aký je v slovese *vъrzǫ, verzti* viazať) je prijateľnejší. Pozri tam.

vyknošiť

Jaroš ho šmaril o zem a v y k n o š i l, tak že i iní sa ho báli. (XVII, 171, 1929)

K. vysvetľuje *knošiť* ako biť, tĺcť a *vyknošiť* ako nabiť koho. T. neuvádza ani *knošiť* ani *vyknošiť*. Sloveso *knošiť* je expresívnym synonymom slovesa *biť* a tak i jeho tvar dokonavého vidu *vyknošiť* — *zbiť*.

Machkovi je pôvod slovesa *knošiť* nejasný. Pokúsime sa o jeho etymologický výklad. P f u l[6] uvádza lužické sloveso *knolić* a *knojić* s nem. ekvivalentom prügeln, hauen, dasz das Fell raucht a potom *knutovać* s ekvivalentom *knuten* a *knolić*. Vasmer odvodzuje r. *knut* bič od stnord. *knutr*, stšvéd. *knuter*, z čoho potom nem. *knoten* a *knoten peitsche* z gót. *hnuþô* stĺp. Brückner pri hesle *knut* uvádza ako hromadné *knucie*, „*knucim bijąˇ*", z čoho vraj v Moskve omylom vznikol tvar *knucz*. Hláskoslovne ťažko

[6] *Lužicki serbski słownik*, Budišín 1866.

vyvodiť slovenské *knošiť* z uvedených *knolić, knojić, knucić, knucz,* ale sémanticky slovenské *knošiť* je to isté ako uvedené lužické a poľ. slovesá.

vyľažieť

Prišla by do hotového: mám dve kravy, jednu jalovicu, jedno teľa a druhé, čo sa v y ľ a ž i e, lebo krava je na otelení. (XXIV, 148, 930)

Neprefigovaný základný tvar *ľažieť* K. neuvádza, uvádza len tvar *ľažie sa, ľažú sa* k liahnuť, podobne neuvádza ani *vyľažieť* len *vyľažú* sa k vyliahnuť sa. T. tvary *ľažie, ľažú, vyľažú* vôbec neuvádza. I Pravidlá majú len tvar *liahnuť*. Infinitív *ľažieť* nepočuť veľmi ani v nárečiach, i tam je len *liahnuť*, ale tvary prítomného času *ľažie, ľažú* a *liahne, liahnu* žijú v symbióze.

V stsl. jazyku boli tieto formy: *ležǫ — ležati, lęgǫ — lešti, ložiti* a *logъ*. Naše *liahnuť* a jeho tvary *liahnem, liahnu, liahol, liahli,* ako i tvary *ľažie . . ., ľažú* sú z *lęgǫ, lešti*. Tvary *ľažiem . . ., ľažú* sú staršie, tvary *liahnem . . ., liahnu* sú mladšie. Základom slovanských tvarov, ktorých je hodne vo všetkých slovanských jazykoch, je koreň *legh-*, ktorý je i v germánčine i v gréčtine. Porovnaj gr. *λέχος, λέχεται* leží, nem. *liegen* a *legen*, lat. *lectus* lôžko, lit. *atlagaĩ* obloženie šiat?

vypiargovať

Nech je čert hajtmanom, a nie ja! Budem ja takto chodiť v blate a vode? Ešte by len bolo, keby cestu v y p i a r g o v a l i; ale nechcú. Dobre, zaďakujem, keď nechcú. (I, 286, 1957)

K. udáva za ekvivalent slova *piarg* nános kamení a písku; neuvádza *vypiargovať*. T. slovo *piarg* len exemplifikuje: Nižiny štrkom a piargom (kameňm) zanieslo. K významu slova nemáme čo dodať.

Machek neuvádza slovo *piarg*. Je zjavné, že dedina *Piarg* pri Kremnici je nemeckého pôvodu, a to z nem. *Berg* vrch. Slovo *Berg* vyslovuje sa v niektorých nemeckých nárečiach ako *Perg*. Podľa skalnatého kraja pri *Piargu* vzniklo potom všeobecné podstatné meno *piarg* skálie, štrk. Od slova *piarg* je potom i sloveso *piargovať, vypiargovať*, čiže vysypať, navoziť štrkom, drobným kameňm.

vyplavené (šaty)

Prišlý pán bol už starý. Šaty na ňom v y p l a v e n é, čižmy mocné. Kadiaľ stúpil, všadiaľ zostali stopy po širokých klincoch, ktorými mal podošvy vybité. (I, 215, 1957)

K. nemá slovo *vyplavieť*. T. uvádza sloveso *vyplavieť* ako rovnoznačné s *vybledнúť*, teda správne.

Sloveso *vyplavieť* je odvodené od adjektíva *plavý*, ktoré je bežné v spojení *plavé vlasy*, v zloženine *plavovláska;* od *plavý* dostala svoje pomenovanie i huba *plávka*. T. položil znak rovnosti medzi *plavý* a lat. *flavus*. Je z psl. *polvъ*, stsl. *plavъ* a tak vo všetkých slovanských jazykoch. Značilo to isté, čo lit. *palvas*, nem. *fahl*, lat. *pallidus*. Podrobnejší výklad pozri u Machka.

vyradovať

„A keď je zlý rok, že mu ani tých šestnásť funtov nedôjde?"

„Keď nevyraduje, zvolám obec, nech rozsúdi, aké bolo na baču leto. Ak boli zlé časy a bača nebol v dačom vina, tí čo syra na svoje ovce dostali, nahradia tým, na ktorých nedošlo. Bačovi nedáme škodovať. Ono sa i málo trafí, aby bača n e v y r a d o v a l." (III, 60, 1958) — Na svoje nešťastie pozval za prvého valacha bývalého baču, ktorý bol zhodený preto, že nebol v y r a d o v a l. (I, 283, 1957)

K. pri *vyradovať, vyrädovať* odkazuje na *vybačovať*, ktoré vysvetľuje takto: 1. odvésti povinné množství syra hospodáři, 2. dosloužiti, vykonati povinnost (dobře, zle), prožiti, umříti (Zát.). T. neuvádza sloveso *vyradovať*. Kálalov výklad nie je správny. *Vybačovať* značí vygazdovať, *dobačovať* dogazdovať, *prebačovať* pregazdovať. *Vyradovať* značí vyúčtovať z celoročného gazdovania, šafárenia na salaši. Sloveso *vyradovať* sa nezamieňa slovesom *vybačovať*, len ak ironicky. Slovesá *vybačovať, dobačovať, prebačovať* majú vždy posmešné, ironické podfarbenie. Okrem slovesa *vyradovať* jestvuje i podstatné meno *výrad* salašnícke vyúčtovanie.

Sloveso *vyradovať* dávam do súvislosti so stsl. *raditi* starať sa, sch. *rädim, räditi* pracovať, snažiť sa, sln. *rodim, roditi* starať sa, lit. *rèdit* usporadovať, vyplácať, vybaviť, vybavovať. Sloveso si vyžaduje dôkladnejší rozbor.

vyredikať sa

Nuž nie div, veď na Žofiu v y r e d i k á sa na salaš, a na Michala musí ísť dolu — akože by mu nebolo za Žofiou ľúto? (II, 315, 195)

Slovo *redikať sa* rovnako vysvetľujú i K. i T.: 1. sťahovať sa so salašom na inú pastvu, 2. ťažko ísť, vliecť sa.

Okrem slovesa *redikať sa* je i substantívum *redika*, značí sťahovanie salaša z dediny na lúky, alebo z jedného grúňa na druhý. Hovorieva sa: *ideme s redikou, pôjdeme s redikou. Redika* je postverbále od *redikať sa*. Bežné prefigované tvary sú: *vyredikať sa, zredikať sa, doredikať sa* vyjsť, zísť, prísť.

Slovo *redikať sa* je z rumunského *a ridica* zdvíhať sa z miesta so všetkým zariadením, sťahovať sa na iné miesto. Slovo doniesli k nám pastieri oviec, valasi. Machek s ním spája i sloveso *terigať sa* ťažko, namáhavo ísť, vliecť

sa, ktoré vzniklo vraj z *redikať sa* prešmyknutím slabiky *red* na *ter* a zámenou *d* > *t*.

vyzrubiť

Bola by šla do Bežanov rovno a v y z r u b i l a pravdu, ale nechcelo sa jej. (II, 239, 1957)

Za sloveso *vyzrubiť* udáva K. tieto č. ekvivalenty: říci přímo (komu), vyvaliti (něco), vyplísniti, vyčiniti (K. VIII.). T. neuvádza sloveso *vyzrubiť*. Sloveso *zrubiť* vysvetľuje K. takto: 1. sroubiti (podľa Bern.), 2. oloupati, rozlouskati (Bern.), 3. (komu) říci přímo, bez obalu, vyvaliti (podľa Mičátka). Sloveso *vyzrubiť* značí aj vyčítať. Je veľmi expresívne, ako všetky odvodeniny od *rúbať* v prenesenom zmysle: *dorúbať sa, zrúbať sa, vyrúbať sa, prerúbať sa.*

Sloveso *zrubiť, vyzrubiť* je z psl. *ǫbiti, ǫbati*, z čoho sú hojné odvodeniny v každom slovanskom jazyku. Súvisí s lit. *rumbas* jazva po rane, švík po rane, s lot. *ruobs* zárez. Obšírnejšie pozri u Machka.

zájedka

Konečne tvaroh i tanistru rozviazal a vyňal z nej kus makovníka na z á j e d k u, keď najprv vyložil čižmy, ktoré boli tam na vrchu položené. (II, 121, 1957)

Ani K. ani T. neuvádzajú slovo *zájedka*, ktoré je postverbálnym substantívom od slovesa *zajedať (si)*, iteratíva k dokonavému *zajesť si. Zájedka* je malé množstvo jedla na zajedenie, prehryznutie na desiatu alebo na olovrant, alebo aj ako predjedlo.

Spojenie *na zájedku* sa často nahrádza spojením *pod zuby* alebo *na prehryznutie, na zahryznutie.*

Slovo *zájedka* je odvodené od základného slovesa *jesť, jem.* Od slovesa *jesť* máme množstvo odvodenín: *jedlo, obed, újesť, ješťový* pažravý, *objedza, pajeď* atď. O človeku sa len pejoratívne povie, že je pažravý, inak sa vraví, že je ješťový, rád si zaje.

zakosíliť

Ani sa nenazdáš, len keď ťa z a k o s í l i. (II, 280, 1957)

Pri *zakosí(d)liť* má K. tieto č. ekvivalenty: 1. zasmyčkovati, zauzliti, 2. (zakosíliť život) promárniti; pri *zakosíliť sa* zasa tieto: 1. zauzliti se, 2. zardousiti se, 3. nešťastně se vdáti, oženiti. T. vysvetľuje *zakosídliť* a *zakosíliť* slovesom zauzliť a exemplifikáciou.

Pôvod tohto slovesa treba hľadať v subst. *sídlo* sprava na chytanie čvíkot a trskôt, slovom vtákov a zajacov, líšok a jazvecov. Namiesto *sídlo*

používajú v niektorom kraji aj slovo *pletky,* lebo sú upletené zo srsti konského chvosta, tak ako i sídla na vtáky. Pôvodne bolo v starej ruštine a v slovenčine pravdepodobne *silo,* ako bolo *šilo.* Zo subst. *silo* predponou *ko-* s významom so, spolu sa utvorilo sloveso *kosíliť* a ďalšou predponou *zakosíliť,* čiže uviazať na slučku. Z *kosíliť* je postverbále *kosílka* slučka. Viažeme na slučku alebo na kosílku a nahrdúsky. Sem patrí aj slovo *osídlo* klepec, pasca: dostať sa do osídel, do krážov, do klepca, do pasce. So slovom *sídlo* súvisí i slovo *sieť.* Ten istý koreň je i v lit. *sieju, siejati, sieti,* lot. *seinu, seju, siet* viazať. V tejto rodine je i stind. *syáti, sinati* viaže, sthn. *seil* povraz.

zriecť sa

No — a opálka je hneď, mám sa aspoň na čo z r i e c ť, keď chcem ta ísť. (II, 226, 1957)

K. má tento výklad: 1. dohodnúť sa, 2. vyhovoriť sa, 3. zrieknuť sa (čoho). T. má len toto: zriecť sa, zrečiem sa, zriekol sa niečoho, úradu.

Sloveso *zriecť sa* zastupuje tri slovesá: dohodnúť sa, vyhovoriť sa a zrieknuť sa = vzdať sa niečoho.

Stsl. *rekǫ, rešti* je zastúpené vo všetkých slovanských jazykoch, má veľa príbuzných slov, napr. v slovenčine *obrok, otrok, prorok, rok, úrok;* starý tvar prítomného času máme v častici *reku,* starý imperatív *reci* máme v zdôrazňovacej častici: povedz *reci,* že prídeme. Naše *riecť* je v rodine s lit. *rekiu, rekti* a lot. *recu, rekt.* Pozri u Machka.

žúbor

I on sa dobíjal búrkou, ako rezký ž ú b o r horského potoka. (XVII, 167, 1929)

K. má len *žuboriť* s č. ekvivalentmi žblunkati, čvachati(?). T. ho neuvádza.

Žubor je postverbále k slovesu *žuboriť,* ktoré by mohlo súvisieť so sch., sln. *žuriti* ponáhľať sa. Keď sa horský potok ponáhľa, tak žblnkoce.

žurba

Dievčatká skákali, naháňali sa, šantovali. Ale razom sa stíšila ž u r b a i hlásky stíchli a umĺkli. (XVII, 208, 1929)

Slovo *žurba* nemá ani K. ani T.

Subst. *žurba* je sch. a to postverbále k slovesu *žuriti.* Značí stisk, ale v slovenčine slovo *žurba* značí už nielen stisk, ale i huriavk, ktorý je so stiskom zvyčajne spojený.

Môžbyť, že i sch. *žuriti* i naše *žuboriť* súvisí s nem. *surren* ostro bzučať. Machek nemá ani *žúbor* ani *žúboriť* ani *žurba.*

Z OTÁZOK SPRACOVANIA VÝZNAMOVÝCH ODTIENKOV V SLOVNÍKU

Štefan Peciar

Lexikografická prax, najmä práca na väčších výkladových, t. j. jednojazyčných slovníkoch, kde lexikograf narába s ohromným množstvom slovníkového materiálu, nielen spresňuje a neraz koriguje naše poznatky o slovnej zásobe daného jazyka, ale často prináša aj celkom nové zistenia, predtým nepovšimnuté alebo aspoň nezaznamenané v jazykových príručkách. A nejde len o zistenia z oblasti lexikálneho významu slov, čo je vlastnou doménou lexikografie, ale aj o nové poznatky o tvorení slov, o slovných druhoch, o zákonitostiach gramatickej stavby a i. Je známe, že teoretické úvahy o problémoch tvorenia slov píšu predovšetkým jazykovedci, ktorí majú dlhšiu lexikografickú prax. Teóriu slovných druhov rozpracovali najmä niektorí sovietski jazykovedci, ktorí sa priamo zúčastnili na slovnikárskej práci. Niet pochybnosti, že práve lexikograf, ktorý je intímne oboznámený s celým slovným bohatstvom toho-ktorého jazyka, má jedinečné možnosti preskúmať do podrobností rozličné slovotvorné typy a jednoznačne zistiť, ktoré typy sú v súčasnom jazyku živé, produktívne a ktoré sú už mŕtve, neproduktívne. Pravda, tieto možnosti vie využiť iba taký lexikograf, ktorý má teoretické jazykovedné vzdelanie.

Cieľom tohto príspevku je upozorniť na nejednotný spôsob spracovania významových odtienkov niektorých skupín slov v našich i cudzích slovníkoch.

Jeden z takýchto dosiaľ málo povšimnutých významových odtienkov sa týka pomenovaní, na ktoré sa viaže význam miery. Je to významový odtienok „množstvo niečoho, ktoré sa zmestí do nejakého ohraničeného priestoru a ktoré sa chápe ako miera". Uveďme si konkrétne príklady. V spojeniach *vypiť sud piva, fľašu vína, hrotok mlieka, zjesť tanier polievky, hrniec kapusty* a pod. nejde o konkrétny význam slov *sud, fľaša, hrotok, tanier, hrniec* („istý druh nádoby"), ale ide o význam miery, určitého množstva niečoho. Tento významový odtienok vznikol prenášaním a jeho vznik bol motivovaný tým, že uvedené nádoby používame na uskladnenie alebo prenášanie istých druhov tekutín, nápojov, jedál a pod. Postupne sa tieto nádoby stali mierami, síce nie celkom presnými, ako sú napr. miery liter alebo hektoliter, ale v každodennom, najmä familiárnom živote vystačíme aj s takýmito nepresnými mierami. Ostatne niektoré „nepresné" miery sa môžu stať viac-menej presnými (sud piva = pol hektolitra, sud vína = hektoliter, dva, tri ... hektolitre, fľaša vína = liter alebo 7 dcl a pod.).

So zmenou významu sa čiastočne zmenila aj väzba. Pri vecnom význame

boli bežné väzby *sud s pivom, sud s vínom, fľaša s vínom, hrotok s mliekom, hrniec s kapustou,* používané dosiaľ. S prenikaním významu miery, množstva začala však víťaziť väzba s genitívom (miery): *sud piva, fľaša vína* a pod., obvyklá pri iných výrazoch miery (*liter piva, vína* a pod.). Treba však zdôrazniť, že pôvodný vecný význam takýchto výrazov nezanikol ani pri väzbe s genitívom. V niektorých kontextoch je celkom zreteľný, kým inde zasa preniká význam miery. Preto je niekedy ťažké oba významy presne rozhraničiť (porov. napr. *priniesť tanier polievky,* t. j. tanier s polievkou — vecný význam slova tanier, ale *zjesť tanier polievky,* t. j. za tanier polievky — význam miery, množstva).

Vo vývine významu spomenutých slov ide zrejme o opačný proces, ako je vznik konkrétneho, vecného významu pri niektorých názvoch miery. Napr. liter je dnes v slovenčine (a podobne aj v iných kultúrnych jazykoch) nielen určitá dutá miera, ale v hovorovom štýle aj nádoba, do ktorej sa zmestí liter nejakej hmoty, teda to isté, čo *litrová nádoba,* hovorove *litrovka.* V prvom prípade (sud —→ sud piva) sa vyvinul z konkrétneho, vecného významu abstraktnejší význam miery, v druhom prípade popri abstraktnom význame miery vznikol konkrétny význam nádoby. To isté možno konštatovať aj pri iných názvoch mier. Napr. *deciliter,* v hovorovom štýle *deci* (alebo *decík*) je nielen miera, ale aj nádoba; podobne *kilogram,* hovorove *kilo* je nielen miera (váhová jednotka), ale aj kilové závažie, čiže to isté, čo *kilovec.*

Treba teraz rozhodnúť, či v uvedených prípadoch ide o dva osobitné významy a či len o dva odtienky jedného a toho istého významu. Väčšie slovníky dosť jednoznačne rozlišujú dva osobitné významy v prípadoch typu *liter* (= 1. určitá miera, 2. hovor. litrová nádoba).[1]

Naproti tomu v prvej skupine prípadov *(sud, fľaša, hrotok, tanier, hrniec)* i veľké slovníky zaznamenávajú iba konkrétny, vecný význam, ale význam miery, množstva nezaznamenávajú. Tak napr. *Příruční slovník jazyka českého* vôbec nezaznamenáva význam miery, množstva pri heslách *hrnec, láhev, mísa, talíř* a i. Pritom z niektorých dokladov vidno, že autori slovníka stotožňovali tento význam so základným, vecným významom príslušných slov.[2] Podobný stav nachádzame v Trávníčkovom *Slovníku jazyka českého* i v novom *Slovníku spisovného jazyka českého* (vydávanom ČSAV). Pri hesle *hrst* zaznamenáva však Trávníčkov i najnovší akademický slovník

[1] Pozri napr. *Příruční slovník jazyka českého II,* Praha 1937—1938 (heslo *litr*) — *Slovař russkogo jazyka II,* Moskva 1958 (heslo *litr*) — *Slovník slovenského jazyka* II (v korektúrach — heslo *liter*). — Menší Ožegovov slovník *(Slovař russkogo jazyka,* Moskva 1952) druhý význam slova *litr* nezaznamenáva.

[2] Napr.: *Každé* (dítě) *mělo as žejdlíkový hrnec kávy. — Poslal si pro láhev koňaku. — V kuchyni má talíř křížal a sušených hrušek.* — Pri slove *sud* uvádza PSJČ na konci základného významu významový odtienok „stará míra na tekutiny". Podľa našej mienky ide tu o nový význam.

popri základnom význame aj významový odtienok „míra, množství něčeho, které se vejde do hrsti“ (s príkladmi *hrst mouky, hrst hrachu).* Tento významový odtienok pri slove *hrsť* je zrejmý preto, lebo práve z neho sa vyvinul nový význam „malé množstvo niečoho, trocha“ *(hrsť zpráv).*

V prvom diele *Slovníka slovenského jazyka* sme pri slove *hrsť* zaznamenali popri základnom význame „dlaň s privretými prstami“ osobitný význam „množstvo, ktoré sa vmestí do dlane s privretými prstami“ (s príkladmi *h. múky, zrna, h. zeme, h. trávy, h. peňazí)* a k nemu prenesený význam „malé množstvo niečoho, malý počet“.[3] Ako tretí uvádzame význam „menšia kôpka, do ktorej sa na poli ukladá zožaté obilie, ľan, konope ap.“. Význam množstva pokladá sa tu teda za osobitný význam, nie za odtienok prvého významu.

Podľa našej mienky je význam miery, určitého množstva zjavný v istých spojeniach aj pri iných slovách. V prvom diele *Slovníka slovenského jazyka* sme tento význam zaznamenali nielen pri slove *hrsť,* ale napríklad aj pri slovách *debna* (debna piva, ovocia), *džbán* (džbán vína, piva), *džber* (džber vody), *fľaša* (s výkladom „obsah fľaše“: vypiť fľašu vína), *hrotok* (hrotok mlieka). Ale ani *Slovník slovenského jazyka* nezaznamenáva uvedený význam miery, množstva dôsledne pri všetkých slovách, kde je možný. Napr. pri hesle *hrniec* sa tento význam vôbec nespomína, ani sa neuvádzajú spojenia s významom miery alebo množstva. Pri hesle *kalich* sa síce uvádzajú a vysvetľujú spojenia *kalich pôžitkov, kalich utrpenia* a pri zdrobnenine *kalíštek* (v Slovníku chybne „kalíštek“), *kalíšok* spojenie *k. slivovice,* ale význam miery, množstva sa osobitne nevydeľuje.

Bolo by, pravda, zbytočné i vo veľkom slovníku zaznamenávať spomenutý význam miery, množstva pri takých slovách, kde je tento význam iba možný, ale v materiáli nie je doložený a reálne sa nevyskytuje. Avšak v takých prípadoch, kde význam miery jasne dosvedčujú bežne používané slovné spojenia, mali by ho veľké slovníky zaznamenávať. Okrem už uvedených slov tento význam reálne jestvuje napr. aj pri slovách *pohár* (pohár vody, mlieka, vína), *šálka* (šálka kávy), *náručie* (náručie dreva, raždia, sena) a i.

[3] Tento prenesený význam sa ilustruje dvoma citátmi: *Do chalupy padne za h r s ť svetla.* (Rázus) — *Sena ani za h r s ť nemáš v celom gazdovstve.* (Jesenská) — Správnejšie by bolo pokladať výraz *za hrsť* za frazeologické spojenie s významom „nepatrné množstvo, trocha“. Rovnaký význam majú spojenia *za náprstok, za mak.* Rozdiel medzi prvými dvoma spojeniami je iba v tom, že prvé *(za hrsť)* sa používa v súvislosti s pomenovaniami látok pevného skupenstva, druhé *(za náprstok)* obyčajne v súvislosti s pomenovaniami kvapalín *(za náprstok mlieka, octu, liehu,* pren. i *za náprstok rozumu).* Prenesený význam „nepatrné množstvo, trocha“ má, pravda, slovo *hrsť* aj samo osebe, ako sa správne uvádza v citovaných slovníkoch (*hrsť zpráv, hrsť spomienok* a pod.). Dokonca ani v spojeniach *hrsť múky, hrsť trávy* často nejde o „množstvo, ktoré sa zmestí do hrsti“, ale skôr o význam „nepatrné množstvo, trocha“.

Zaujímavé významové odtienky možno zistiť pri niektorých názvoch úžitkových rastlín (napr. obilnín), plodín, potravín, výrobkov a istých druhov materiálu. Ide o také názvy, ktoré majú gramatickú formu jednotného čísla, ako napr. *žito, raž, jačmeň, ovos, hrach, fazuľa, bôb, repa, čakanka, zrno, chlieb, kameň* a i. Tieto a podobné názvy sa používajú najčastejšie v hromadnom význame. Formou jednotného čísla pri nich označujeme nerozčlenené množstvo stebiel, zrniek, kusov a pod. Napr. názvy obilnín vo forme jednotného čísla používame jednak na označenie obilnín stojacich na koreni alebo už pokosených a poskladaných v hrstiach, v snopoch alebo v krížoch, jednak na označenie príslušného druhu zrna. Podobne názvy *hrach, fazuľa, bôb* používame jednak na hromadné, kolektívne označenie príslušných rastlín, jednak na hromadné označenie ich plodov, a to strukov, ale najmä zŕn. Spojenia ako *okopávať repu, čakanku* alebo *úroda, odvoz, spracovanie repy, čakanky* svedčia opäť o hromadnom význame pomenovaní *repa, čakanka,* či ide o celú rastlinu, alebo len o jej koreň. Kolektívny význam majú aj slová *zrno, chlieb, kameň* napríklad v spojeniach *mlieť zrno, piecť chlieb, voziť kameň.*

Spomenuté názvy používame však nielen v hromadnom význame, ale aj v singulatívnom význame, t. j. na označenie jedného stebla, jednej rastliny, jedného zrna, jedného kusa.

Najvýraznejší je tento význam pri slove *chlieb,* ktorým pomenúvame našu každodennú potravu z pečeného kysnutého cesta. Väčšie slovníky pri hesle *chlieb* uvádzajú popri spomenutom hromadnom význame aj singulatívny význam „bochník chleba".[4] Tento singulatívny význam slova *chlieb* možno rozšíriť. Nejde len o „bochník chleba", ale aj o „krajec chleba". V hovorovej reči používa sa slovo *chlieb* v tomto význame celkom bežne (napr. v stravovacích strediskách, menzách a pod.).

Podkladom pre rozlišovanie hromadného a singulatívneho významu pri slove *chlieb* je nielen rozsah a obsah pojmu, ale aj odlišné využívanie gramatického čísla. Kým pri hromadnom význame slovo *chlieb* nemá formu množného čísla, zatiaľ pri singulatívnom význame je forma množného čísla bežná: *dva chleby, päť chlebov.*[5]

---

[4] Pozri heslo *chléb* v cit. českých slovníkoch a heslo *chleb* v cit. ruských slovníkoch. — V *Slovníku slovenského jazyka* sa tieto dva významy nerozlišujú, ale výklad základného významu slova *chlieb* je formulovaný tak, že je v ňom potenciálne zahrnutý aj význam „bochník chleba": „pokrm upečený z kysnutého cesta v podobe pecňa, bochníka, naša každodenná potrava". Pravda, správnejšie bude rozlišovať kolektívny a singulatívny význam slova *chlieb.*

[5] Dôkazom toho, že vznik singulatívneho významu pri niektorých hromadných podstatných menách predstavuje v dnešnej slovenčine živý proces, je napr. používanie slova *pečivo* vo význame „kus pečiva" (*dve pečivá, päť pečív* ap.) v hovorovom štýle.

Podobne je to napr. aj pri pomenovaniach *kameň*,[6] *repa*, *čakanka*. Popri kolektívnom, hromadnom význame majú všetky tieto slová aj singulatívny význam, t. j. možno ich použiť na označenie jedného kusa kameňa, resp. jedného koreňa rastliny. V tomto význame je zasa pri nich bežná forma plurálu, kým pri kolektívnom význame sa forma plurálu nepoužíva.

I názvy druhov obilia a strukovín sa používajú popri kolektívnom význame aj na označenie jednej rastliny, resp. ešte častejšie na označenie jedného zrnka. Len tak si možno vysvetliť, že sa pri slove *jačmeň* vyvinul osobitný význam „druh očnej choroby, vriedok na okraji očného viečka, ktorý sa podobá jačmennému zrnku". Iba pri existencii singulatívneho významu slova *hrach* je možné prirovnanie *slzy ako hrachy*.

Slovníky spravidla nezaznamenávajú spomenutý singulatívny význam pri hromadných podstatných menách (výnimkou je slovo *chlieb*). V slovníkoch ani nie je potrebné osobitne zaznamenávať tento význam pri každom príslušnom hesle. Treba však naň ako na osobitný významový odtienok upozorniť vo výklade základného hromadného významu a ilustrovať ho typickými spojeniami.

Iná je situácia pri pomnožných podstatných menách, kde sa singulatívny význam prejavuje aj zmenou gramatického čísla. Singulatívny význam sa môže vyvinúť pri niektorých pomnožných podstatných menách, ktoré pomenúvajú veci vyskytujúce sa v dvojici alebo nejako rozdelené na dve časti. Napr. popri pomnožnom podst. mene *nohavice* jestvuje aj singulár *nohavica*. Pomenúvame ním časť nohavíc, ktorú navliekame na nohu. Je možná pravá a ľavá nohavica, preto má slovo *nohavica* i plurál, ktorý je homonymný s pomnožným podst. menom *nohavice*. Podobný stav je pri dvojici *sánky* a *sánka*. V takýchto prípadoch ide o dve rozličné slová, ktoré dobrý slovník musí nejakým spôsobom zaznamenať. Vo veľkých slovníkoch to obyčajne bývajú dve osobitné heslá.[7]

Povšimneme si ešte jednu skupinu pomenovaní, pri ktorých treba rozlišovať dva významy. Sú to názvy úžitkových rastlín a ich plodov, najmä názvy stromov a ich ovocia. Ani pri týchto názvoch nepostupujú slovníky jednotne, pokiaľ ide o výklad a rozlišovanie významov. Napr. *Příruční slovník jazyka českého* zaznamenáva názvy rastlín a ich plodov, pokiaľ sú totožné, temer dôsledne ako dva odtienky jedného vý-

[6] V niektorých slovenských nárečiach má hromadný význam aj slovo *tehla* (*voziť tehlu = voziť tehly*).

[7] Od pomnožných podst. mien treba odlišovať také pomenovania, pri ktorých nejde o kategóriu pomnožných podst. mien, ale o bežnejšie používanie množného čísla a zriedkavejšie používanie jednotného čísla. Napr. *lyže, korčule, rukavice* a pod. V takýchto prípadoch sa heslové slovo v slovníkoch uvádza obyčajne v singulári, ale s poznámkou, že sa bežnejšie používa forma plurálu.

znamu.[8] Avšak pri heslách *třešně* a *višně* rozlišuje dva samostatné významy: druh ovocného stromu a plod tohto stromu. Pritom poradie významov pri slove *višně* je opačné ako pri slove *třešně*. Túto nedôslednosť možno vysvetliť existenciou variantov *třešně/třešeň* a *višně/višeň* pri českých názvoch stromov (nie plodov).

Slovník slovenského jazyka zaznamenáva názvy stromov, úžitkových krov i niektorých iných rastlín a ich plodov ako dva osobitné významy. Napr. pri heslách: *egreš, jahoda, gaštan, hruška* a i. Takýto postup je podľa našej mienky plne odôvodnený nielen z hľadiska pojmového, ale i z hľadiska jazykového, a to jednak tým, že sa názvy stromov (krov) a ich plodov v mnohých prípadoch nekryjú (napr. *jabloň — jablko, jablčko*),[9] jednak tým, že sa názvy stromov (krov) používajú v celkom iných spojeniach ako názvy ich plodov (porov. napr. *stará hruška — sladká hruška, padnúť ako (zhnitá) hruška*). V odlišných spojeniach sa používajú aj odvodené prídavné mená (porov. napr. *gaštanová, orechová alej — gaštanové pyré, orechové slíže*). Avšak pri názvoch obilnín a strukovín, ktoré obyčajne majú hromadný význam (pozri vyššie) a pri ktorých sa názov plodu vždy kryje s názvom rastliny (napr. *pšenica, jačmeň, hrach, fazuľa* ap.), pokladáme za vhodné zaznamenávať oba významové odtienky (rastlina a jej plod) v rámci jedného významu, ako to robí *Příruční slovník jazyka českého* i *Slovník slovenského jazyka*.

Problémy sémantiky nie sú dosiaľ dostatočne rozpracované, a to ani z hľadiska potrieb lexikografie. Tým si možno vysvetliť dosť veľké rozdiely medzi slovníkmi pri vydeľovaní významov slov, ako aj mnohé nedôslednosti pri rozličných heslách v tom istom slovníku. Tieto rozdiely bijú do očí najmä v moderných slovníkoch, v ktorých sa významy číslujú. Preto sa lexikografi stále viac zamýšľajú nad zásadami vydeľovania významov pri viacvýznamových slovách. Pri vydeľovaní významov lexikograf nikdy nesmie postupovať ľubovoľne. Musí prihliadať jednak na obsah a rozsah pojmu, ktorý sa daným slovom pomenúva, jednak aj na gramatické vlastnosti slov.

---

[8] Pozri napr. heslá *angrešt, rybíz, hrách, fazole, kaštan, hruška*.

[9] Nemožno však súhlasiť so snahou niektorých praktikov zavádzať umelé pomenovania stromov typu „slivkovník", „hruškovník", „orechovník", „čerešňovník" miesto vžitých názvov *slivka, hruška, orech, čerešňa* (strom i plod) na rozlíšenie názvov stromov od názvov plodov podľa stavu v niektorých jazykoch (napr. v nemčine alebo vo francúzštine). Takto nesprávne postupuje napr. V. Buchta v knihe *Základná príručka pre záhradkárov*. (Pozri kritickú poznámku Víťazoslava Hečku v časopise Slovenské odborné názvoslovie III, 1955, 249.)

KVANTITATÍVNE ZMENY PRI ODVODZOVANÍ SLOV NA *-ák/-iak*

Ladislav Dvonč

Pri odvodzovaní slov na *-ák/-iak* nastávajú v korennej morféme zmeny v kvantite. Dlhá korenná morféma sa po pripojení sufixu *-ák/-iak* často skracuje, napr. *biely — belák, múdry — mudrák* atď.

Ján Damborský[1] uvádza, že korenná morféma sa pred príponou *-ák/-iak* spravidla kráti. Z tejto formulácie sa dá usudzovať, že sú aj slová, v ktorých sa korenná morféma pred *-ák/-iak* neskracuje. Damborský však neuvádza príklady na neskrátené slová.

Belo Letz[2] pri deadjektívach na *-ák* uvádza, že dlhá korenná morféma sa skracuje: *belák* (z *biely*), *hlupák* (z *hlúpy*), *mudrák* (z *múdry*). O korennej morféme deverbatív hovorí, že v nej nastáva skracovanie pred príponou „a čo je zaujímavé, aj pred *-j-*", napr. *cedziak, divák, hudák, krajak, pijak, umyvák.*[3] Celkove o slovách s príponou *-ák/-iak* konštatuje, že v týchto slovách je korenná hláska vždy krátka a prípona vždy dlhá.

Kvantity slov na *-ák/-iak* sa dotýka najnovšie Ján Horecký.[4] Píše: „Prípona *-ák* má dva závislé varianty. V starších slovách sa *-ák* neskracuje, ale naopak, skracuje sa korenná dĺžka, ako vidieť z prípadov *hlúpy — hlupák, biely — belák.* No v novších slovách sa po korennej dĺžke objavuje závislý variant *-ak: piatak, siedmak, ôsmak.* Závislý variant *-ak* býva ďalej po spoluhláske *j*, po ktorej nemôže byť v slovenčine ani dlhé *á*, ani dvojhláska *ia: pijak, zabijak.*"[5] Horecký tu už ukazuje na niektoré slová na

---

[1] *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy I*, V. vyd., Nitra 1930, 111, § 110.

[2] *Hlavné deadjektíva*, SR V, 1936/1937, 89; *Kmeňoslovné úvahy*, Turčiansky Svätý Martin 1943, 100 (deadjektíva), 111 (mená činiteľského významu), 114 (súhrnné poznámky o kvantite činiteľských mien); *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 167 (deadjektíva), 176 (deverbatíva).

[3] Na tom, že skracovanie je aj pred *j*, nie je nič zaujímavého. Skracovanie nie je totiž závislé od spoluhlásky, ktorá nasleduje za príslušnou dlhou korennou samohláskou alebo dvojhláskou. Tak ako sa skracuje dĺžka v *divák*, rovnako sa skracuje v *krajak*. Pravda, v slove *krajak* je dĺžka aj po spoluhláske *j* skrátená, čo je dôsledok pravidla, že v slovenčine po spoluhláske *j* zväčša nebýva dĺžka.

[4] *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 93—94. Tu preberá autor názvy osôb na *-ák/-iak*. Pri názvoch nástrojov na *-ák/-iak* autor sa obmedzuje na stručnú poznámku, že je tu stav podobný ako pri názvoch osôb (str. 121).

[5] Podľa autora v slovenčine nemôže byť po spoluhláske *j* ani dlhé *á*, ani dvojhláska *ia*. Táto formulácia nie je presná, pretože v spisovnej slovenčine máme dlhé *á* po spoluhláske *j* v slovách na *-ár*, napr. *stroj — strojár, petrolej — petrolejár* atď. Presnejšie sa malo uviesť, že v spisovnej slovenčine v slovách na *-ák* nemôže byť po spoluhláske *j* dlhé *á*, a preto je tu prípona *-ak*. V skutočnosti však veľmi často býva dlhé *-ák* po predchádzajúcej spoluhláske *j*, na čo som upozornil v práci *Zo štúdia slovenského tvaroslovia — Dlhé á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958, 68—70.

-ák/-iak, v ktorých sa zachováva korenná dĺžka, čo sa v starších príručkách, ako sme videli, nespomína.

Treba ešte poznamenať, že *Pravidlá slovenského pravopisu*,[6] hoci hovoria napr. o otázke kvantity pri slovách na *-teľ*, *-č* alebo pri slovách na *-ár/-iar*, otázke kvantity korennej morfémy pri odvodzovaní slov príponou *-ák/-iak* nevenujú pozornosť. Rovnaký stav nachádzame v *Slovenskej gramatike*.[7]

My v tomto príspevku chceme presnejšie zachytiť slová, v ktorých nenastáva skracovanie, a slová, v ktorých skracovanie nastáva. Prispeje to aj k ustáleniu niektorých rozkolísaných prípadov, s ktorými sa zápasí v jazykovej praxi. Prv, než prikročíme k rozboru týchto otázok, treba sa nám zmieniť o štylistickom charaktere mnohých slov na *-ák/-iak*, ktoré sú tu predmetom výkladov. Popri spisovných slovách máme tu aj mnohé slová výrazne slangového charakteru. Treba však brať do úvahy poznatok, že slangové slová veľmi často prechádzajú dnes do spisovného jazyka, stávajú sa postupne štylisticky neutrálnymi spisovnými jazykovými prostriedkami. Z uvedeného dôvodu venujeme sa v rámci tohto príspevku aj skúmaniu takýchto prípadov.

Pri slovách na *-ák/-iak* odvodených od slov s krátkou korennou slabikou nenastáva nijaká zmena pri odvodzovaní, napr. *voda — vodák, chytrý — chytrák, padať — padák, ťahať — ťahák* a pod.

Pri slovách odvodených od slov s dlhou korennou slabikou sú už dve vrstvy. Pri niektorých slovách sa korenná dĺžka odvodzovacieho základu kráti, pri iných krátenie nenastáva.

A. Krátenie nastáva najsamprv pri niektorých podstatných menách odvodených príponou *-ák/-iak* od prídavných mien (deadjektíva). Patria sem slová ako *hlúpy — hlupák, múdry — mudrák, biely — belák*. Ide o odvodeniny, ktorými sa označujú osoby majúce takú vlastnosť, akú vyjadruje základné prídavné meno.[8] Skrátená je ďalej korenná dĺžka pri deadjektívach *rimštiak* a *rynštiak*, odvodených od prídavných mien *rímsky* a *rýnsky* (s ďalšou alternáciou konsonantov *sk/šť* pred odvodzovacou príponou *-iak*). Slová *rimštiak, rynštiak* označujú staršie peniaze.

Skracovanie nastáva aj pri niektorých podstatných menách na *-ák/-iak* odvodených od slovies. Zväčša tu ide o názvy nástrojov a pomôcok, známych už od starších čias, napr. *krájať — krajak, umývať — umyvák, napínať — napínák, obúvať — obuvák; dívať sa — dívák* (názov osoby). Sú to teda všetko slová staršieho pôvodu. Skracovanie tu neprekvapuje,

---

[6] *Pravidlá slovenského pravopisu*, vyd. z r. 1931, 45, 48—49; vyd. z r. 1940, 64—66; vyd. z r. 1953, 55—57.

[7] Eugen Pauliny — Jozef Štolc — Jozef Ružička, *Slovenská gramatika*[3], Martin 1955, 127—129.

[8] Horecký, c. d. 93.

pretože s podobným stavom stretávame sa aj pri odvodeninách na *-teľ, -č* alebo na *-ár/-iar* atď.

Osobitne sa tu musíme zmieniť o kvantite deadjektíva *okruhliak,* pri ktorom popri skrátenej podobe nachádzame aj podobu *okrúhliak* so zachovanou korennou dĺžkou. O tomto slove uvažuje v predchádzajúcom čísle Slovenskej reči Štefan V r a g a š.[9] Opiera sa pritom o materiál z archívu Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, v ktorom našiel viac dokladov na podobu *okruhliak* než na podobu *okrúhliak.* Na základe tohto materiálu dáva prednosť podobe *okruhliak.* Nazdávam sa, že sa na otázku kvantity v tomto slove možno dívať práve opačne. Ponajprv, ako sa to ukáže z ďalšieho výkladu, v novších slovách na *-ák/-iak* sa zachováva dlhá korenná slabika. Ďalej pri posudzovaní nášho problému treba sa podívať na kvantitatívne pomery pri podstatných menách odvodených inými odvodzovacími príponami. Tak pri podstatných menách na *-teľ* a *-č,* ako som to konštatoval v inej štúdii,[10] slová so skrátenou kmeňovou slabikou predstavujú starší spôsob tvorenia, slová s neskrátenou kmeňovou slabikou novší spôsob tvorenia. Dôležité je tu ďalej zistenie, že podoby so skrátenou kmeňovou slabikou postupne zanikajú a namiesto nich prenikajú podoby s neskrátenou kmeňovou slabikou. Rovnaká situácia je aj pri slovách na *-ár/-iar.* V štúdii o kvantite v týchto slovách[11] konštatujem, že „vývoj pri substantívach na *-ár/-iar* je charakterizovaný prenikaním dĺžky v korennej morféme pri niektorých slovách, v ktorých dosiaľ nastáva skracovanie". S vyrovnávaním kvantity stretávame sa však nielen pri podstatných menách, ale napr. aj pri slovesách odvodených od podstatných mien. Podrobne preštudoval pomery pri týchto slovách Ferdinand B u f f a,[12] ktorý ukazuje, že dĺžka sa skracuje v niektorých slovesách na *-ovať* zo staršej vrstvy slovnej zásoby, kým v iných slovesách takéto skracovanie nenastáva. Ide o novšie slovesá, ako napríklad *žalárovať, plagátovať, cínovať,* najmä slovesá z odbornej terminológie. Hovorí: „Slovesá si tu ponechávajú dĺžku, ktorá je v základnom podstatnom mene. Toto vyrovnávanie treba chápať ako dôsledok živej snahy v jazyku, aby príbuzné slová mali rovnakú kvantitu, čiže aby sa čo najmenej od seba líšili." Na základe tohto poznatku žiada túto zásadu rešpektovať a pri novom tvorení slovies aj realizovať. Marta M a r s i n o v á[13] o slovesách na *-ieť* odvodených od prídavných mien s dĺžkou v kmeni píše, že sa v nich „v sú-

[9] *Kvantita slova okruhliak,* SR 25, 1960, 120—121.

[10] *Kvantita substantív na -teľ a -č,* SR XVIII, 1952/1953, 193—204.

[11] *Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na -ár/-iar,* Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1955, 17.

[12] *Kvantita slovies odvodených od podstatných mien,* SR XIX, 1954, 36—40.

[13] *Slovesá z prídavných mien v slovenčine,* Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1956, 147.

časnom spisovnom jazyku spravidla neskracuje dlhá kmeňová samohláska ani dvojhláska, takže tento typ slovies predstavuje výnimku z rytmického zákona; teda: *múdry – múdrieť, biedny – zbiednieť, mierny – zmiernieť, brunátny – brunátnieť, prísny – sprísnieť, nebojácny – nebojácnieť, triezvy – vytriezvieť, chmúrny – (s)chmúrnieť, hlúpy – zhlúpieť* a pod." Ďalej výslovne píše, že „máme ... niekoľko prípadov skrátenej kmeňovej dvojhlásky, čo poukazuje na staršie štádium jazyka... Sú to tieto jednotlivé slovesá: *biely – belieť, čierny – černieť, triezvy – vytrezvieť, otrezvieť, svieži – osvežieť, dúži – dužieť.*" (podč. L. D.). Poučné pre nás je tiež stanovisko, ktoré autorka zaujíma k prípadom, v ktorých je kolísanie kvantity. Hovorí, že pri slovese *ohlupieť/ohlúpieť* a *zhlupieť/zhlúpieť* je kolísanie. Vo vlastných dokladoch zisťuje paritu. Uzatvára však: „... pokladáme za správne, z hľadiska stavu v súčasnom jazyku, normovať slovesá s dĺžkou *zhlúpieť, ohlúpieť.*" Už z tohto letmého prehľadu sa ukazuje, že v spisovnej slovenčine existuje dnes silná tendencia zachovávať pri odvodzovaní slov príslušnú dĺžku. Pri úvahách o normovaní jednej alebo druhej podoby treba zaujať perspektívne hľadisko, ako ho v diskusii o nových Pravidlách slovenského pravopisu zdôraznil Ján Horecký.[14] Slová na *-ák/-iak* z hľadiska kvantity korennej morfémy tiež podliehajú uvedenej všeobecnej tendencii zachovávať dĺžku korennej slabiky. Bolo by naopak nepochopiteľné, prečo by sa slová na *-ák/-iak* mali vymykať spod uvedenej zákonitosti. Videli sme, že aj citovaní autori uplatnili pri posudzovaní otázky skracovania dĺžky korennej slabiky perspektívne hľadisko, takže uplatnenie tohto hľadiska je rovnako na mieste aj v našom prípade.

Na potvrdenie nášho stanoviska možno uviesť aj svedectvo zo spisovnej češtiny ako jazyka slovenčine najbližšieho. Aj v češtine je živý proces vyrovnávania kvantity. Pripomínajú to napr. Bohuslav Havránek a František Trávníček.[15] Na rozdiel od predošlých *Pravidiel českého pravopisu,* ktoré priamočiaro vyžadovali krátenie samohlásky základu, nové Pravidlá českého pravopisu z roku 1957 prizerajú už k tendencii, aby odvodené slovo malo rovnakú dĺžku samohlásky ako základné slovo.[16] Vy-

---

[14] *Poznámky k návrhu Pravidiel,* SR XVIII, 1952–1953, 171–175.

[15] Bohuslav Havránek, *Zásady Pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny,* Slovo a slovesnost X, 1947/1948, 18–19; František Trávníček, *Podstata a úkony pravopisu,* Slovo a slovesnost X, 1947/1948, 24–25. Podrobnejšie pozri v mojej cit. štúdii o kvantitatívnych zmenách pri odvodzovaní substantív na *-ár/-iar* (pozn. čís. 11), str. 21.

[16] Pozri František Váhala, *Délka samohlásek v domácích slovech,* Naše řeč 41, 1958, 67. Už pred Pravidlami postupuje takto príručka *Výslovnost spisovné češtiny I,* Praha 1955.

rovnávanie kvantity je teda proces živý ako v slovenčine, tak aj v češtine a musíme naň prihliadať pri každom spornom slove.

Ak sa z tohto hľadiska dívame na slovo *okruhliak*, potom musíme dávať prednosť podobe *okrúhliak* ako podobe vyjadrujúcej všeobecnú tendenciu v oblasti kvantity odvodených slov.

B. K slovám so zachovanou dĺžkou patria predovšetkým niektoré podstatné mená odvodené príponou *-ák/-iak* od p o d s t a t n ý c h m i e n (desubstantíva). Ide o nové slová, ako napr. *pás — pásak*[17], *pancier — pancierak, vnútro — vnútrak, písmo — písmak* a pod.

Minulého roku, keď tento p á s a k riaditeľstvo STS v Komárne chcelo oddisponovať na iné miesto, družstevníkom v Dedine Mládeže sa ľútosťou drali slzy do očí. (Pravda XXXIV, 1953, 323, 5b) — Najlepší p á s a k á r i. (Pravda XXXIII, 1952, 300, 5a — *pásakár = pásak+ár* „osoba obsluhujúca pásové vozidlo") — Pracuje na p á s a k u. (Pravda XXXIV, 1953, 328, 6d) — Ešte pár Škodoviek a p á s á k o v a plán splníme. (Smena VII, 1954, 41, 2b) — Zaháľa porúchaný p á s a k. (Pravda XXXV, 1954, 341, 6b) — Opravár p á s a k o v s. Ervín Mik montuje nový motor zn. Škoda do pásového traktora. (Ľudový rozhlas XI, 1955, 24, 2. str. obálky) — Stalinec 80! Vysokovýkonný p á s a k, ktorý buď ako ťahún alebo ako buldozér používa naše poľnohospodárstvo. (Svet socializmu VII, 1957, 15, 12b) — Najobľúbenejším pásovým traktorom na našich STS je sovietsky p á s a k DT-54. (Tamže, 13b) — Tak sa tento p a n c i e r á k stal vyhľadávaným terčom. (Pravda XXIX, 1949, 202, 7b) — S týmto súvisia aj poznatky o v n ú t r á k o c h. (Pavol Laurenčík, Inseminácia hovädzieho dobytka, Bratislava 1952, 45) — V n ú t r á c i sú takí býci, ktorým semenník alebo oba semenníky nezostúpili do mieška. (Laurenčík, c. d. 21) — Ak zostanú samcovi obe vajcia v dutine brušnej, nazýva sa kryptorchid (v n ú t r á k). (Chov zvierat, Pomocná kniha pre majstrovské pôdohospodárske školy, Bratislava 1953, 32) — Pre napísanie prvého zväzku poslúžili mu veľmi . . . zápisky otca „p í s m á k a". (Ján Gregorec — Ján Sedlák, Slovenská literatúra, Učebné texty pre jedenásty ročník jedenásťročnej strednej školy, Bratislava 1953, 190) — Bude to vtedy, keď v ňom prerazí p í s m á k a keď, začnúc kázať (ako Tolstoj), začne (ako Tolstoj) aj umelecky klesať. (Martin Kukučín v kritike a spomienkach, Bratislava 1957, 921) — Ale teraz v rozprávkovom období je uňho na prvom mieste príbeh, nie problémy p í s m á k a a intelektuála či p í s m á c k e h o intelektuála, to, čo vidí, nie to, k čomu došiel úvahou. (Nová literatúra I, 1957, 3, 4b) — A jeho otec, p í s m á k, kronikár. (Slovenské pohľady 71, 1955, 576)

Dlhá korenná slabika sa zachováva nielen pri odvodzovaní niektorých slov príponou *-ák*, ale aj pri odvodzovaní druhým variantom tejto prípony, t. j. *-iak*.

[17] Podstatné meno *pásak* vzniklo ako slangové slovo z dvojslovného pomenovania *pásový traktor*. O kvantite prípony *-ák/-iak* po predchádzajúcej dĺžke píšem v práci *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, Bratislava 1955, 42—45. Tu uvádzam verne podľa jednotlivých dokladov; niektorí autori príponu *-ák/-iak* po predchádzajúcej dĺžke skracujú (napr. *pásak*), kým iní autori ju nechávajú neskrátenú *(pásák)*. V budúcnosti bude sa musieť rozhodnúť, či sa má prípona *-ák/-iak* po predchádzajúcej dĺžke skrátiť, alebo ponechať neskrátená (ako je to pri slovách na *-ár/-iar*). Ján H o r e c k ý (c. d. 94) uznáva iba podoby so skrátením prípony *-ák/-iak* po predchádzajúcej dĺžke.

Novákov d r ô t i a k tvoria prenosné steny. (Karel Zatloukal, Chov zvierat, poslovenčil Víťazoslav Hečko, Bratislava 1953, 105) — Jedna stena (diel d r ô t i a k o v) váži 9 kg. (Zatloukal, c. d.) — Novákov d r ô t i a k spojuje výhody švédskeho sušiaka s prednosťami prenosných búd. (Tamže)

Dlhá korenná slabika zachováva sa ďalej pri podstatných menách na *-ák/-iak* odvodených od p r í d a v n ý c h m i e n a č í s l o v i e k.

Patria sem ponajprv pomenovania žiakov jednotlivých tried, a to od piatej triedy: *piaty — piatak, šiesty — šiestak, siedmy — siedmak, ôsmy — ôsmak, deviaty — deviatak, desiaty — desiatak, jedenásty — jedenástak, dvanásty — dvanástak.* O slovách *ôsmak, deviatak, desiatak, jedenástak* písal Vlado U h l á r.[18] Tvary *päťáci, šesťáci, sedmáci, osmáci* výslovne označuje za nenáležité, za spisovné uznáva len tvary s neskrátenou korennou dĺžkou. Aj Andrej K e d e r[19] označuje tvar „sedmák" za nenáležitý a žiada používať ako správnu spisovnú podobu len podobu *siedmak.*

Ďalej sem patria niektoré deadjektíva utvorené od adjektív na *-ný,* napr. *mliečny — mliečniak, biedny — biedniak* a pod.

Desať m l i e č n i a k o v. (Štefan Fekete, Rybnikárstvo na Slovensku, Bratislava 1951, 11) — M l i e č ň a k y. (Ester Plicková, Hrnčiarska výroba v Pozdišovciach, Národopisný sborník XI, 1952, 209) — A medzi b i e d ň a k m i... (Súcit a vzdor, Antológia socialistickej poézie, 200 — archív ÚSJ SAV) — Tvar m l i e č n i a k sa sústavne používa v práci Jána Sedlára Rybárstvo, Bratislava 1954 (20, 108, 110, 111—112, 184—186, 189—190, 192—193, 294, 298, 314, 347).

Dĺžka korennej slabiky sa zachováva aj pri početných, pravda, zväčša nových slovách odvodených od s l o v i e s.

Bohuš prvý je u l i e v a k. (Smena VI, 1953, 266, 6e) — U l i e v á c i. (Osvetová práca III, 1953, 504) — Je bojom proti u l i e v a k o m. (Výstavba Slovenska IV, 1949, 62) — Hoci ešte u l i e v a c i u nás žijú. (Roháč VI, 1953, 29, 10) — Elektrický s p ú š ť a k. (Kultúrny život 14, 1959, 38, 12d) — Tak som zistil, že majú prima b ý v a k. (Roháč 10, 1957, 131) — Vtipne a podarene hovorí o u l i e v a k o v i. (Kultúrny život X, 1955, 10, 4a) — U l i e v a k. (Roháč 11, 1958, 433) — Ešte niekoľkokrát pretrel hlaveň na sucho u t i e r á k o m. (Pravda XXXV, 1954, 330, 6a) — O h r i e v á k y. (Pravda XXXVII, 1956, 8, 1d)

Sem by patril aj tvar *prehrievak.* J. H o r e c k ý[20] však ukazuje, že v zmysle dnešných tendencií treba dávať prednosť tvaru *prehrievač* pred tvarom *prehrievak,* takže potom nejde o podstatné meno na *-ák.*

Na zachovanie dĺžky máme doklad aj v slove *umieráčik,* ktoré sa uvádza už od prvého vydania Pravidiel slovenského pravopisu.

---

[18] *Žiaci ôsmeho, deviateho, desiateho, jedenásteho ročníka: ôsmaci, deviataci, desiataci, jedenástaci,* SR XX, 1955, 53—54.

[19] *Siedmak, siedmačka* (nie „sedmák, sedmáčka"), SR 25, 1960, 121—122.

[20] *hý* (= J. Horecký), *Zachycovák, odprašovák, prerušovák, prehrievak — zachycovač, odprašovač, prerušovač, prehrievač,* Slovo a tvar III, 1949, 79.

Zistili sme dve vrstvy slov na *-ák/-iak:* vrstvu so skracovaním korennej dĺžky a vrstvu bez skracovania korennej dĺžky. Podobne ako napr. pri odvodzovacej prípone *-ár/-iar* aj slová na *-ák/-iak* so skracovaním korennej dĺžky predstavujú vrstvu slov staršieho pôvodu. Tam, kde odvodeniny na *-ák/-iak* majú v koreni krátku samohlásku, nachádzame skracovanie obyčajne pri iných derivátoch, napr. *hlupák, mudrák, belák — hlupieť, hlupaňa, mudrovať, belieť sa, beloba* a pod. Podoby *hlupák, mudrák, belák* a pod. nie sú teda z hľadiska kvantity korennej morfémy v systéme jazyka izolované.

Pri deverbatívach na *-ák/-iak* treba neraz starostlivo zisťovať tvorenie od príslušného slovesného kmeňa. Nejde tu vždy o krátenie, ako by sa zdalo bez bližšieho preskúmania, ale o využívanie krátkych kmeňov, napr. *liať — lejú — lejak, tlieť — tlejú — tlejak, piť — pijú — pijak, zabiť — zabijú — zabijak, stáť — stoja — stojak, húsť — hudú — hudák, pásť — pasú — pasák* a pod. Nemusíme tu teda predpokladať priame odvodzovanie od slov *húdať, pijať*, ako to robí napr. B. L e t z.[21] Podľa nášho názoru ide tu o tvorenie od prézentných kmeňov. Pravda, tým nechceme tvrdiť, že neexistuje aj tvorenie od neurčitkových kmeňov niektorých slovies. Takéto tvorenie je v prípadoch ako napr. *kĺzať sa — klzák, česať — česák* a pod. (prézentné tvary znejú *kĺže sa, češe* so spoluhláskami *ž, š*).

Komplikovanejšie sú prípady ako napr. *nabijak, zavijak, zabijak.* Niekedy sa tu totiž stretávame s tvarmi typu *navíjak*[22], čo by ukazovalo na odvodzovanie od iteratívnych slovies *navíjať, zabíjať, nabíjať*, a nie od prézentného kmeňa tvarov *navijú, zabijú, nabijú.* Na druhej strane je však silnejšia tendencia zachovávať krátku kvantitu korennej slabiky a skôr predlžovať príponu *-ak* po predchádzajúcej spoluhláske *j*, napr. *zabiják, naviják* a pod.[23] To spôsobuje, že ich skôr chápeme ako odvodené od príslušných krátkych prézentných kmeňov.

Proti nášmu tvrdeniu stojí mienka Jána H o r e c k é h o,[24] ktorý výslovne hovorí, že príponou *-ák* sa v slovenčine netvoria podstatné mená od tretej osoby množného čísla slovies, ale od neurčitku. Na tvorenie od neurčitkového kmeňa (tvoriť sa môže nanajvýš od kmeňa, nie od neurčitku!)

---

[21] *Kmeňoslovné úvahy,* 111; *Gramatika slovenského jazyka,* 176.

[22] Porov. napr. tvar *navíjak* v knihe inž. Václava Babuška, Zdvihadlá, žeriavy a dopravné stroje, Bratislava 1951, 158, 160. Iné príklady: *ktoré pomenoval deleným n a v í j a k o m lán* (Technické noviny I, 1953, 4, 5a), *N a v í j a k lán sa skladá z navíjacieho plechového bubna* (Technické noviny I, 1953, 4, 6b), *Pôvodný prototyp n a v í j a k a ... je len na ručný pohon* (tamže), *vláčili celé z a b í j a c k é klacky* (Slovenské pohľady XV, 1895, 80), *z a v í j a k* (Letz, Gramatika slovenského jazyka, 190) atď. Pozri aj Slovo a tvar IV, 1950, 154 *(navíjač — navíjadlo — navíjak).*

[23] D v o n č, *Zo štúdia slovenského tvaroslovia — Dlhé á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine,* 68—70.

[24] Technická práca V, 1953, 655.

uvádza príklady *variť – varák, škrabať – škrabák.* Tieto slová sú však málo preukazné pre otázku odvodzovania, pretože máme nielen neurčitky *variť, škrabať,* ale aj prézentné tvary *varím, škrabem,* resp. prézentné tvary 3. os. pl. *varia, škrabú,* kde sa zachováva podoba korennej morfémy bez zmeny. Horecký uvádza tu síce aj slovo *lejak,* ale o tomto slove hovorí, že je celkom osihotené. Slovo *lejak* nie je však osihotené, ako ukazujú príklady *hudú – hudák, pijú – pijak, stoja – stojak, navijú – navijak* atď.[25]

O odvodzovaní od prézentného kmeňa hovorí aj Belo Letz.[26] Medzi príkladmi nemá síce ani jedno slovo na *-ák,* ale uvádza príklady *lej-ár, lej-ec.* Podobne je aj *lej-ak.* Rovnako Štefan Peciar[27] vydeľuje v slovách *pij-ak, lej-ak* prézentný kmeň. Odvodzovanie od prézentného kmeňa nevzťahuje sa len na podstatné mená na *-ák,* ale aj na podstatné mená tvorené inými príponami.[28] Napokon možno uviesť aj mienku V. V. Vinogradova,[29] ktorý hovorí, že s jednou alebo druhou podobou slovesného kmeňa sú spojené presne vyhradené slovotvorné skupiny v rámci podstatných mien, napr. *prosvetiť – prosveščenije (prosveščenec* = osvetový pracovník) – *prosvetiteľ* (= osvietenec).

Môžeme uzavrieť.

V tomto príspevku sme sa pokúsili presnejšie vymedziť, pri ktorých slovách na *-ák/-iak* nastáva skracovanie korennej dĺžky a pri ktorých krátenie nenastáva. Ukázali sme, že podobne ako pri slovách utvorených inými príponami, aj tu typ so zachovaním korennej dĺžky predstavuje v súčasnej spisovnej slovenčine produktívny spôsob tvorenia, kým skracovanie korennej dĺžky je neproduktívne. Na túto skutočnosť bude treba vždy brať ohľad pri úvahách o kvantite korennej slabiky slov na *-ák/-iak* najmä pri nových slovách, kde dochádza ku kolísaniu v kvantite korennej slabiky.

---

[25] Z toho vyplýva aj správnosť tvorenia *tlejú – tlejak.* Proti tomu nemôže byť argumentom ani to, že napr. slovo *lejak,* ktoré predstavuje tvorenie od prítomníkového kmeňa v tej podobe, ktorú má i 3. os. mn. č. prít. času, nevyjadruje nástroj alebo zariadenie (tak o tom hovorí Horecký, tamže).

[26] *Kmeňoslovné úvahy,* 12.

[27] *K diskusii o triedení slovenských slovies,* Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení V, 1951, 48.

[28] Dvonč, *Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na -ár/-iar,* 15.

[29] *Otázky tvorenia slov v súčasnej ruštine vo svetle prác J. V. Stalina,* Sovětská věda – Jazykověda I, 1951, čís. 5, str. 31; *Sovremennyj russkij jazyk, Morfologija (kurs lekcij),* pod redakcijej akad. V. V. Vinogradova, Moskva 1952, 47 n.

OKRUCH, OKRUH, KRUCH A ICH ZDROBNENINY

Štefan Vragaš

Slová *okrušok, okruštek, okružok, okružtek* sú odvodené od základov *okruch, okruh.* Zo slovotvorného hľadiska tu ide o celkom bežný spôsob odvodzovania, pri ktorom sa uplatňuje konsonantická kvalitatívna alternácia *(ch/š, h/ž): okruch/okrušok, okruštek* a *okruh/okružok, okružtek.*

Problematika sa nám vynára až pri rozbore významovej stránky slov *okruch, okruh* a ich odvodenín. Poukázal na ňu už Eugen Jóna v Slovenskej reči.[1] Jóna vo svojom príspevku píše, že sa slovo *okruch* v písme i vo výslovnosti často zamieňa so slovom *okruh.* Upozornil na to, že sú to etymologicky rozdielne slová, každé s osobitným významom. *Okruch* má podľa Jónu význam „kus odkrojeného chleba" a *okruh* má obyčajne význam „kruh, okres, oblasť, obvod, okolie". Na zámenu slov *okruch — okruh* uvádza aj niekoľko dokladov, ktoré dnes možno rozšíriť ešte o viacerých autorov. Napríklad slovo *okruch* v spojení *okruch chleba* okrem Hviezdoslava a Rázusa, Alexyho a Bodenka majú ešte Jégé, Zúbek, Švantner, Hečko, Plávka a slovo *okruh* v tom istom spojení má okrem Timravy a Sládkoviča aj Vansová, Jesenská, Fr. Kráľ a raz ho použila v Slovenských pohľadoch Ponická v spojení *okruh syra.* Jóna kolísanie *okruh/okruch, okružok/okrušok* odôvodňuje tzv. hyperkorektnosťou (t. j. zveličenou snahou po správnom písaní a vyslovovaní). Hovorí, že slová *okruh/okruch* pre fonetickú príbuznosť na konci slova a pre čiastočnú významovú podobnosť splynuli v jedno slovo. Nakoniec Jóna uzatvára, že v spisovnom jazyku rozlišujeme slovo *okruch* „kus odkrojeného chleba" od slova *okruh,* ktoré má iné významy. K slovu *okruch* sú deminutívne tvary *okrušok* a *okruštek.* S Jónovým riešením problému možno vcelku súhlasiť a pokladať ho z etymologického hľadiska za správne.

No treba tu poukázať ešte na ďalšie závažné okolnosti, ktoré sa týkajú tohto problému. Povšimnime si najprv, ako sa zachytávajú slová *okruch, okruh* a ich odvodeniny v slovníkoch a v jednotlivých vydaniach Pravidiel.

Kálal[2] vo svojom slovníku pri hesle „okruh" uvádza popri pôvodnom

[1] *Okružok a okrušok, okruštek,* SR 14, 1948/1949, 313—314.

[2] K. Kálal — M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj náreči,* Banská Bystrica 1923, 419.

význame aj význam slova *okruch*. *Okruch* figuruje popritom ako osobitné heslo s významom „kus, krajíc chleba". Stretávame sa tu teda so zámenou *okruch* za *okruh*. Kálal zachytáva aj deminutíva: pri *okruh* je *okružok* a pri *okruch okršok* (v oboch prípadoch s významom krajíček). U T v r d é h o[3] sa uvádza pri obidvoch slovách pôvodný význam: *okruh* = kruh; okres; *okruch* = odlomok. V starších vydaniach *Pravidiel* z r. 1931 a 1940 nachádzame v slovníkovej časti pri hesle *okruh* hniezdované odvodeniny *okružok, okružtek*. Heslo *okruch* má v zátvorke doplňujúce vysvetlenie „okruch chleba" a zdrobneninu *okruštek*. Podľa zdrobnenín *okružok, okružtek* možno usudzovať, že sa slovu *okruh* prisudzuje i význam slova *okruch*. Na rozdiel od predchádzajúcich vydaní Pravidiel nemajú už terajšie Pravidlá z r. 1953 a 1957 pri hesle *okruh* nijaké zdrobneniny. Zdrobneniny *okružok, okružtek* sa uvádzajú na osobitnom mieste v jednom hesle. Autori Pravidiel sa pravdepodobne zamysleli nad významom slova *okruh* a nad významom zdrobnenín *okružok, okružtek*, preto ich uviedli osobitne. Slovo *okruch* v terajších Pravidlách nemá už vysvetľujúcu poznámku ako v predošlých, ale zdrobnenina *okruštek* sa zachytáva.

Aby bol obraz čo najúplnejší, pozrime sa ešte na doklady deminutív *okrušok, okruštek* a *okružok, okružtek*. Jóna v citovanom príspevku na podobu *okrušek* cituje Chrobáka, na podobu *okrušok* M. Figuli a na podobu *okruštek* Hviezdoslava a Timravu. Pri zdrobnenine *okružok* neuvádza autorov, ale pripomína, že ju má Kálal a že sa vyskytuje v Novohrade a inde.

V kartotéke Ústavu slovenského jazyka sme na podobu *okrušok* — v spojení *okrušok chleba* — okrem Jónových dokladov našli ešte dva: od M. Figuli a Zátureckého. Podoba *okruštek* je omnoho frekventovanejšia. Okrem Timravy a Hviezdoslava možno nájsť spojenie *okruštek chleba* u týchto autorov: Švantner, Fr. Kráľ, Rysuľa, Zelinová, Horák, Jesenská a Jilemnický.

V porovnaní s podobou *okrušok* má podoba *okružok* bohatú frekvenciu. Niekoľko príkladov:

Zamiesené cesto vyvaľká sa na pol cm, pokrája sa na o k r u ž k y, ako keď sa chlieb krája ku káve alebo k čaju. (Vansová) — O k r u ž k y sú čosi-kamsi medom potreté. (Šoltésová) — ... uvítala i tieto osoleným o k r u ž k o m chleba. (Dobšinský) — Mladá žena práve vytriasala z plátennej kapsy o k r u ž k y chleba. (Figuli) — ... ležal nedojedený o k r u ž o k chleba. (Jesenská) — A Paľko už drží v dvoch rukách o k r u ž o k (chleba). (Fr. Kráľ)

V porovnaní s podobou *okruštek* je zase na podobu *okružtek* približne o polovicu menej dokladov. Niektoré príklady:

Dojedá o k r u ž t e k ražného chleba. (Timrava) — ... i posledný sa minul

[3] P. T v r d ý, *Slovenský frazeologický slovník*, Trnava 1931, 316.

o k r u ž t e k. (Hviezdoslav) — ... denný prídel chleba — o k r u ž t e k ako dlaň desaťročného školáka! (Hečko) — V nápoji medovej farby pláva a žiari ako z oceánu utešené slniečko — zlatý o k r u ž t e k citróna. (Tatarka)

Po tomto zbežnom rozbore materiálu by sme chceli urobiť zhrnujúci uzáver, ktorý by bol aj určitým podkladom pre spracovanie hesiel *okruch, okruh* a ich zdrobnenín *okrušok, okruštek, okružok, okružtek* v *Slovníku slovenského jazyka II.* V zhode s Jónovým konštatovaním pokladáme význam slova *okruch* pri slove *okruh* za nenáležitý, a preto ho treba aj v slovníku hodnotiť ako nesprávny a nespisovný. Jednoducho preto, ako to už bolo povedané, že sú to od pôvodu rozdielne slová s osobitnými významami. Analogicky by vychodilo, že i odvodeniny *okružok, okružtek,* odvodené od *okruh* s významom krajíček chleba, sú nenáležité. Tak to vychodí i z Jónovho záveru. Tu treba však brať do úvahy tie okolnosti, na ktoré sme už upozornili. Za výrazy *okružok, okružtek* hovorí jednak materiál, ktorý nadobudol napr. pri slove *okružok* úplnú prevahu, a jednak to, že tieto slová uvádzajú Pravidlá. Pre tieto dôvody by sa mali ponechať výrazy *okružok, okružtek* ako rovnocenné varianty popri slovách *okrušok, okruštek.* Škoda, že Pravidlá nezachytávajú pri slove *okruch* popri zdrobnenine *okruštek* i podobu *okrušok.*

Na záver týchto poznámok máme ešte pripomienku k spracovaniu slov *kruch, krušok* v prvom diele Slovníka slovenského jazyka. Výraz *okruch,* o ktorom je reč vyššie, má totiž pôvod v slove *kruch.* Podobne *okruh* má pôvod v slove *kruh.* Slovo *kruch* je praslovanského pôvodu *(kruchъ, ukruchъ)* a značilo „úlomok, kus, ulomený kúsok chleba, zeme, kameňa, ľadu, rudy". Slovo *kruh* je zase z praslovanského **krǫgъ.*[4] V prvom diele Slovníka sú slová *kruch* a *krušok* spracované ako osobitné heslá s trochu odlišným významom a sú označené ako nárečové slová.[5] *Kruch* má takýto výklad: „kúsok, krajec, okruch" s príkladom *kruch chleba* a osobitné heslo *krušok* má zase takýto výklad: „úlomok, kúsok, krušec" s príkladom *krušok soli.* Okrem toho je však *krušok* hniezdované pri *kruch.* Domnievame sa, že význam osobitne uvádzaného hesla *krušok* platí aj pre *kruch,* čo napokon súhlasí aj s pôvodným významom týchto výrazov. Svedčí o tom aj jediný doklad na slovo *kruch,* ktorý je v kartotéke Ústavu slovenského jazyka a ktorý sa uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka, a to s poznámkou *pren.* Ide o tento doklad: *Z jednej strany Turci kus z jeho krajiny odtrhnú, z druhej si Fridrich hodný k r u c h odštikne* (Kalinčiak). Výklad slova *kruch* v Slovníku ovplyvnili pravdepodobne Pravidlá z r. 1940, kde sa pri slove *kruch* uvádza v zátvorke *chleba,* a T v r d é h o slovník, kde sa

[4] J. H o l u b – Fr. K o p e č n ý, *Etymologický slovník jazyka českého,* Praha 1952, 189; V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, 238.

[5] *Slovník slovenského jazyka,* I. diel, Bratislava 1959, 780–781.

uvádza bez výkladu len spojenie *kruch chleba.* Kálal zahrnuje do výkladu aj užší význam (okruch chleba) aj širší význam (ulomený kus chleba, zeme, kameňa, rudy). Problematickým sa nám vidí tiež hodnotenie slov *kruch, krušok* ako nárečových, keďže sú to slová starého pôvodu a uvádzajú ich predošlé i terajšie Pravidlá. Považujeme ich za slová neutrálne a potrebné pre spisovný jazyk, najmä v ich širšom, pôvodnom význame, i keď sa v nárečiach vyskytnú s rozličnou významovou obmenou. Nie sú to, pravda, bežne používané slová, a preto ich pociťujeme skôr ako zastarané.

NA-VŠTÍVIŤ, ČI *NAV-ŠTÍVIŤ?*

Jozef Ružička

Poučky *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1953 o rozdeľovaní viacslabičných slov — pozri §§ 50—52 — sú dostatočne jasne formulované temer pre všetky prípady. No predsa len nevyčerpávajú všetky prípady, ktoré sa v praxi ukážu ako sporné pre nejasnosť svojho morfematického zloženia. V 2. bode § 50 sa síce uvádza niekoľko slov, ktorých pôvodné zloženie si už jasne neuvedomujeme. V dôsledku toho sa v nich pripúšťa dvojaké rozdeľovanie: jednak podľa pôvodného zloženia (napr. *ná-jdem, prí-jmy),* jednak podľa zásad platných pre nezložené, jednoduché slová (napr. *náj-dem, príj-my).* To sú slová, ktoré sú pôvodne utvorené pomocou predpony, ale dnes si toto ich zloženie jasne neuvedomujeme. Na základe dopytu učiteľov z Kopčian treba pouvažovať o tom, či do tejto skupiny slov nepatrí sloveso *navštíviť* a od neho utvorené slová *navštívenie, navštívenka, návšteva, návštevný, návštevník.* V jadre ide o otázku, či uvedené slová obsahujú predponu *na-/ná-.*

Predpona sa zisťuje zvyčajne tak ako iné morfémy. Časť slova, ktorú pokladáme za predponu, jednoducho vynecháme a potom zisťujeme, či zvyšujúca časť slova má význam. Tento základný postup môžeme doplniť aj pomocným postupom. Predpokladanú predponu zamieňame inými bežnými predponami a pritom zisťujeme význam novo vznikajúcich tvarov. Obidva uvedené postupy analýzy sa dopĺňajú. Uvedieme si príklady.

V slovese *natrieť* hovoríme o predpone *na-* jednak preto, lebo samotný tvar *trieť* má význam, a jednak preto, lebo predponu *na-* môžeme zameniť inými slovesnými predponami a tak dostávame pomenovacie jednotky s plným významom: *utrieť, zotrieť, vytrieť, pretrieť.* Alebo v slovese *nakladať* hovoríme o predpone *na-,* lebo existujú slovesá *vykladať, predkladať, prekladať, odkladať, skladať,* hoci niet samostatného slova „kla-

dať". Podobne je to aj s tvarmi *nájdem, pôjdem, zájdem, vyjdem,* ďalej s tvarmi *prijmem, najmem,* ako aj s tvarmi *príjmy* (od *príjem*), *nájmy* (od *nájom*). To sú príklady, kde časť slova bez predpony nemá sama osebe zmysel.

V slovách *navštíviť, návšteva* atď. nemôžeme vydeliť nijakú predponu ani na základe uvedeného základného pravidla, ani na základe pomocného pravidla, lebo jednak tvar „vštíviť" nemá zmysel a jednak v slovenčine niet slovies typu „odštíviť". Z toho vidieť, že v súčasnom morfematickom sklade spisovnej slovenčiny niet opory pre chápanie slovesa *navštíviť* ako odvodeného predponou. Neurobíme teda chybu, keď sloveso *navštíviť* ako aj príbuzné slová *(návšteva, návštevný, návštevník, navštíviť, navštívenka)* budeme pokladať v súčasnej spisovnej slovenčine za jednoduché bezpredponové slová.

Tomuto chápaniu uvedených slov neodporuje ani ich pôvodné zloženie a celkový vývin. Pôvod slovesa *navštíviť* je totiž nejasný. J. H o l u b — F. K o p e č n ý *(Etymologický slovník jazyka českého,* Praha 1952, 240) síce naznačujú pôvodné predponové odvodenie českého slovesa *navštíviti.* Lenže ich výklad nie je celkom presvedčivý, ako to vyplýva už aj z porovnania uvedeného výkladu s výkladom V. M a c h k a *(Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, 320). Hláskový sklad slovenských slov *navštíviť* a *návšteva* ukazujú, že sme ich prevzali z češtiny ako hotové útvary a neprispôsobili sme ich hláskovému skladu domácich slov. Inak by sme totiž očakávali aj podľa stavu v starej češtine spisovné slovenské tvary *„navštieviť", návšteva.*

Jediným formálnym náznakom predpony v slovách *navštíviť* a *návšteva* je striedanie krátkeho *a* v prvej slabike slovesa *navštíviť* s dlhým *á* v tej istej slabike podstatného mena *návšteva.* Toto striedanie dĺžky samohlásky v predponovej slabike je častým sprievodným znakom predponových slov a je pravidelné pri predpone *na-: naložiť — nálož, nakladať — náklad, naraziť — náraz.* Ďalším formálnym znakom zloženia s predponou je striedanie dĺžky samohlásky aj v druhej slabike našich slov: *navštíviť — návšteva.* I keď toto striedanie *í/e* je v slovenskej morfológii ojedinelé (je príznakom prevzatia hotových útvarov), pociťuje sa ako striedanie kvantitatívne. Podobné kvantitatívne striedanie máme len pri niekoľkých prípadoch, napr.: *navrátiť — návrat, nariekať — nárek, nadržať — nádrž.*

Na základe uvedených alternácií v hláskovom sklade slovesa *navštíviť* a slov z neho odvodených *(návšteva* atď.) možno aj v súlade s predpokladaným pôvodným zložením týchto slov tvrdiť, že uvedené slová sú predponové, pravda, so slabo pociťovaným morfologickým švíkom medzi predponou *na-/ná-* a základom slova.

Ako sa ukázalo, z tvarového rozboru v rámci dnešnej spisovnej sloven-

činy možno uzatvárať, že sloveso *navštíviť*, ako aj všetky ostatné príbuzné slová — *navštívenie, navštívenka; návšteva, návštevný, návštevník* — majú isté formálne vlastnosti predponových slov, i keď v nich nemožno vydeliť predponu *na-/ná-* na základe morfematického rozboru. Preto uvedené slová možno pri rozdeľovaní na slabiky posudzovať dvojako: aj ako bezpredponové, aj ako predponové. Morfematický švík sa v nich jasne neuvedomuje.

Slová *navštíviť* a *návšteva* (ako aj všetky ďalšie odvodeniny) treba teda posudzovať v zmysle výkladu *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1953, ktorý je obsiahnutý v 2. bode § 50, a pripustiť v nich dvojaké rozdeľovanie: *na-vštíviť/nav-štíviť, ná-všteva/náv-števa* a pod. Tieto slová predstavujú osobitnú skupinu prípadov aj v rámci uvedeného bodu *Pravidiel*, pretože sa odlišujú aj od prípadov typu *rozum* (v ktorých sa už nepociťuje pôvodný morfologický švík), aj od prípadov typu *ná-jdem/nájdem* (v ktorých sa morfologický švík dá dokázať vymieňaním predpôn: *ná-jdem, zá-jdem* atď.). V tomto zmysle bude treba doplniť aj výklad platných *Pravidiel*.

ZPRÁVY A POSUDKY

CTIBOH ZOCH, SLOVO ZA SLOVENČINU. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry v Bratislave 1958. Edične pripravil, úvod, poznámky a vysvetlivky spracoval Ivan Stanek, doslov napísal Eugen Pauliny. Strán 126, cena viaz. Kčs 13,90.

Pred necelými dvoma rokmi naša verejnosť dostala zásluhou Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry prvé vydanie Zochovho spisu *Slovo za slovenčinu*. V ňom Ctiboh Zoch, vrstovník Štúrov, schvaľuje uzákonenie strednej slovenčiny ako spisovného jazyka Slovákov a polemicky bráni Štúrovo významné podujatie proti sborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (r. 1846).

Zochov obranný spis vyšiel ako čitateľské vydanie a je desiatym zväzkom edície Pamäti a dokumenty, ktorú rediguje Jozef Nižnanský. Vlastné dielo Ctiboha Zocha obsahuje 44 tlačených strán; druhú časť knihy zaberá autorov životopis, poznámky o úprave textu, vysvetlivky, opis Zochovho rukopisu, doslov a fotografická príloha (titulný list a štyri strany vlastného textu s cenzorovými zásahmi).

Pred vlastným Zochovým spisom editor umiestňuje dve sprievodné kapitoly, a to I. Ctiboh Cochius-Zoch (náčrt životopisu) a II. Vznik a osudy Zochovho rukopisu „Slovo za slovenčinu". V prvej sa čitateľ zoznamuje s osobnostným profilom Ctiboha Cochiusa (tak si totiž Zoch písal meno až do päťdesiatych rokov), jedného zo starších členov Štúrovej družiny, ktorý horlivo uskutočňoval Štúrove snahy do konca svojho života. Zoch ako Štúrov vrstovník a intímny priateľ bol spolu s ním činovníkom Spoločnosti a z nej si odniesol aj na svoje pôsobisko, do Jasenovej, kde účinkoval až do smrti, zmysel pre spolkovú činnosť a oduševnenie pre osvetovú prácu medzi ľudom. Šírenie osvety medzi ľudom pokladal Zoch za svoju prvoradú povinnosť. Ale osvetová práca medzi ľudom potrebovala predovšetkým pripravených učiteľov. Preto hneď po nástupe na svoje doživotné pôsobisko — jasenovskú faru — zakladá spolu s istebnianskym kolegom Jurajom Matúškom Oravské učiteľské bratstvo, v ktorom sa schádzali a vzájomne vzdelávali oravskí učitelia. Osvetová práca medzi ľudom okrem vzdelanej inteligencie potrebovala živý a prirodzený dorozumievací prostriedok. Zoch si každodennou pracovnou skúsenosťou overoval, že týmto nástrojom môže byť len prirodzená, vlastná reč ľudu. Slovenčinu používa vo svojej ľudovýchovnej práci, v spolkoch miernosti a v nedeľných školách; nie čudo, že zorganizoval a skoncipoval do Štúrových Slovenských národných novín jeden z prvých ohlasov za slovenčinu, veď, ako sa hovorí v jeho životopise, „bol dopodrobna oboznámený s prípravami na osamostatnenie slovenčiny ako spisovného jazyka, ba sám bol jedným z inšpirátorov tejto myšlienky..." (str. 19). Bol spoluzakladateľom Tatrína, spolupracovníkom Štúrovým v Slovenských národných novinách a v Orle tatránskom, a preto najmä naňho sa popri Štúrovi priam zosypali nevyberané nadávky banskoštiavnického lyceálneho profesora Štefana Launera v spise *Slovo k národu svému* r. 1847. Ctiboh Zoch patril medzi tých členov Štúrovej skupiny, ktorí sa dívali na

uvedomovací proces ľudu triezvo a realisticky. Napríklad Hurbanovým Slovenským pohľadom vyčíta prílišnú abstraktnosť, prefilozofovanosť a domáha sa väčšieho ohľadu na súčasné praktické potreby. Zoch už ako študent prejavoval živý záujem o ľudovú reč a zhromažďoval si nárečový materiál z Oravy. V časopise Priateľ školy a literatúry II (1860) ako jasenovský farár uverejnil na pokračovanie článok *O vlastnostiach a zvláštnostiach reči slovenskej v Orave*. Bol si aj zaumienil zostaviť slovenský slovník, a preto ho výbor Matice slovenskej poveril vedením jazykovedného a slovníkového odboru a organizovaním prípravných prác okolo zostavenia slovníka na etymologickom základe. Počas celého svojho účinkovania v Jasenovej bol horlivým šíriteľom slovenských i českých kníh, majúc živé styky s vtedajšími spisovateľmi a nakladateľmi. Napríklad v rokoch 1831 až 1845 si sústavne písal s Gašparom Fejérpatakym-Belopotockým, knihkupcom a knihárom v Liptovskom Mikuláši; v Orle tatránskom r. 1846 vo výzve „Ponúknuťja" (pozri str. 173—174) žiada spisovateľov, aby mu posielali do komisie všetky knihy, ktoré vydávajú. O Zochovej práci pri rozširovaní kníh editor Ivan Stanek píše: „... u Zocha bolo možno dostať všetky slovenské i význačnejšie české spisy a je na vtedajšie pomery vskutku až obdivuhodné, že cez jeho ruky sa len na Orave odoberalo napr. až šestnásť exemplárov Riegrovho náučného slovníka" (str. 20).

V druhej sprievodnej kapitole Vznik a osudy Zochovho rukopisu „Slovo za slovenčinu" sa uvádza, že Štúr po vyjdení Hlasov žiadal svojich spolupracovníkov aj priamo Zocha, aby mu do Slovenských národných novín posielali osvedčenia za slovenčinu. Zoch vyhovel tejto výzve a uverejnil osvedčenie oravských kultúrnych pracovníkov (pozri v Národných novinách 1846, str. 428—429), zároveň začal koncipovať samostatný obranný spis. V polovici októbra r. 1846 poslal hotový rukopis Štúrovi. Štúr predložil spis úradnému cenzorovi, ktorý zo šesťdesiatich šiestich strán rukopisu vytrel spolu štrnásť. Editor o zásahoch úradného cenzora do Zochovho obranného spisu na str. 27 hovorí: „Dankovského cenzúra nepostihla pritom len zmienky, týkajúce sa viac alebo menej vzdialene uhorskej štátnej politiky a maďarizácie, ale aj ostrejšie partie čiro apologetického rázu, namierené proti Kollárovi a prívržencom bibličtiny." Na začiatku roku 1847 Štúr vrátil Zochovi cenzurovaný spis a radí mu, aby prácu znova celú prepísal aj s cenzurovanými časťami a pokúsil sa o jej vydanie v Skalici alebo v Bystrici. Zoch prepísal cenzurované časti, voviazal ich na začiatok rukopisu (za titulný list), ale nevedno, či sa znova pokúsil svoj rukopis vydať. Takto rukopis zostal až po naše časy nepublikovaný.

Za týmito dvoma časťami, ktoré zoznamujú čitateľa so sprievodnými okolnosťami vzniku Zochovho obranného spisu, pod nadpisom *Slovo za slovenčinu* nasleduje v úplnom rozsahu vlastný jeho text.

Zochova polemika s triatridsiatimi príspevkami zborníka Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky, inšpirovaného a redigovaného Jánom Kollárom, je dôrazná, lež pokojná, bez snahy odpovedať v nadávkovej tónine Hlasov. Triezvy postoj k veci a takt v polemike radí autor aj ostatným svojim druhom. Píše: „... prosím všetkých bratov Slovákov, ktorí v tejto dôležitosti [rozumej záležitosti = veci] budú, viem, písať a slovenčinu i seba brániť, aby najprv zabudli na všetky tie urážky a prezývky, ktoré v rečenom spise ‚Hlasové' i proti reči našej i proti dajedným vrúcne milovaným osobám naváľané sa nachodia, aby i oni neupadli do takého pokúšania a rovnými mrzkými náruživosťami zachvátení súc, vetu za vetu neodplacovali, lebo nehodno je spra-

vodlivú vec brániť spôsobom mrzkým, skrivodlivým, aby potom i sama pravda do podozrenia neprišla; už naše porekadlo hovorí, že kto rozumom nestačí, ten kolenom dotlačí. My nie tak." Túto zásadu, adresovanú „bratom Slovákom" ako požiadavku solídnej polemiky, dodržiava Zoch v celom svojom spise. Povšimneme si jeho základné myšlienky.

Ak mali mať Slováci jednotný spisovný jazyk s Čechmi, bolo treba češtinu poslovenčovať, pretože Slováci mnohým českým slovám nerozumeli. Zoch toto konštatovanie dokladá aj tým, že sám si musel zostaviť diferenciálny česko-slovenský slovník, ktorý používal a požičiaval i svojim priateľom a známym. Pre poslovenčovanie češtiny, teda pre vznik akejsi „prostrednej reči", ktorú radí v Hlasoch najmä Šafárik, nebolo na českej strane porozumenia. A tak nemôže byť jednoty bez zväzku jednoty.

Zoch neprijíma náhľad, že by kralický preklad biblie mohol byť vzorom českej reči. Preklad nemôže predstavovať reč v plnosti. Hovorí „Reč biblická je nie dostatočná k vymenovaniu a vysloveniu všetkých potrieb, ktoré žiada všestranná vzdelanosť" (str. 72). Neúspech Bernolákov vidí Zoch v tom, že si za spisovnú reč Slovákov nevybral opravdivé slovenské nárečie, lež nárečie prechodné.

Zoch rozlišuje takzvanú reč otcovskú, knižnú — mŕtvu a takzvanú reč synovskú, tvoriacu sa — živú. Tejto Zochovej myšlienke treba rozumieť tak, že s vývinom spoločnosti sa vyvíja aj jej reč. Zoch tento vývin idealisticky spája s vývinom národného ducha a jeho idey. Ďalej tvrdí — a domnievame sa, správne — že nie národná reč (živá) z knižnej, lež naopak knižná z národnej vzniká a čerpá a potom zasa k nej sa musí vracať.

Zoch celkom správne požaduje zviazanosť slov so skutočnosťou. Hovorí: „. . . slovnikári a spisovatelia, čo popredku kujú rozmanité slová a potom na ne myšlienky privesujú, obracajú na opak, čo má byť na líce" (str. 82).

Kollárovi Zoch vyčíta, že primknúc sa s úctou a láskou k češtine, stal sa nepriateľom slovenčiny. Láska a úcta k češtine nemá odvádzať od slovenčiny — „to by bolo osudné nešťastie pre nás" — hovorí — „ak by tí, ktorí sú priatelia češtiny, mali byť zato nepriateľmi slovenčiny, ako i naopak!" (str. 86). Úlohu, ktorú čeština v minulosti zohrala na Slovensku, Zoch zhodnocuje slovami: „Akokoľvek, to je isté, že čeština bola pre nás Slovákov opravdová pestúnka a varovkyňa! [Ona nás, zakiaľ sme boli maličkí, slabí, zo všetkých strán cudzou mocou obkľúčení, pred ňou chránila,] ona nám slová svoje do úst našich kládla, aby sme sa cudzími rečami i samým sebe neodcudzili, ona nás tiahla k sebe sladkými rodnými slovami, ktoré nám vždy milšie, ako cudzie musia byť. Áno, čeština bola v detinstve našom pestúnkou, na to nezabudnime nikdy, bratia, ale — ako sluší — buďme že za to naproti nej vďační a uznalí, postavme jej neuvadlý pomník v srdciach našich, aby nemala žiadnej príčiny na nevďaku našu sa žalovať; ako aj — smelo povedať môžeme — nemá posiaľ k žalobe na nevďaku príčiny, tak nebude mať iste ani napozatým" (str. 87; časť v hranatej zátvorke cenzor vytrel).

V zavedení strednej slovenčiny ako celonárodného spisovného jazyka vidí Zoch základnú podmienku zachovania života slovenského „kmeňa". Štúrov krok pokladá za podujatie na záchranu slovenského národa („kmeňa"), no súčasne správne mu pripisuje aj význam z filologického hľadiska. Píše: „. . . tu nejde len o reč jako reč, ale o život kmeňa slovenského, ktorý svojím duchom a svojou rečou sa kriesiť musí, ačkoľvek i z filologického ohľadu zvrchovaná potreba bola nárečie naše na svetlo vyniesť a organizmus jeho vystaviť; čo keď Štúr s úprimnou vôľou vykonal, tým si veľkú zásluhu o nový, nastávajúci život Slovenska vy-

dobyl, ktorú mu aj žiaden opravdový priateľ nášho rodu neodoprie, iba ak ľudia predsudkami zavedení alebo nenávisťou zaslepení. Slovenčina a život nášho kmeňa, to je jedno" (str. 89).

Na konci svojej obrany slovenčiny s dôraznou vážnosťou, podloženou úprimným dohováraním Kollárovi („Reč slovenská čože Vám ublížila, že ju tupíte? Celé mladé Slovensko v čomže Vás tak urazilo, že ho zatracujete?"), radí zmierenie oboch táborov, aby zjednotený národ mohol viac vykonať.

Poslednou sprievodnou časťou čitateľského vydania Zochovho spisu Slovo za slovenčinu je záverečná štúdia Eugena P a u l i n y h o. V nej povolaný jazykovedec charakterizuje obdobie, z ktorého pochádza Zochov spis. Toto obdobie nazýva Pauliny ostatnou fázou pri uplatňovaní slovenčiny ako spisovného jazyka. Presvedčivo ukazuje, že úspech Štúrovho kroku umožnili storočia predchádzajúceho vývinu. Slovenská formujúca sa národnosť, ktorej hegemónom až do 19. stor. bolo zemianstvo, meštianstvo a inteligencia, prevzala už v 14., ale najmä v 15. stor. za svoj spisovný jazyk češtinu. Túto úlohu čeština plnila do konca 18. a začiatku 19. storočia. Ale okrem češtiny sa už veľmi dávno začala používať aj slovenčina ako prirodzený jazyk slovenského ľudu najmä v praktickom rečovom styku. Vývin k bernoláčtine znázorňuje Pauliny schematicky týmto radom: čeština — kultúrna západoslovenčina — spisovný jazyk katolíckej literatúry 17. a 18. stor. — bernoláčtina. Bernolákov neúspech so zavedením kultúrnej západoslovenčiny do funkcie spisovného jazyka Pauliny nevidí v jej okrajovosti, lež v jej malom rozšírení, v jej dožívaní a vo vtedajších hospodárskych podmienkach Slovenska. Strednú slovenčinu zvolil Štúr za spisovnú reč Slovákov preto, lebo bola naozaj najrozšírenejšia, a z hospodárskych dôvodov (na strednom Slovensku boli banské mestá celouhorskej dôležitosti a tu bolo najviac zemanov zo všetkých stolíc) prekračovala svoje územné hranice, šíriac sa aj na západné Slovensko. Pauliny túto svoju tézu podopiera aj novším vývinom našich nárečí: bývalé západoslovenské bánovské nárečie je dnes takmer úplne stredoslovenské a trenčianske nárečie má celý rad významných znakov stredoslovenských. Pauliny vidí úspech Štúrovho kroku v správnom odhadnutí budúceho vývinu, v prichytení sa toho, čo rástlo, čo prejavovalo expanzitu, lebo „v postupe storočí, dokázateľne už od XV. storočia preberá stredná slovenčina na seba pomaly, ale vytrvale a vždy väčšmi nadnárečovú úlohu celoslovenského nástroja styku, dorozumievania a kultúrnej tvorby. Táto jej úloha prirodzene vyvrcholila v prvej polovici XIX. storočia, keď ju Ľudovít Štúr zaviedol oficiálne ako slovenský spisovný jazyk" (str. 118—119).

Pauliny vyzdvihuje najmä Zochov dôraz na funkčnú mnohorakosť národného jazyka a jeho spätosť s rozvojom spoločnosti. Význam Zochovho diela pre dnešok vidí v tom, že je ukážkou, ako štúrovská generácia posudzovala a prežívala kodifikovanie strednej slovenčiny ako celonárodného jazyka Slovákov.

Na záver citujeme zo štúdie Eugena Paulinyho: „Zochovo dielo, hoci bolo písané ako polemika proti J. Kollárovi a hoci nevyšlo vo svojom čase tlačou, je zaujímavým dokumentom, nestrácajúcim platnosť ani dnes. Dobre nám odzrkadľuje situáciu a ducha doby, v ktorej nastúpila stredná slovenčina oficiálne do funkcie spisovného jazyka" (str. 121). „Ctiboh Zoch, jeden zo štúrovskej generácie, dokazuje nám týmto svojím dielom, že národný a jazykový vývin neodhadoval správne len Ľudovít Štúr, ale celá jeho generácia" (str. 120).

Zochov spis výdatne dopĺňa obraz kultúrnych a politických pomerov pri uzákonňovaní strednej slovenčiny ako spisovného jazyka.

G. Horák

VOPROSY KULTURY REČI II, v redakcii S. I. Ožegova, Vydavateľstvo Akadémie vied SSSR, Moskva 1959, strán 232, cena 7 rub. 10 kop.

Podobne ako v prvom čísle zborníka o jazykovej kultúre (pozri SR 21, 1956, 369—373) aj tu sa venuje pozornosť otázkam hovoreného i písaného jazyka. Hovoreného jazyka sa týkajú iba dva príspevky.

V. L. Voroncovová v štúdii *O normach udarenija v glagolach na -iť v sovremennom russkom literaturnom jazyke* (117—156) skúma možnosti normovania prízvuku v rozsiahlej skupine slovies na *-iť*, tvoriacich tri skupiny: prízvuk na korennej slabike vo všetkých tvaroch *(gládiť — glážu)*, prízvuk na koncovke vo všetkých tvaroch *(govoriť — govoriú)*, prízvuk na koncovke v neurčitku a 1. os., na korennej slabike vo všetkých ostatných tvaroch prítomného času *(rubíť, rubľú — rúbiš, rúbit)*. Hranice medzi týmito troma skupinami nie sú ustálené, časté sú prechody medzi koncovým a pohyblivým prízvukom. Podľa autorky sa dnes zvyšuje vplyv pohyblivého prízvuku.

Dôležitý je aj všeobecný záver autorky, že kritériom pri určovaní normy má byť predovšetkým literárna tradícia. Treba pritom brať do úvahy aj prízvuk v hovorovom jazyku (lebo odtiaľ môže prenikať aj do literatúry), ale vždy ho brať v súvise s literárnou tradíciou.

A. V. Superanskaja *(O proiznošenii sovremennoj studenčeskoj moloďoži,* 157—162) podáva stručnú zprávu o výskume výslovnosti u študentov istého moskovského inštitútu.

Najväčšia pozornosť sa v tomto zborníku venuje otázkam lexikológie (tvorenia slov i terminológie).

A. D. Grigorievová v rozsiahlych poznámkach o lexikálnej synonymii (*Zametki o leksičeskoj sinonimii,* 7—30) predovšetkým zdôrazňuje, že za synonymá možno pokladať iba také slová, ktoré sú významove totožné, a nie aj tie, ktoré majú blízke významy. Totožné sú tie slová, ktoré možno zamieňať v tom istom kontexte. Je však otázka, či možno hovoriť o synonymite, ak niet totožnosti kontextu a ak v jednom význame má slovo také gramatické tvary, ktorých niet pri druhom slove (domnelé synonymum). Pri výskume v tomto smere treba brať do úvahy vzájomné lexikálne vzťahy slov, stupeň ich frazeologizácie i povahu ich formálnych, gramatických vlastností (rekcia, možnosti tvorenia gramatických foriem). Na dvojici *malyj — mal* autorka ukazuje, že začiatkom 19. stor. to boli synonymá, ale dnes ide skôr o superlatívny vzťah, lebo *maleňkij* je iba v atributívnom postavení *(maleňkij domik), mal* iba v predikatívnom postavení *(domik mal)*. Značnú pozornosť venuje A. D. Grigorievová rozboru synoným „štylistických".

K zaujímavým záverom došiel B. I. Abajev v článku *Etničeskije nazvanija na -ec v russkom jazyke* (83—90). Na vývine pomenovaní národov, resp. kmeňov a ich príslušníkov ukazuje, že v najstaršom období je názvom národa (i krajiny) jednoduchý tvar bez akéhokoľvek formantu, kým názov príslušníka sa tvorí príponou, obyčajne príponou *-in: Rus — Russkij, Rusin, Rusič, Mordva — Mordvin* (písané podľa slovenského úzu). Odráža sa tu prvotné chápanie: kolektív sa myslí ako čosi prvotné, indivíduum ako čosi druhotné. Podľa tohto modelu sa tvorili názvy príslušníkov národa aj neskôr. Názvy bez prípon *(negr, Serb)* sú celkom nové. Príponou *-ec* sa začali tvoriť názvy ako *Baškirec* (namiesto *Baškir*), ba aj *Lezginec* (kde je už vlastne prípona *-in*). V súčasnej spisovnej ruštine sa však

uplatňuje úspornosť a prípona *-ec* sa v takýchto prípadoch nepoužíva (bežné sú podoby *Baškir, Lezgin*). Záver: vplyvom analógie dochádza k neodôvodneným zovšeobecneniam a nadbytočným javom, ale táto nadbytočnosť sa postupne odstraňuje tendenciou po úspornosti.

Zvýšená pozornosť sa v tomto čísle sborníka venuje otázkam terminológie.

V. P. Danilenko v štúdii *O slovoobrazovanii v oblasti proizvodstvenno-techničeskoj terminologii* (31—48) skúma spôsoby tvorenia názvov s významom činnosti. V ruštine sú tu slová na *-nije*, na *-ka* a bezpredponové deverbatíva. Všetky sú produktívne i v neodborných štýloch a v ruskej terminológii majú dlhú tradíciu. Po podrobnom rozbore jestvujúcich termínov s týmito príponami dochádza autor k záveru, že snaha pripísať každému zo skúmaných slovotvorných typov osobitný význam by mohla vyústiť vo vyumelkovanosť. Preto možno iba odporúčať, aby sa termínmi na *-nije* označovala činnosť, slovami na *-ka* a bezpredponovými deverbatívami rozličné odtienky vecných významov. V združených pomenovaniach sa viac využívajú slová na *-nije (ugol izmerenija)*, v nových termínoch slová na *-ka (asfaltirovka)*. Treba poznamenať, že k takým istým záverom sme dospeli aj pri výskume slovenskej terminológie.

N. D. Andrejev a B. L. Zambržickij venujú pozornosť hlavným zákonitostiam vo vývine ruskej poľnohospodárskej terminológie *(Novoje v sovremennoj seľskochoziajstvennoj terminologii*, 49—66). Zisťujú štyri základné tendencie: špecializácia termínov, tvorenie významove rovnorodých termínov *(kukuruzouboročnyj kombajn, kartofeleuboročnyj kombajn ...)*, používanie termínov zložených z viacerých slovotvorných základov *(agrolesomeliorator, kvadratno-gnezdovaja sejalka)* a snaha tvoriť termíny na celonárodnom základe (teda nie na základe nárečí).

Širší dosah aj pre teóriu terminológie má triedenie na termíny jednokoreňové *(vspaška)*, viackoreňové *(zernopogruzčik)* a združené *(razdeľnaja uborka)*; jednokoreňové sa ďalej členia na viacmorfémové a jednomorfémové (neodvodené).

Pri dejových názvoch na *-ka* (o ktorých sa píše aj v článku V. P. Danilenka) autori zisťujú, že názvy deja sú priame deverbatíva, kým názvy strojov sa tvoria prostredníctvom príčastí. Pritom je dôležité, najmä v zložených slovách, či ich druhá časť jestvuje samostatne *(zernoočistka)* alebo nie *(prososuška)*; ak i jestvuje samostatne, nie je názvom stroja, ale činnosti.

Osobitnú pozornosť venujú autori účelovým adjektívam jednokoreňovým, dvojkoreňovým i viackoreňovým, ako aj otázke zložených slov. Tu správne zdôrazňujú, že v zložených slovách nejde ani o syntaktické ani o logické vzťahy, ale iba o vzťahy slovotvorné; to platí aj o združených pomenovaniach.

Slovnej zásoby a čiastočne aj terminológie sa týkajú aj zistenia Ju. A. Beľčikova *(Ob imenach prilagateľnych s pristavkoj sverch- v sovremennom russkom jazyke*, 67—82), ktorý zisťuje dva spôsoby vo využívaní tejto predpony: bezprostredné pripájanie k adjektívu *(sverchchorošij)* a tvorenie na základe predložkových väzieb *(sverch plana — sverchplanovyj)*. Najproduktívnejšie je tvorenie v tej skupine, kde sa predponou *sverch-* vyjadruje vyšší stupeň nejakej miery *(sverchlimitnyj)*.

Oblasti syntaxe sa týka iba podrobná štúdia E. S. Skoblikovovej *Forma skazujemogo pri podležaščem, vyražennom količestvennoimennym sočetanijem* (91—116). Autorka tu zisťuje, že v jazykových prejavoch súhrnného, štatistického rázu sa používa jednotné číslo *(zagotovleno silosa 100 tonn)*, kým v prejavoch opisných, kde sa hovorí o konkrétnom deji, prevláda množné číslo *(trista*

čelovek podošli k cholmu); v opisných prejavoch, kde sa pozornosť sústreďuje na veci pomenované v podmete, je možné jednotné i množné číslo.

Na podobný syntaktický problém upozorňujú aj N. D. Andrejev a B. L. Zambržickij v citovanom článku (52—55). Ukazujú, že ak ide o názvy plodov, ktoré sa zberajú a používajú oddelene, po kusoch, používa sa množné číslo *(novyj sort jablok).* Názvy plodov zberaných a používaných masove bývajú v jednotnom čísle *(sbor chlopka).*

V kapitole *Kratkije zametki* na konci zborníka sú zhrnuté stručné poznámky o významoch, dejinách, písaní i výslovnosti jednotlivých slov, ako napr. *stiľaga, nomer — numer, tomat — pomidor, rozliv — razliv.*

Všetky štúdie uverejnené v tomto zborníku, či už ide o podrobnejší výskum alebo stručné poznámky, sú založené na bohatom materiáli. Tým je daný aj celkový smer práce v oblasti jazykovej kultúry: nevychádza sa zo subjektívnych náhľadov jednotlivých autorov, ale zo skutočného stavu v jazyku. Jediné, čo by bolo treba ešte viac zdôrazniť pri skúmaní jednotlivých problémov, je požiadavka brať väčší ohľad na štylistické využitie a napokon aj na praktické potreby používateľov jazyka. Z tohto hľadiska niektoré štúdie, napr. o poľnohospodárskej terminológii, patria skôr do zborníka s teoretickým lexikologickým zameraním. V zborníku o jazykovej kultúre by bolo treba viac takých príspevkov, ako je článok R. A. Budagova o klišé (*Protiv slovesnych štampov,* 3—6).

J. Horecký

ALOIS GREGOR, SLOVNÍK NÁŘEČÍ SLAVKOVSKO-BUČOVICKÉHO. Vydalo Státní pedagogické nakladatelství Praha—Brno 1959. Cena brož. Kčs 30,80.

Koncom roku 1959 dostáva sa na knižný trh ako 59. číslo spisov Filozofickej fakulty univerzity v Brne *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického,* ktorého autorom je doc. Alois Gregor. Vzhľadom na to, že slovnikárske práce z oblasti dialektológie sú u nás zriedkavou vzácnosťou, pokladáme za vhodné osobitne si povšimnúť túto zaujímavú a záslužnú prácu. Pre nedostatok miesta nemôžeme podrobnejšie analyzovať to, čo si pri každom slovníku radi všímame: metódu práce, výber materiálu, usporiadanie hesiel v slovníku, štylistické hodnotenie materiálu, ako aj celý rad iných otázok, s ktorými každý lexikograf musí prísť do styku. Obmedzíme sa preto aspoň na niekoľko poznámok, ktoré z nášho hľadiska pokladáme za dôležité spomenúť.

Z úvodu tohto slovníka sa dozvedáme, že A. Gregor začal zbierať nárečový materiál k slovníku už r. 1907 ako poslucháč českého jazyka na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a že ho zbieral s väčšími a menšími prestávkami vyše pol storočia až do dnešných čias. Slovník zachytáva materiál z 10 obcí, z ktorých 6 patrí k bývalému Slavkovskému okresu a 4 k bývalému Bučovickému okresu. Nárečie týchto obcí — podľa akademika B. Havránka — je okrajové nárečie hanáckeho typu a tvorí s přerovsko-kroměřížskym ako aj so zábřežským a kunštátskym nárečím jeho okrajový pás. Treba uviesť, že medzi skúmanými obcami niet podstatnejších nárečových rozdielov.

Slovník A. Gregora je diferenciálny, to znamená, že neobsahuje všetky slová známe a používané na skúmanej oblasti, ale len slová, ktoré všeobecne hodnotíme ako nárečové. K týmto nárečovým slovám pridáva však autor ešte aj také slová, ktoré slovníky súčasnej spisovnej češtiny hodnotia ako hovorové

a ľudové. Spisovné slová zaraďuje do slovníka len vtedy, ak majú v nárečí iný význam alebo významový odtienok ako v spisovnom jazyku, alebo ak sa odlišujú od spisovného jazyka z hláskoslovného alebo tvaroslovného hľadiska, prípadne aj ak sa v nárečiach používajú v inom rode a v inom čísle. Osobitne treba vyzdvihnúť skutočnosť, že významy takmer všetkých slov sa objasňujú nielen stručným a jednoduchým vysvetlením, ale aj hovorovým kontextom (termín *hovorový kontext* používa autor slovníka). Tento hovorový kontext je často výstižným ľudovým vysvetlením významu heslového slova. Exemplifikácia významu slova je vo forme týchto hovorových kontextov priam vynikajúca, ba neraz výstižnejšia ako samo autorovo vysvetlenie nárečového slova. Napr. heslo *durák* (str. 48) autor vysvetľuje ako „druh karetní hry". Z pripojeného kontextu, zapísaného presnou fonetickou transkripciou, možno sa však dozvedieť, aký druh hry sa pomenúva týmto slovom, ako sa hrá uvedená hra, ba aj ako sa nazývajú daktoré karty. Nárečový kontext v mnohých prípadoch dokresľuje význam takých slov, ktoré niekedy dosť ťažko definovať. Napr. pri hesle *majolena* (str. 91) uvádza autor slovníka, že týmto slovom sa pomenúva pekná, veselá, vystrojená a zdravím kypiaca žena. Význam tohto slova však lepšie dokresľuje pripojený nárečový kontext, v ktorom sa hovorí: „Fanuša bévala za mlada majolena, kríf a mlíko, sukňe naškrobení, šati samá pentla, a fčíl je z ňí stará bezubá baba".

Všeobecne o týchto hovorových kontextoch možno konštatovať, že sú zapísané a vybrané veľmi starostlivo a že bez nich by bol význam mnohých slov dakedy aj nejasný. Prekvapuje však, že autor slovníka pri jednotlivých zápisoch vôbec neuvádza, z ktorej z desiatich skúmaných obcí získal uvedený zápis. V úvode slovníka autor spomína, že slová zaradené do slovníka sa vyskytujú vo všetkých desiatich obciach, čo si viackrát aj overil bezprostredným výskumom v jednotlivých obciach. Pretože slovná zásob je v týchto obciach rovnaká a pretože nárečové rozdiely medzi týmito obcami nie sú podstatné, nie je potrebné žiadať od autora, aby pri každom slove uvádzal, v ktorej obci ho zapísal. Pri exemplifikáciách vo forme nárečových viet žiadalo by sa však uviesť aj skratku obce, z ktorej sa získal zápis.

Na objasnenie významu slov používa A. Gregor aj kresby. Súčasne s kresbami uvádza autor aj názvy jednotlivých častí skúmaného predmetu. Tak napr. pri kresbách, ktorými sa znázorňuje pluh, kosa alebo cepy, nachádzame aj názvy všetkých súčiastok týchto predmetov. Kresby sú názorné a výstižné (niektoré z nich prevzal autor priamo z nárečových dotazníkov) a treba len ľutovať, že takýchto kresieb aj s opisom ich súčiastok niet v slovníku viac. Pomocou týchto kresieb sa jednoducho a predsa zrozumiteľne vysvetľuje význam slova a umožňuje sa uvádzať ostatné názvy predmetu bez ďalšieho podrobného vysvetlenia alebo definície.

Slovník zachytáva slovnú zásobu opisovaného nárečia z najrozmanitejších oblastí hospodárskeho, kultúrneho a spoločenského života. Svedčí o tom aj skutočnosť, že autor slovníka použil v ostatných rokoch pri zbieraní slovnej zásoby aj lexikálne nárečové dotazníky, a to dotazník *Oáraz života slezského lidu v jazyce* od Adolfa Kellnera a *Slovníkový dotazník I. a II. časť*, ktorý zostavil Ústav pre jazyk český v Prahe. Použitím týchto dotazníkov pri výskumnej práci v teréne získal autor najmä značnú časť slov terminologického charakteru. Termíny z oblasti ľudového života sú dôležitou časťou každého nárečového slovníka bez ohľadu na to, či sa odlišujú od spisovného jazyka alebo či sa s ním zhodujú. I keď sa pri výbere hesiel pre slovník dbalo zaiste aj na to, aby sa do slovníka dostalo čo najviac termínov, predsa sa nám zdá, že počet slov, ktoré v nárečí majú charakter

termínov, je v slovníku obmedzený a že ich počet sa mohol zväčšiť. Aj ľudová frazeológia sa nám zdá pomerne skromne zastúpená. Rozmnožením slovníka o slová, ktoré súvisia s detailným pomenovaním predmetov alebo činností, ako aj zachytením čo najbohatšej ľudovej frazeológie získava na hodnote každý nárečový slovník a stáva sa tak vyhľadávaným prameňom pre jazykovedné i nejazykovedné ciele.

V istých prípadoch uvádza autor aj pomenovanie niektorej časti skúmaného predmetu. Tento postup uplatňuje dôsledne vtedy, ak na ilustráciu uvádza kresby. Názvy, ktoré súvisia s detailnejším pomenovaním predmetu, nachádzame miestami aj pri definíciách tohto predmetu alebo v pripojenom kontexte zapísanom presne tak, ako skúmateľ počul z úst hovoriaceho. Podľa nášho názoru tento postup treba pokladať za správny a má sa uplatniť v slovníku do dôsledkov. Ak by autor nebol uviedol napr. pri heslách *vúz, předňí díl* a *vúz, zaďňí díl* (str. 184—185) aj detailné názvy prednej a zadnej časti voza, veľmi ťažko by sme zisťovali, ako sa v opisovanom nárečí nazýva táto detailná časť opisovaného dielu voza. Myslíme, že takto treba postupovať aj vtedy, ak pri interpretácii základného heslového slova nie je obrázok.

Spomenuli sme, že slovník slavkovsko-bučovického nárečia na Morave je diferenciálny slovník. Autor teda do slovníka nemohol zahrnúť všetky slová, ktoré získal pri svojich nárečových výskumoch. Keby sa v slovníku uvádzali všetky slová v ich základnom význame, slovník by sa značne rozrástol a pri jeho publikovaní by sa autor zaiste stretol s viacerými ťažkosťami. Z úsporných dôvodov uplatňuje sa v slovníku aj metóda tzv. hniezdovania. Túto metódu však autor nevyužíva do dôsledkov. Ak zistil, že sa mu heslo pre množstvo významov značne rozrástlo, uvádza viac hesiel a ustupuje celkom oprávnene od metódy prísneho hniezdovania.

Požiadavka zostavovať diferenciálny slovník je zaiste správna. Pokladáme však za potrebné pripomenúť, že pri výbere slov treba potom postupovať opatrne a dôkladne uvážiť, ktoré slovo zaradíme do slovníka a ktoré vynecháme. Tak sa nám vidí, že aj v tomto slovníku sa pri výbere príliš uprednostňovali expresívne, lichotivé, hanlivé a pejoratívne výrazy a slová, a to preto, že práve pri tejto skupine výrazových prostriedkov vyniká najzreteľnejšie rozdiel medzi spisovnými a nárečovými slovami. Takáto skupina slov a výrazov rozhodne patrí do slovníka, nie však na úkor iných, napr. terminologických pomenovaní.

Slovník nárečia slavkovsko-bučovického od A. Gregora je veľmi cenná a záslužná publikácia už aj preto, že ide o prácu, ktorá si vyžadovala niekoľkoročné úsilie a zberateľskú trpezlivosť. Osobitne treba zdôrazniť, že po tomto slovníku radi siahnu aj slovenskí jazykovedci a kultúrni pracovníci, lebo obsahuje značné množstvo slov známych v slovenských nárečiach, najmä v západoslovenskej nárečovej oblasti. Autor prispel takto k objasneniu mnohých nárečových slov nielen v skupine moravských, ale aj slovenských nárečí.

A. Habovštiak

ROZLIČNOSTI

Východná Antarktída. — V časopise Naša veda (roč. 7, 1960, čís. 1) sme si prečítali zaujímavý článok od Antona Mrkosa, účastníka antarktickej expedície *(Niektoré glaciologické výsledky III. sovietskej antarktickej expedície*, str. 18—24). V článku sa striedavo píše o *východnej Antarktíde* a o *Východnej Antarktíde.* Doklady možno uviesť z tejže strany: *Konečným výsledkom týchto glaciologických výskumov malo byť rozhodnutie, čo je pod ľadom Východnej Antarktídy...*, ale: *Pomocou leteckej fotogrametrie sa napr. fotografovalo niekoľko ráz za sebou pobrežie východnej Antarktídy...* (str. 18). Písanie *východná Antarktída* ukazuje, že sa tu prídavné meno nechápe ako súčasť vlastného mena, kým písanie *Východná Antarktída* ukazuje, že sa tu prídavné meno berie ako súčasť vlastného mena (ako začiatočné slovo dvojslovného vlastného mena sa píše s veľkým začiatočným písmenom). Podobne dvojako sa píše aj ďalej. Na mieste je otázka správneho písania tohto geografického názvu.

Antarktída je názov krajov okolo južného pólu. Aj keď je sporné, či je pod ľadmi Antarktídy pevnina alebo len more so skupinami ostrovov, berie sa dnes Antarktída ako osobitný svetadiel. Príslušné svetadiely môžu sa ďalej deliť na jednotlivé časti podľa príslušnosti k svetovej strane (alebo k stredu). Názvy svetadielov môžu byť teda bližšie určené prídavnými menami, ktoré sú odvodené od podstatných mien označujúcich svetové strany *(východ, západ, sever, juh),* alebo od podstatného mena *stred.* Ide o prídavné mená *východný, západný, severný, južný* a *stredný.*

Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* (§ 103) nielen názvy dielov sveta (svetadielov), ale aj ich častí sú vlastnými menami, a preto sa píšu s veľkým začiatočnými písmenami. Každá časť vymedzená podľa niektorej svetovej strany však nepredstavuje ešte jednotku, ktorá by vyžadovala osobitné pomenovanie vlastným menom. Iba názvy relatívne samostatných častí svetadielov chápeme ako vlastné mená. V takomto prípade svetadiel netvorí súvislá a kompaktná časť zemskej kôry, ale viacero „kusov" zemskej kôry. Ukážeme si najprv, ktoré časti jednotlivých „starých" svetadielov predstavujú samotné celky a ich názvy sú vlastnými menami (máme tu na mysli len časti pomenované podľa svetových strán alebo stredu, nie napr. časti pomenované podľa charakteru povrchu zemského).

Pozrime sa najprv na pomery v Európe. Aj keď je Európa pomerne nepravidelná (početné výbežky), jednako sa v nej zreteľne neoddeľuje napr. južná časť od ostatných častí, podobne ani západná, severná alebo východná časť. Európa sa chápe ako celok tvoriaci časť zemskej kôry. Bližšie určenie vlastného mena Európa zhodným prídavným menom, ktoré označuje svetovú stranu alebo stred, nemá takto povahu nového vlastného mena, pretože nie je označením zreteľnejšie vydelenej časti tohto svetadielu. Prívlastky nie sú súčasťou vlastného mena, sú len bližším určením jednoslovného vlastného mena Európa: *východná, západná, južná, severná, stredná Európa.*

Ani spojenia slova *Ázia* s prídavnými menami, ktoré označujú svetové strany alebo stred, nemajú povahu vlastných mien. Kolísanie je však pri názve *stredná Ázia — Stredná Ázia.* Ján Purgina *(Pripomienky k niektorým zemepisným*

názvom v nových Pravidlách, SR 19, 1954, 154) pokladá názov *stredná Ázia* len za pomocné označenie; podľa jeho mienky nie je to konkrétny geografický pojem, preto tu prídavné meno treba písať s malým začiatočným písmenom *(stredná Ázia).* S touto mienkou možno súhlasiť. Podobne píšeme *južná Ázia, východná Ázia, západná Ázia, severná Ázia.*

V Afrike je podobný stav ako v Európe a v Ázii. Afrika dokonca nemá skoro nijaké výbežky a „prívesky", morské pobrežie je málo členené. Preto píšeme *východná, západná, severná* a *južná Afrika.* Na prvý pohľad by sa zdalo, že tomuto určeniu odporuje písanie názvu *Južná Afrika,* v ktorom je na začiatku prívlastku *Južná* veľké písmeno. Toto pomenovanie nie je však názvom celej južnej časti Afriky, je iba synonymom (hovorovým) k názvu štátu *Juhoafrická únia.* Pritom Juhoafrická únia, resp. Južná Afrika nezaberá územie celej južnej časti Afriky. V tomto prípade sa názov *Južná Afrika* používa ako názov štátu, a preto sa v ňom celkom oprávnene píše veľké začiatočné písmeno nielen v slove *Afrika,* ale aj v slove *Južná.* Musíme teda dobre rozlišovať *južnú Afriku* a *Južnú Afriku.*

Aj Austrália predstavuje územne jednoliaty celok, a preto píšeme o *východnej, južnej, severnej* atď. *Austrálii.*

Iná je situácia v Amerike, ktorá sa výrazne člení na menšie časti, a to severnú, strednú a južnú. Severná, Stredná a Južná Amerika predstavujú útvary z hľadiska členenia zemskej kôry relatívne samostatné, iba nepatrne vzájomne pospájané. Aj politicky, hospodársky, kultúrne, postupom osídľovania atď. je najmä severná časť Ameriky v porovnaní s južnou časťou samostatný uzavretý celok. Preto sa celkom správne názvy týchto častí berú ako vlastné mená a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom: *Južná Amerika, Severná Amerika, Stredná Amerika.*

Ani jednotlivé časti svetadielov, ktoré sú medzi dvoma svetovými stranami, nemajú povahu vlastných mien: *juhovýchodná Európa, juhozápadná Afrika, severozápadná Austrália, severovýchodná Ázia* a pod.

Teraz už nebude ťažké určiť, či máme písať *východná* alebo „Východná" *Antarktída.* Delenie na východnú, západnú, južnú a severnú (aj strednú) časť má tu čisto orientačný charakter. Nejde o samostatné ucelené jednotky, vzájomne od seba odlíšené. Z tohto výkladu vyplýva, že nemožno súhlasiť s písaním „Východná Antarktída". Správne je písanie *východná, západná, južná, severná, stredná Antarktída.* Podobne píšeme aj *východná, západná* atď. *Arktída* (Arktída je názov krajov okolo severného pólu).

L. Dvonč

Škreččie, či škrečacie sérum? — Slovná zásoba súčasnej spisovnej slovenčiny sa obohacuje o nové jednotky najmä rozvojom rozličných vedných odborov, ktoré sa donedávna na Slovensku nepestovali. Pri búrlivom raste počtu slov dakedy vznikajú aj pochybnosti o gramatickej správnosti niektorých z nich. Tak sa nedávno pozastavili v istej redakcii odbornej literatúry nad názvom séra, ktoré sa odoberá škrečkom. Pokúsme sa bližšie osvetliť tento terminologický názov.

V názve séra, ktoré sa odoberá škrečkom, musí byť druhové privlastňovacie prídavné meno utvorené od podstatného mena *škrečok.* V spisovnom jazyku sa takéto prídavné meno doteraz nepoužívalo. Ani v reči ľudu ho niet, lebo tu sa skôr vyskytuje individuálne prídavné meno, napr. v spojení *škrečkova diera.* Druhové privlastňovacie prídavné meno k podstatnému menu *škrečok* treba teda

utvoriť, lebo v odbornej reči potrebujeme mať takéto prídavné meno ku každému zvieraciemu podstatnému menu.

Na tvorenie druhových privlastňovacích prídavných mien máme v spisovnom jazyku dve prípony, ktoré dnes vystupujú ako dva varianty: *-í* a *-ací*.

Prípona *-í (-ia, -ie)* je staršia a viac sa používa aj dnes. Kmeňová spoluhláska pred touto príponou sa niekedy nemení, napr. *koza — kozí, osa — osí, jeleň — jelení, myš — myší*, inokedy sa zmäkčuje, napr. *had — hadí, krt — krtí, havran — havraní, orol — orlí*, a inokedy sa dokonca mení, napr. *rak — račí, blcha — blší, vrabec — vrabčí*. Takáto zmena spoluhlásky musí nastať aj v kmeni slova *škrečok*. Spoluhláska *k* sa musí zmeniť na *č*, pričom pohyblivá samohláska *o* vypadúva; tak vzniká tvar *škreččí (škreččia, škreččie)*.

Prípona *-ací* sa pôvodne používala iba pri tvorení prídavných mien od mien mláďat, napr. *teľa — teľací, kozľa — kozľací, prasa — prasací*. Dnes ju však používame aj inde, napr. *hus — husací, ryba — rybací, zviera — zvieracie*. Kmeňová spoluhláska sa pred touto príponou nemení, ale z kmeňa odpadúva prípona *-ok*, napr. *kuvičok — kuvičací* (na rozdiel od *kuvik — kuvičí*). Takto vzniká tvar *škrečací (škrečacia, škrečacie)*.

Obidva uvedené spôsoby tvorenia majú výhody aj nevýhody. Pri použití prípony *-í* v kmeni slova musí nastať alternácia *k/č*, takže pred príponou *-í* vzniká zdvojená spoluhláska čč. Táto sa zle vyslovuje, a preto by sa tvar *škreččí* často vyslovoval s jednoduchou spoluhláskou ako *„škrečí"*. Tým by sa však stierala úzka spätosť s východiskovým podstatným menom *škrečok*. Pri použití prípony *-ací* dostávame zas hláskovo expresívny tvar *škrečací*, ktorý je málo vhodný na terminologické využitie. Ak by sme pripustili obidva tvary ako rovnako správne, dostali by sme tvarovú dubletu *škreččí/škrečací*. Takéto dublety sú zastúpené tvarmi *myší/myšací, husí/husací, žabí/žabací* a i.

Odborná terminológia v tomto bode nie je ustálená. Pravda, až vývin jazyka rozhodne otázku, ktorý z uvedených tvarov sa nakoniec ustáli v spisovnom jazyku ako jediný. Nateraz treba pripustiť obidva tvary — *škreččí* aj *škrečací* —, i keď azda už aj dnes možno predvídať, že zvíťazí tvar *škreččí* (napr. *škreččie sérum*) ako tvar utvorený častejšie využívanou príponou *-í*.

J. Ružička

Najprv a najsamprv. — R. B. z Bratislavy: „Pri čítaní, ale aj v rozhovoroch stretávam slovo najprv a popri ňom vari rovnako často najsamprv. Ktoré z nich je správne?"

Odpoveď: Slová *najprv* a *najsamprv* sú časové príslovky, a to v treťom stupni, v superlatíve. Ide vlastne o dva varianty toho istého slova. Druhý vznikol z prvého rozšírením o zámeno *sám (samý)* so skráteným *a*. Zámeno *samý, sám (-sam-)* malo v príslovke *najsamprv* takú zdôrazňovaciu funkciu ako pri radovej číslovke *prvý*, s ktorou príslovka *prv* podľa podoby súvisí. Napríklad: *Prišiel som s a m ý p r v ý* (podobne *samý ostatný, samý krajný, samý spodný, samý vrchný* atď.). Zámeno *samý* sa používa na zdôraznenie významu tých prídavných mien, ktoré označujú „krajné postavenie" niekoho alebo niečoho a nedajú sa stupňovať.

Príslovka *prv*, ako základ oboch variantov, je podľa svojho významu druhým stupňom, komparatívom k príslovkám *vtedy, potom* a k neaktuálnemu *teraz*. Vyjadruje, že istý dej sa uskutočňuje pred iným, že istá vec sa uvádza pred inou. Ako stojí prídavné meno (= radová číslovka) *prvý* pri podstatnom mene, tak pri slovesách stojí v tom istom význame príslovka *najprv (najsamprv)*. Pekne to možno ukázať na príklade z Ľuda Z ú b k a: *P r v á v e c, ktorú si povšimol, bola loď, premávajúca medzi oboma brehmi rieky.* V tomto prípade radová číslovka *prvá* bližšie určuje podstatné meno *vec*. Keď túto zloženú vetu upravíme tak, aby sa malo bližšie určiť sloveso, treba použiť príslovku *najprv* alebo variant *najsamprv*, takto: *N a j p r v (n a j s a m p r v) si povšimol loď premávajúcu medzi oboma brehmi rieky.* Ako vidieť, prídavnému menu (radovej číslovke) *prvý*, ktoré bližšie určuje podstatné meno, zodpovedá príslovka *najprv* a jej variant *najsamprv*, ktoré bližšie určujú sloveso.

Uvedieme niekoľko príkladov na používanie prísloviek *najprv* a *najsamprv: Naplnil* [Jure] *n a j p r v fľašu* [vodou] *a ostatok z vedra leje do kamenice.* (Kukučín) — *Skúpy n a j p r v dáva, potom berie.* (prísl.) — *Dôvodom za literárnu slovenčinu je Štúrovi n a j s a m p r v kmeňovitosť národa slovenského.* (Vlček) — *N a j s a m p r v som skočil vyslobodiť chlapa.* (Figuli)

V spisovnej slovenčine príslovky *najprv, najsamprv* sú rovnocenné. Druhý variant vyslovuje ich spoločný význam dôraznejšie. Použitie jedného alebo druhého variantu niekedy závisí aj od zreteľa na rozmer slova. Tak ako pri druhých významovo rovnocenných variantoch prevažné upotrebenie jedného alebo druhého variantu závisí aj od osobného úzu používateľa.

Príslovka *najprv* má starší spisovný variant *najprvej*, ktorý nachádzame v našej staršej literatúre, napr.: *Urobí sa n a j p r v e j, čo nemôže čakať.* (Kukučín) — *... i vypočuť chcem teba n a j p r v e j.* (Hviezdoslav)

Zastaraný variant zakončený na *-ej* je známy aj pri príslovke *prv*, napríklad: *Nadhodil som mu, keď som kázal Radzovi, aby sa s ním p r v e j pozhováral ...* (Jégé) — *A nemohol by ich p r v e j ušiť?* (Kukučín) Zakončenie *-ej* je tu obdobné ako v príslovkách (komparatívoch) *ďalej, menej, skorej* (i *skôr*), *viacej* (i *viac*).

Zhrnujeme. Časové príslovky *najprv, najsamprv* sú rovnocenné, a to podľa

svojho významu i štylistického zaradenia. Hodnotíme ich ako tvarové varianty, pričom druhý variant je dôraznejší. Výber jedného z variantov sa spravuje aj zreteľom rozmerovým (či sa v danej súvislosti žiada dvojslabičné alebo trojslabičné slovo). Podoba *najprv* má aj zastaraný variant *najprvej;* rovnako popri *prv* jestvuje *prvej.*

G. Horák

Písanie i, y v priezviskách. — Marta B-á z Dolnej Stredy: „Prosím o vysvetlenie, ako správne písať priezvisko *Behýlová.* Či s *i,* alebo *y,* lebo vraj pri písaní priezvisk sa tvrdé slabiky nerešpektujú. Alebo máme priezviská písať tak, ako si praje majiteľ priezviska?"

Odpoveď: Pri pomenúvaní osôb máme u nás tzv. dvojmennú sústavu, v ktorej jedným menom je rodné alebo krstné meno a druhým rodinné meno, priezvisko. Rodné meno sa dáva každej osobe osobitne podľa želania rodičov po jej narodení pri zápise do matriky narodených. Naproti tomu priezvisko je dedičné. Dvojmenná sústava a dedičnosť rodinných mien bola u nás uzákonená patentom Jozefa II. Rodné meno píšeme vždy podľa stavu uzákoneného v spisovnom jazyku. Preto nemôžeme napísať napr. *Antoň,* ale jedine *Anton,* ako sa to vyžaduje v spisovnom jazyku. Naproti tomu pri písaní rodinných mien (priezvisk) platí iná zásada: Správna je tá písaná podoba dedičného rodinného mena, ktorá sa zhoduje so zápisom v matrike narodených. Do matriky narodených mohli byť neraz úplne rovnako znejúce mená zapísané rozdielne podľa pravopisných vedomostí zapisujúceho matrikára. Tak napr. jeden matrikár zapísal meno *Ryšavý* s tvrdým *y,* kým iný s mäkkým *i* ako *Rišavý.* Podobne *Rybecký — Ribecký, Ryba — Riba* atď. Vieme tiež, že mnohé mená majú neslovenskú pravopisnú podobu. Za Rakúsko-Uhorska sa slovenské mená zapisovali do matrík maďarským pravopisom. Takýto pravopis sa dodnes zachováva v mnohých priezviskách na rozdiel od iných priezvisk, ktoré majú slovenskú pravopisnú podobu. Ako „vytvárali" matrikári nové priezviská, možno ukázať na priezvisku *Žabka.* Slovo *žabka,* z ktorého zrejme pochádza priezvisko *Žabka,* je odvodené príponou *-ka* od slova *žaba.* V spisovnej slovenčine píšeme slovo *žabka* so spoluhláskou *b* v zhode s písaním *b* v slove *žaba,* a tak sa zachováva medzi oboma slovami súvis aj v pravopise (ich vzájomný súvis si z nás každý dobre uvedomuje). V slove *Žabka,* resp. *žabka* vyslovuje sa však pred príponou *-ka* namiesto spoluhlásky *b* spoluhláska *p,* čo je dôsledok vyrovnávania dvoch susediacich spoluhlások z hľadiska znelosti. A práve v zhode s výslovnosťou zapísal niektorý matrikár to isté meno písmenami *Ž, a, p, k, a,* kým iný zapísal *Ž, a, b, k, a.* Tak máme dnes popri priezvisku *Žabka* aj priezvisko *Žapka.* Mnohé priezviská nemajú spisovnú, ale nárečovú podobu, napr. *Masár* namiesto *Mäsiar.* To si však málokto z nás aj uvedomuje. Ak by sme chceli pri priezviskách uplatniť rovnaký postup ako pri rodných menách, museli by sme ich všetky kriticky posúdiť a previesť do spisovnej podoby. Nepopierame, že by to v mnohých prípadoch bolo možné a aj správne (napr. *Menschy = Menší, Riba = Ryba, Žapka = Žabka* atď.), ale aj tak by ešte ostávali prípady, ktoré by bolo ťažké jednoznačne riešiť (napr. zbytočné by bolo prevádzať meno *Masár* na *Mäsiar*). Aby nevznikli nedorozumenia, pridržiavame sa striktne pôvodného zápisu, aj keď sme si vedomí, že z toho vznikajú pre používateľov isté ťažkosti.

Pri písaní priezvisk neplatí zásada, ktorú spomína naša pisateľka, že sa totiž tvrdé slabiky, presnejšie písanie *y* nerešpektuje a že by sme azda mali písať

jedine mäkké *i*. Ani nemožno písať priezviská podľa želania nositeľa priezviska. Platí už spomínaná zásada: písať presne v zhode so zápisom v matrike, aj keď by zápis nebol z hľadiska spisovného jazyka správny. Pritom však, čo je azda známe, nositeľ priezviska môže v odôvodnených prípadoch požiadať príslušné administratívne orgány o zmenu svojho priezviska (napr. priezvisko sa zhoduje so slovom, ktoré má ináč v jazyku vulgárny alebo príhanlivý ráz, takže príslušná osoba môže byť predmetom posmechu a výsmechu a pod.). V takomto prípade (po schválení zmeny úradnými orgánmi) možno potom písať priezvisko tak, „ako si praje majiteľ priezviska".

L. Dvonč

Pyštek. — Z. D-ová z Bratislavy nám okrem iného píše: „Prosím o slovenský výraz pre píštek [tak!], lievik, sosáčik či hrdielko na kanvičke na čaj alebo kávu."

Odpoveď: Zo štvorice slov *pyštek, lievik, sosáčik* a *hrdielko* treba predovšetkým vylúčiť „lievik" a „hrdielko".

Nehodia sa na označenie daného útvaru už preto, že sa nimi označujú iné útvary na nádobách. *Hrdlo* či *hrdielko* je názov pre zúženú časť fľaše alebo pohára. Prirodzene, že by hrdlo mohlo byť aj na kávovej alebo čajovej kanvičke a potom by ľahko mohlo prísť k nedorozumeniu, keby sme týmto slovom chceli označiť aj výbežok uľahčujúci nalievanie.

Takéto vecné výhrady platia aj pre slovo *lievik*. Týmto slovom totiž označujeme nie nádobu, ale osobitnú pomôcku na nalievanie tekutín do nádob s úzkym hrdlom alebo iným úzkym otvorom.

Ostáva nám teda názov *sosáčik* alebo *pyštek*.

Slovo *sosáčik* by bolo možno použiť, ale je preň v našom jazyku malá tradícia. Slovo *pyštek* má zase značnú tradíciu. Môžeme tu citovať napr. Kukučína: *Na šťastie hrnček mal p y š t e k, dobre sa pilo z neho* (XIX). Zora Jesenská v preklade Gogoľových Mŕtvych duší tiež použila výraz *džbán s p y š t e k o m*. Podobne aj Štefan Žáry v zbierke Aká to vôňa spomína kvietkovaný *džbán s p y š t e k o m*.

Treba ešte vysvetliť vzťah k základnému slovu *pysk*, príp. k jeho významom. Pre použitie slova *pyštek* na označenie istej časti nádoby bola oporou istá podobnosť s pyskom, perou na ústach. Takáto podobnosť bola oporou aj pre použitie slova *pyštek* vo význame bozk, vo význame zobák i ako názvu pre druh pečiva *(orechový pyštek)* i pre rastlinu Linaria.

J. Horecký

„Perenka" = rúž. — Tá istá čitateľka sa ďalej pýta: „Prosím aj o vysvetlenie, či pre český výraz rtěnka možno použiť slovenský výraz ‚perenka'.

Odpoveď: Prevádzať český výraz *rtěnka* do slovenčiny v podobe „perenka" nemožno odporúčať. Bola by to veľmi mechanická náhrada českého slovotvorného základu *ret* slovenským ekvivalentom *pera*. Ani prípona *-enka* by tu nebola veľmi na mieste, lebo touto príponou sa zriedka tvoria názvy vecí.

Máme paralelné slovo *rúž*, ktorým možno pomenovať i látku nanášanú na pery i celú pomôcku.

J. Horecký

Básnik — poetka. — „Možno za správne pokladať slovo básníčka, ktoré by bolo odvodené od slova básnik?" spytuje sa nás J. B. z Hajnej Novej Vsi. Píše ďalej,

že sa netreba zastávať používania cudzích slov, keď si môžeme utvoriť vlastné slová z prostriedkov nášho spisovného jazyka.

Odpoveď: Nášmu pisateľovi ide vlastne o to, či by sa pri tvorení názvu ženského rodu od slova *básnik* nedal využiť ten slovotvorný postup, ktorý odborne voláme prechyľovaním. Prechyľovanie je tvorenie ženských názvov od mužských pomocou prípon. Obyčajne tu ide o mená zamestnaní alebo o mená, ktorými sa nejaký jednotlivec zaraďuje do istej skupiny. Najčastejšie sa v týchto prípadoch používa prípona *-ka* (napr. *učiteľ — učiteľka*). Hojná je aj prípona *-ica* (napr. *falošník — falošnica*). Menej sa využíva prípona *-yňa* (napr. *letec — letkyňa*).

Podľa toho, čo sme uviedli, nebolo by teoreticky vylúčené utvoriť od slova *básnik* prechýlené podstatné meno. Ak by sme použili obvyklú príponu *-ka*, dostali by sme pomenovanie „básnička". Výsledkom odvodzovania by teda nebolo slovo „básníčka", ako myslel náš pisateľ. V prípadoch prechyľovania sa totiž samohláska odvodzovacieho základu nemení, t. j. keď je krátka, zostáva krátka (nedĺži sa), keď je dlhá, zostáva dlhá (nekráti sa). Napr. *medik — medička, robotník — robotníčka*. Skrátka: v prechýlenej podobe slova *básnik* (teda v slove „básnička") by nemohlo byť dlhé *í* preto, lebo nie je v slove, ktoré je základom prechyľovania (teda v slove *básnik*).

Praktickému používaniu takejto odvodeniny od slova *básnik* bráni však jedna dôležitá vec, tá, že slovo *básnička* funguje v našom spisovnom jazyku v celkom inakšom význame. Označujeme ním známy literárny útvar, menšiu báseň (tu je teda slovo *básnička* odvodené od slova *báseň* zdrobňujúcou príponou *-ička*). V tomto význame je slovo *básnička* v našom jazyku zaužívané oddávna. A to je zároveň aj príčina, prečo pomenovanie „básnička" ako výsledok prechýlenia od slova *básnik* nemožno odporúčať. Vznikla by homonymita, ktorá by v niektorých prípadoch mohla viesť k nezrozumiteľnosti alebo k smiešnosti jazykových prejavov (napr. jeden krajný prípad: „Básnička" napísala básničku).

Záverom: Od slova *básnik* netvoríme pomenovanie ženského rodu prechyľovaním. Používame namiesto toho slovo *poetka*, ktoré je odvodené prechyľovaním od slova *poet*. Dodávame, že slovo *poet* sa v spisovnej slovenčine nepoužíva veľmi často, bežne sa používa pomenovanie *básnik*.

M. Urbančok

•

Oprava

V 2. čísle tohto ročníka na str. 113 v riadku 5 a nasl. (zhora) vznikla nemilá chyba. Správne má byť:

Štylizácia definície vyvoláva dojem, akoby autor stotožňoval jazykový prejav so spájaním slov do viet, so stavbou súvetí a náukou o jednotlivých druhoch slov. Jazykový prejav je kategória veľmi široká. Syntax si všíma jazykový prejav iba z formálnych hľadísk (ktoré koniec koncov autor uvádza) a iba tie hľadiská sú vlastným predmetom syntaxe. Syntax ako časť gramatiky si nevšíma (aspoň nie primárne) obsah jazykového prejavu, jeho štylistické hodnoty.

Chyba sa stala vinou tlačiarne.

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE IV

Štvrtý zväzok Jazykovedných štúdií obsahuje materiál z konferencie o problémoch slovenskej skladby, usporiadanej Ústavom slovenského jazyka SAV v júni 1958 za účasti slovenských i českých jazykovedcov a zahraničných hostí.

Okrem základného referátu doc. J. Ružičku v zborníku sú monografické štúdie o jednotlivých problémoch slovenskej skladby, a to povahy prevažne teoretickej. Ďalej sú tu diskusné príspevky účastníkov konferencie. Problémy slovenskej skladby sa podrobnejšie rozvádzajú v príspevkoch autorov: N. S. Pospelov (SSSR), Poznámky k referátu J. Ružičku. — K. Hausenblas, Poznámka k úvodnímu referátu. — Fr. Daneš, Co je syntax? — F. Kopečný, Forma v syntaxi. — J. Šimko, K pomeru formy a obsahu a k otázke poriadku slov. — J. Chloupek, K otázce pořádku slov. — M. Marsinová, K problému gramatického tvaru. — J. Horecký, Gramatickí činitelia poriadku slov. — J. Oravec, Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine. — Diskusné príspevky k problematike vetných členov predniesli: K. Hausenblas, K teorii větných členů. — R. Mrázek, Predikace, predikát, přísudek. — J. Svetlík, Doplnok v slovenčine. — M. Urbančok, Niekoľko poznámok o prechodníkoch v spisovnej slovenčine. — J. Oravec, Z problematiky vetných členov. — Menšími príspevkami sa na diskusii zúčastnili: B. Meriggi (Taliansko), K otázke neosobných slovies a spony. — Fr. Daneš, Dva drobnější diskusní příspěvky, R. Zimek, Tři poznámky a Ľ. Novák, K otázke spony. K problémom a klasifikácii súvetia odzneli dva zásadné referáty, referát J. Bauera, a referát N. S. Pospelova. K nim mali diskusné príspevky Ľ. Ďurovič, Obsahové vedľajšie vety a L. Dvonč, O zloženom súvetí. V poslednej časti zborníka sa rozoberajú problémy gramatických kategórií. Na tento tematický okruh sa zameriava referát G. Horáka, Kategória času a spôsobu, referát F. Miku, Genitívny prívlastok a príspevok J. Mistríka o časticiach v slovenčine. Zborník uzatvára celkové zhodnotenie doc. J. Ružičku, vedúceho syntaktickej konferencie a vedeckého redaktora zborníka.

Jazykovedné štúdie sú cenným prínosom v našej teoretickej jazykovednej literatúre a budú nás reprezentovať aj v zahraničí.

SAV 1959, str. 238, brož. Kčs 22,30

K. Hudec

SLOVENSKÉ ĽUDOVÉ PIESNE I

V posledných rokoch vyšli tlačou tri zväzky edície Slovenské ľudové piesne (celkom 1919 piesní), ktoré v značnej miere zaplnili medzeru vo vedeckom vydávaní slovenských ľudových piesní. Edícia sa sústreďuje na lokálno-monografické vydanie materiálu z rázovitých dedín zo všetkých krajov Slovenska a je doplnená cennými fotografiami rekonštruovaných starých obradných, spevných a tanečných príležitostí a iných typických motívov danej lokality.

Prvý zväzok Slovenských ľudových piesní obsahuje hudobné a textové záznamy piesní z Rybníka, Hronských Kľačian a zo Starého Tekova (102 piesní), z Hájnik (29 piesní), z Lysej pod Makytou a Dohnian (63 piesní), zo Starej Bystrice (30 piesní), z Čierneho a Skalitého (45 piesní) a z Hriňovej (99 piesní).

Vydavateľstvo SAV pripravilo druhé vydanie I. zväzku Slovenských ľudových piesní preto, lebo bol po ňom stály dopyt a uskutočňuje sa tým kompletné doterajšie vydanie.

Svojím vybavením a vzornou úpravou sú zbierky určené nielen vedeckým a odborným pracovníkom v odbore hudby a folkloristiky, ale aj všetkým školám, osvetovým zariadeniam, najmä súborom ĽUT a každému, kto sa zaujíma o slovenskú ľudovú pieseň a naše ľudové umenie.

SAV 1959, str. 272, 48 obr., viaz. Kčs 44,30

Upozorňujeme čitateľov, že 4. a 5. číslo časopisu vyjde ako dvojčíslo.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 25, 1960, číslo 3

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder
Technický redaktor: Vladimír Štefanovič
Vychádza šesťkrát za rok
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-06*11006
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.